

**Univerzita Pardubice**

**Fakulta filozofická**

**TEMATIZACE VZTAHU RODIČ–DÍTĚ  
V DÍLE JOSEFA KARLA ŠLEJHARA**

**Lucie Pechmanová**

**Bakalářská práce**

**2010**

Univerzita Pardubice  
Fakulta filozofická  
Akademický rok: 2008/2009

## ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Lucie PECHMANOVÁ**  
Studijní program: **B7105 Historické vědy**  
Studijní obor: **Historicko-literární studia**  
Název tématu: **Tematizace vztahu rodič-dítě v díle Josefa Karla Šlejhara**  
Zadávací katedra: **Katedra historických věd**

### Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1.Problematika vztahu rodič-dítě v 19. století 2.Vztah rodič-dítě jakožto téma literárního díla  
3.Analýza: téma rodič-dítě v prózách Josefa Karla Šlejhara 4.Interpretace: role tematizace  
vztahu rodič-dítě v celkovém významovém plánu díla 5.Závěr: Šlejharovo umělecké pojetí  
vztahu rodič-dítě v kontextu dobové literární produkce

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel. Radostné dětství? : dítě v Čechách devatenáctého století. Praha : Paseka, 2006. LEHÁR, Jan a kol. Česká literatura od počátků k dnešku. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. ŠLEJHAR, Josef Karel. Dojmy z přírody a společnosti / Co život opomíjí. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. POHORSKÝ, Miloš a kol. Dějiny české literatury III : literatura druhé poloviny devatenáctého století. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1961. HODROVÁ, Daniela a kol. ...na okraji chaosu... Praha : Torst, 2001. MARTÍNEK, Vojtěch. J. K. Šlejhar. Praha : K. Ločák, 1910. ZOJA, Luigi. Soumrak otců. Praha : Prostor, 2005.

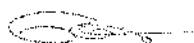
Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Ivo Říha

Katedra historických věd

Datum zadání bakalářské práce: 30. dubna 2008

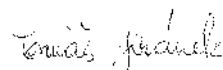
Termín odevzdání bakalářské práce: 31. března 2009



prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.



doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2009

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 24. 3. 2010

Lucie Pechmanová

**Poděkování:**

Ráda bych na tomto místě poděkovala zejména panu PhDr. Ivu Říhovi za jím projevenou vstřícnost, podporu a trpělivost během vedení mé práce.

Velký dík patří také Kateřině Kunové za provedení jazykové korektury a Milanu Sobotovi za finální typografickou revizi.

## SOUHRN

Tato práce se zabývá analýzou a následnou interpretací vztahů mezi rodiči a dětmi ve vybraných povídkách Josefa Karla Šlejhara. Prostřednictvím rozboru jednotlivých textů s důrazem kladeným na aspekty utvářející dané rodinné prostředí je možné pochopit Šlejharovo ztvárnění různých podob rodičovské lásky. K bližšímu pochopení tohoto vztahu není možné dojít jinak než pomocí detailní interpretace jednotlivých postav, jež ve Šlejharově díle zosobňují rodiče nebo děti. V této práci nemají často užívané protikladné pojmy „láska“ a „znevýhodnění“ obecně platné definice ani předem určené pole působnosti – Šlejhar je zmiňuje v závislosti na více faktorech a konkrétních situacích, čímž v jednotlivých textech zajímavým způsobem dokazuje, nebo naopak vyvrací existenci rodičovské lásky.

**KLÍČOVÁ SLOVA:** Josef Karel Šlejhar, rodič, dítě, znevýhodnění

## SUMMARY

This essay focuses on analysing and subsequently interpreting the relationships between parents and children in several selected stories by Josef Karel Šlejhar. It is possible to understand Šlejhar's interpretation of the different forms of parental love by means of analysing each text. It is not possible to come to a closer understanding of this relationship without a detailed interpretation of the characters that embody parents or children in Šlejhar's work. "Love" and "disadvantage", the two contradictory terms which are often used in this essay, have no generally applicable definitions or a predetermined field of activity here – Šlejhar mentions them depending on several factors and specific situations, thereby proving or disproving the existence of parental love.

**KEY WORDS:** Josef Karel Šlejhar, parent, child, disadvantaged

## OBSAH

Úvod .....	1
<b>1. Josef Karel Šlejhar .....</b>	<b>3</b>
1.1. Šlejharovo specifické pojetí zla .....	4
<b>2. Dětství 19. století .....</b>	<b>6</b>
2.1. Dětství jako jedna z životních etap .....	7
2.1.1. Traumatická stránka dětství .....	9
2.1.2. Znevýhodněné dítě .....	9
2.2. Rodina a její funkce .....	12
2.2.1. Postavení v rámci rodiny (rodič-dítě) .....	14
<b>3. Zákl. aspekty analyz. textů - umělecká reflexe Šlejharova díla .....</b>	<b>17</b>
3.1. Bezbranná bytost terčem násilí .....	18
3.1.1 Sdílený osud trpícího dítěte a zvířete .....	19
3.2. Přírodní prostředí jako jeden z ovlivňujících faktorů .....	20
<b>4. Podoby znevýhodněného dítěte v díle J. K. Šlejhara .....</b>	<b>22</b>
4.1. Zobrazení matky .....	23
4.2. Zobrazení otce .....	31
4.3. Nevlastní rodič - nevlastní dítě .....	42
4.4. Vztahy mezi dětmi a sourozenci .....	51
4.5. Rodiče a děti z říše zvířat .....	56
<b>Závěr .....</b>	<b>64</b>
<b>Bibliografie .....</b>	<b>66</b>
<b>Resumé .....</b>	<b>67</b>



## ÚVOD

Zrod dětství jako samostatné životní etapy s odlišnými potřebami než v dospělosti spadá do 19. století. Jak bylo v jeho průběhu dítě vnímáno? Jaké péče se mu dostávalo ze strany rodičů či úřadů? Co sloužilo jako hlavní pojítka ve vztahu mezi rodičem a dítětem? V rámci zodpovězení těchto otázek se zaměřím především na interpretaci konkrétních aspektů postavení dítěte a fungování rodiny v českých zemích 19. století. Ve snaze o přesné charakterizování a vymezení veškerých oblastí, které s mým tématem souvisejí, zohledním v některých případech obecně platná fakta pro evropskou společnost v širším dobovém rámci. Stěžejními pojmy se pro mě stanou rodina a dětství, k jejichž interpretaci mi jako hlavní zdroj poslouží *Radostné dětství?* od Mileny Lenderové a Karla Rýdla. Právě prostřednictvím získaných odborných znalostí z výše uvedeného titulu budu posléze v hlavní části mé práce, věnované vlastní interpretaci Šlejharova díla, nahlížet na vztah mezi rodičem a dítětem.

Problematiku tohoto vztahu od sebe bude nutné oddělit: tedy nejprve obecně charakterizovat dětství, postavení dítěte i fungování rodiny v 19. století, a teprve potom přejít k odkazům na konkrétní Šlejharovo dílo. Na dobové reálie a literární zpracování tematiky mám v úmyslu nahlížet jako na samostatné kapitoly – úvodní oddíl věnovaný dětství 19. století mi poslouží jen jako částečné vodítko. Do mé analýzy a následné interpretace se tento vliv promítne zejména v rámci koncepce kapitol, kdy jednotlivé kategorie, jimiž se budu zabývat (v čele se znevýhodněným dítětem), zřetelně odkazují právě na *Radostné dětství?*.

Za důležité považuji i představení a zařazení Šlejharova díla do dobového kontextu českého písemnictví. Nepůjde o předkládání obecně známých faktů, prezentovat budu především dobovou interpretaci jeho děl, zmíním i pochopení či nepochopení současníky. Prostor dám také Šlejharově obhajobě vlastní tvorby, která velmi úzce souvisí s formulací jeho specifického pojetí zla.

Objektem mého zkoumání se stanou dvě povídkové sbírky z jeho ranné tvorby, *Dojmy z přírody a společnosti* (1894) a *Co život opomíjí* (1895). V obou případech se jedná o povídky zasazené do vesnického prostředí – hlavním motivem je lidská agrese, zloba a nenávist páchaná na bezbranných bytostech. Bezbrannosti, hrající u Šlejhara důležitou roli, se budu věnovat v samostatné kapitole, kdy se ze společnosti lidí přenesu až do říše zvířat. Svou práci vystavím především na méně známých povídkách, cíleně proto upozadím populární text *Kuře melancholik*, na nějž se výrazněji zaměřím pouze v kapitole zabývající se sdíleným osudem trpícího dítěte a zvířete.

Před samotným rozbořem díla bude potřeba obecně charakterizovat analyzované texty, čímž si v mnohém usnadním následnou vlastní interpretaci. V rámci zkoumání vztahu mezi rodičem a dítětem poukáži především na Šlejharovo různorodé ztvárnění těchto rolí a možnou rozmanitost podob rodičovské lásky, s tím, že jednou z variant je i její úplná absence. Za účelem detailní analýzy rozdělím představitele dětí i rodičů do několika skupin, například podle druhu znevýhodnění dítěte nebo pohlaví rodiče. Ve všech případech se pokusím o vyvrácení jakýchkoliv obecně platných stereotypů, jež by měly dopředu postavy rodičů a dětí charakterizovat, aniž by zohledňovaly široké spektrum určujících faktorů. Při rozboru jednotlivých otcovských typů, jež se v Šlejharově díle vyskytují, některé vlastní myšlenky podpořím citacemi z výrazného díla *Soumrak otců* od Luigiho Zoji, zabývajícího se právě fenoménem otcovství.

V závěru práce shrnu získané poznatky a díky nim se pokusím o konečné zodpovězení otázky – jakou roli hraje tematizace vztahu mezi rodičem a dítětem v celkovém významovém plánu Šlejharova díla.

## 1. JOSEF KAREL ŠLEJHAR

Šlejhar nepatří k autorům, jež by bylo možné pevně přiřadit k jednomu stěžejnímu uměleckému směru; přesto bývá nejčastěji řazen k naturalistům – tato skutečnost lze snadno dokázat některými jím běžně užívanými motivy. Celkem jednoznačně působí právě autorovo zaměření na úzkou lidovou vrstvu, jíž se ve svém díle věnuje; obvykle jsou u něj postavy zastoupeny především tuláky, vydědenci a chudáky, jen okrajově se mezi nimi vyskytnou reprezentanti maloměšťáků.<sup>1</sup> „Je tedy okruh látkový u Šlejhara značně úzký, takže se zdá, jako by se omezil schválně, aby vyvolené prostředí s tím větší podrobností a výstižností mohl zachytit.“<sup>2</sup> Po zmínce tohoto charakteristického rysu je potřeba ještě uvést Šlejharovu zálibu v popisech. Vojtěch Martínek se k tomu ve své studii vyjadřuje – žádný jiný český autor podle něj nevěnuje takovou pozornost popisu veškerých sebemenších detailů, což koresponduje i s nutností menšího počtu postav ve Šlejharově díle; dějová linie u něj bývá často upozaděna popisnými pasážemi.<sup>3</sup> Ovšem konstatováním skutečnosti méně častého výskytu postav nejde skončit a odbočit jinam, specifický je i způsob, jakým v Šlejharově díle obecně postavy vystupují. „Jeho lidé mnohem více uvažují, než jednají, mnohem více cítí, než mluví.“<sup>4</sup> Právě tímto faktem lze dokázat Šlejharovu výraznou spjatost s Českou modernou, k níž se hlásil a jejímž manifestem byla i čitelně ovlivněna jeho tvorba. „Pravdu realismu označila za pravdu vnější. Sama se přihlásila k pravdě „vnitřní“, jejímž zdrojem je osobnost: „Chceme pravdu v umění, ne tu, jež je fotografií věcí vnějších, ale tu poctivou pravdu vnitřní, jíž je normou jen její nositel – individuum.““<sup>5</sup> V Šlejharových textech je jasně cítit snaha poznat hlubší, skutečnou pravdu. Autor nepatří k těm, co se nechají oklamat prvním dojmem, v hledání oné „vnitřní“ pravdy naopak pokračuje až do konce. Manifest moderny se dále distancuje od všeho, co „je právě v módě“<sup>6</sup>, i v tomto případě je možné poukázat na Šlejharův souhlasný postoj, jež dokládá v předmluvě k povídkovému souboru *Co život opomíjí* (1895). „Kvůli sobě, kvůli literatuře, kvůli prospěchu a kariéře, ze ctižádosti, sentimentálnosti, a jaké jsou všechny popudy člověka, vyzývající ho do veřejnosti, k okázalosti a k vytoužené výlučnosti od ostatních pomíjející všednosti – z těch důvodů nepsal jsem nikdy.“<sup>7</sup> Šlejhar

1 MARTÍNEK, V. J. K. *Šlejhar*. Praha, 1910. ISBN není uvedeno. Str. 8.

2 Tamtéž. Str. 8.

3 Tamtéž. Str. 8.

4 Tamtéž. Str. 11.

5 LEHÁR, J. a kol. *Moderna*. In *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplněné vydání. Praha, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8. Str. 396.

6 Tamtéž. Str. 397.

7 ŠLEJHAR, J. K. *Co život opomíjí*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 208 – 209.

dává opakovaně najevo, že nechce být služebníkem vzdělanosti, vědeckosti a kultury, v nichž spatřuje možnou hrozbu zotročení lidského ducha. Svou pozornost věnuje především líčení životních osudů obyčejných lidí. Tuto obyčejnost vnímá i jako částečnou záruku lepšího charakterového vybavení než u lidí bohatších, pocházejících z města. Právě „měšťáckou vrstvou“ staví do protikladu k „primitivními“ vesnickým prostředím, přičemž pro něj město symbolizuje zkaženost a sobectví, zatímco „primitivnost“ venkova podle něj spočívá v intimním propojení mezi lidmi a přírodou.<sup>8</sup> „A jediný žhavý stesk vane těmi řádky: touha po návratu v dávný stav patriarchálního venkova, kde nebylo tolik škol, pokroku a kultury, ale kde bylo více srdce a soucitu...“<sup>9</sup>

Za stěžejní pro svou práci považují určitou spjatost životního osudu Šlejhara s celkovým vyzněním jeho díla. On sám sebe, jak opakovaně upozorňuje například v autorské předmluvě k souboru *Co život opomíjí*, nevnímá jako autora, který se pokouší o formulování svých myšlenek pomocí obecně uznávaných hlavních uměleckých směrů, jež jsou většinovým zastoupením společnosti vyžadovány. Spíš vystupuje jako sběratel myšlenek, dojmů a pocitů vzniklých v průběhu jeho života, s nimiž v rámci svého díla obeznamuje čtenáře, a svým způsobem i uleví vlastní duši.<sup>10</sup>

## 1.1. ŠLEJHAROVO SPECIFICKÉ POJETÍ ZLA

Nehledě na veškeré existující interpretace bych v této kapitole ráda zohlednila, jak pojem „zla“ chápe a přistupuje k němu sám Šlejhar. Poté, co bylo jeho pojetí a líčení zla označeno za rafinované, promyšlené a úmyslně zveličované, se v předmluvě ke sbírce *Co život opomíjí* pokouší o vlastní obhajobu. Důvodem k psaní mu jsou nashromážděné dojmy ze života, jejichž ventilací se snaží ulevit své duši. Nelíčené, skutečné zlo, s kterým přicházel během života do kontaktu, se promítlo i do jeho tvorby. Zastává názor, že zlo se stává běžnou, naprosto opomíjenou součástí života, a proto je na něj třeba upozorňovat.<sup>11</sup> „Literární práci chápal od počátku jako protest proti zlu. Vinil totiž moderní civilizaci, že vede k ‚navyknutí tomu všestrannému zlu‘, takže lidé přestávají vnímat násilí silných nad slabými, mocichtivých nad plachými.“<sup>12</sup>

V autorské předmluvě k výše uvedenému povídkovému souboru rozlišuje dva typy zla: „rafinované“ a „elementární“. „Elementární“ zlo představují přirozené výbuchy, divé

8 MARTÍNEK, V. J. K. *Šlejhar*. Praha, 1910. ISBN není uvedeno. Str. 12.

9 Tamtéž. Str. 13.

10 ŠLEJHAR, J. K. *Co život opomíjí*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 209.

11 Tamtéž. Str. 207 – 214.

12 LEHÁR, J. a kol. *Moderna*. In *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplněné vydání. Praha, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8. Str. 439.

vrozené vášně, neřízené přirozenosti, zpusťlosti a choroby.<sup>13</sup> „Zlo je to drsné, tvrdé, strašlivé. Leč zodpovědné není.“<sup>14</sup> Druhým typem je pro Šlejhara zlo „rafinované“, které vystihuje například chování macechy v *Kuřeti melancholikovi*, která týrá dítě zcela záměrně.<sup>15</sup> „Ve zlech těch rozum vládne, ale srdce není nikde. Zla ta odehrávají se bez výčitky a bez trestu, v neskonalém úpění pokořených a postupném triumfu u vítězících.“<sup>16</sup>

Pro Šlejhara jako člověka i autora je příznačná fascinace zlem, zároveň však také nadprůměrná schopnost soucitu s druhými, která vytváří k této fascinaci protipól. Ve svém díle zastává Šlejhar tři základní postoje vůči zlu: odpor vůči zlu, snahu zlo odstranit poznáním anebo prostřednictvím lásky.<sup>17</sup> „Zlu odpírati, poznáním zlo odstraňovati – taková aspirace byla by mojí jedinou ješitností a vřele vytouženým přáním té mé takzvané literární práce.“<sup>18</sup>

Autor vnímá zlo jako všudypřítomné. Jeho mocnost vidí především v možnosti lidské duše, často se tedy zlo jeví jako slabá stránka člověka, nedostatek vědomí. Zároveň je ale důležité dodat, že Šlejhar prakticky neuznává zákony přirozené spravedlnosti a dokáže čtenáři předložit „účelné“ násilí, kdy se u postav projevuje osobní lačnost, podporovaná rozumem.<sup>19</sup>

---

13 ŠLEJHAR, J. K. *Co život opomíjí*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 212.

14 Tamtéž. Str. 212.

15 Tamtéž. Str. 212.

16 Tamtéž. Str. 213.

17 HRDLIČKA, J. Šlejharova poetika účasti. In *Obrazy světa v české literatuře: studie o způsobech celku (Komenský, Máchá, Šlejhar, Weiner)*. Praha, 2008. ISBN 978-80-86702-41-4. Str. 124.

18 ŠLEJHAR, J. K. *Co život opomíjí*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 214.

19 HRDLIČKA, J. Šlejharova poetika účasti. In *Obrazy světa v české literatuře: studie o způsobech celku (Komenský, Máchá, Šlejhar, Weiner)*. Praha, 2008. ISBN 978-80-86702-41-4. Str. 125 – 126.

## 2. DĚTSTVÍ 19. STOLETÍ

Až ve 20. století se z dítěte na rozdíl od předcházejících století stala plně respektovaná bytost s vlastními právy – jeho život začal být chráněn jak legislativou, tak častější starostlivou péčí rodičů, kteří v něm spatřovali svou naději na budoucnost. Přesto byla cesta k dnešnímu postavení dítěte zdlouhavá. Velkou úlohu v něm sehrálo právě 19. století, kdy postupně přibývá odborných pedagogických spisů zabývajících se výchovou dětí, dochází k modernizaci školství i dětského lékařství a začíná se profilovat „dětský svět“ jako autonomní prostředí určené výhradně pro děti a jejich potřeby.<sup>20</sup>

Dílo jednoho z představitelů francouzské „nové historie“ Philippa Ariése, zabývajících se dějinami každodennosti, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, které vyšlo v roce 1960, způsobilo nebývalý ohlas. Ariés totiž přišel s odvážným tvrzením a novými interpretacemi dějin v rozmezí let 1650-1750. Jako společnost schopnou vnímat specifika dětství uznal až měšťanskou vrstvu 17. století, následující století podle něj dalo pojmu dětství konkrétnější obrysy a v 19. století tyto vlastnosti stále sílily. Postupně docházelo ke změnám v chování lidí, dítě se stalo středem rodiny, smyslem lidské existence, a proto začaly být citové i materiální investice v rámci rodiny běžným jevem.<sup>21</sup>

Záhy vznikly dvě protichůdné legendy, „černá“ a „bílá“. První zastávající názor nepříznivých podmínek dětství doložených na příkladu zabíjeného, opuštěného a pracujícího dítěte; její přívrženci také vyvraceli archetyp milující a všeodpouštějící matky, vzniklý a běžně užívaný v 19. století. Naproti tomu zastánci druhé legendy poukazovali na láskyplnou péči matek již v dřívějších historických epochách (např. ve středověké Anglii). V českém prostředí se až do současnosti bádání o rodině věnovali především historičtí demografové, zkoumající především strukturu rodiny a dětskou natalitu i mortalitu, přičemž se jednoznačně nepřiklonili ani k jedné z legend.<sup>22</sup>

V 18. století dochází k výrazné změně, stát vnímá člověka jako potřebnou pracovní nebo vojenskou sílu, záleží mu na jeho životě. Populační vývoj začíná být díky demografii monitorován a společnost postupně přechází k novému modelu: lidé se dožívají vyššího věku a rodí se méně dětí (ty se zato častěji dožívají dospělosti). Spolu s touto změnou dochází ke vzniku tzv. „nukleární rodiny“ – úzkého společenství skládajícího se pouze z rodičů a dětí.

20 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Zrození dějin dětství. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 7.

21 Tamtéž. Str. 8.

22 Tamtéž. Str. 9 – 11.

Toto intimní rodinné prostředí je ideálním základem pro větší citovou provázanost mezi jejími členy.<sup>23</sup>

Nové pojetí dětství a výchovy je umocněno roku 1762 vydáním Rousseauova didaktického spisu *Emil čili o výchově*, postupně také začínají vycházet první pedagogické časopisy. V následujícím 19. století dochází k postupnému ustálení výchovných zásad, dětství je nově vnímáno jako velmi důležité období, kdy je člověk nejlépe tvárný a schopný naučit se novým návykům. Tento dlouhý a složitý proces všeobecného uznání dětství je završen 20. stoletím, které je poprávu nazýváno „stoletím dítěte“.

## 2.1. DĚTSTVÍ JAKO JEDNA ZE ŽIVOTNÍCH ETAP

Lidský život lze rozdělit na několik etap – do první z nich je řazeno dětství. Dnes to potvrzuje například skutečnost, v jaké míře je kladen důraz na předškolní a školní péči o dítě. Dělení života na jednotlivé stupně rozhodně není až záležitostí současnosti, v dějinách lidstva tomu bylo zrovna tak a dodnes se na některé z dříve vzniklých modelů odkazujeme.

Podle principu vzniklého v antice je každé z etap lidského života přiděleno sedm let, v rámci humanistického myšlení zas převažuje dělení do šestiletých období. Dětství patří v obou případech první dvě: *infantia* trvající do šesti či sedmi let života dítěte, ukončené výměnou zubů a vývojem řeči. Dítě za sebe ještě není trestně odpovědné a není nuceno postarat se samo o sebe. Druhým je *pueritia*, což je období charakteristické čistotou, neschopností plození, zodpovědnost za sebe však už děti částečně nesou samy. Výchovu synů zde přebíral až do uzákoněného vzdělávání otec, u dcer to bylo povinností matky. Jako přechodné období následuje *adolescentia*, které je pomyslnou přestupní stanicí do reálného života, manželství a stáří.<sup>24</sup> „Přechod z jedné etapy lidského věku do další, kvalitativně vyšší, měl podobu přechodového rituálu: proměnu statusu provázely změny ve způsobu oblékání, úpravy vlasů, změny místa u rodinného stolu, výměny lůžka. Jednotlivé životní cykly ohraničovala první cesta do školy, první přijímání (komunikace), biřmování (konfirmace), závěrečné školní vysvědčení, maturita... Přechodové rituály mezi dětstvím a dospělostí nenabýly však nikde v Evropě razantnosti a drsnosti, které měly u některých mimoevropských kultur, kde v průběhu inicializačních rituálů docházelo (a dochází) dokonce k mrzačení dětí.“<sup>25</sup>

---

23 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Dítě v rodině. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 12.

24 Tamtéž. Str. 133.

25 Tamtéž. Str. 134.

Privést na svět děti patřilo k přirozenému úkolu ženy, podobně jako vstup do manželství či péče o domácnost. Bezdětná manželství byla považována za nepožehnaná, za ta, co nesplnila svůj účel. Porodnost byla v 19. století sice vysoká – platilo téměř každoroční těhotenství žen, přesto se jen málo které z dětí dožilo prvního roku. Špatné hygienické podmínky, neodborné vedení porodu a nedostatečná poporodní péče vedly k časté kojenecké úmrtnosti.<sup>26</sup> Teprve postupně spolu se zavedením institucionalizované služby porodních babiček a lékařů se začala odborná i laická literatura věnovat předporodní a poporodní péči o novorozence i rodičky. Existence této literatury přesto dlouhou dobu neznamenala obrat k lepšímu, důvodem byla špatná dostupnost pro nižší vrstvy a nedostatek českých překladů zahraničních děl věnujícím se této tematice.

Téma sexuality bylo v rodinách v souvislosti s narozením dalšího potomka tabuizováno. Při porodu byly děti posílány mimo dům nebo alespoň ze světnice, skutečnost, že jim přibude sourozenec, před nimi rodiče do poslední chvíle tajily. Dospělí se slovům jako „těhotenství“ a „porod“ raději vyhýbali.<sup>27</sup> Matky běžně vyprávěly dětem o tom, jak novorozence na svět přináší vrána nebo čáp – jednotlivé role byly přiděleny neměnně – čáp nosil chlapce a vrána děvčátka. Také se běžně říkalo, že babka loví děti na potoce, v rybníku či ve studánce. Někde je zas měla přinášet velká voda, ze které je babka chytala hráběmi nebo do sítí.<sup>28</sup>

Obecně platila větší radost z narození chlapce, otec se jím chlubil a byl pyšný. V případě děvčátka se rodiče alespoň utěšovali skutečností, že v budoucnu zastane roli pomocnice v domácnosti nebo chůvy mladších sourozenců. Ve zkratce byl chlapec vnímán jako budoucí nositel rodinného jména, zatímco s dívkou se pojila nelehká otázka věna. V závislosti na této skutečnosti se lidé stejně jako dnes snažili dopředu odhadnout pohlaví dítěte, nebo ho dokonce nějakým způsobem ovlivnit. Za nejvíce určující byly považovány změny v ženském obličejí: „Přepadlá tvář a žluté skvrny zvěstovaly děvče, o kterém se věřilo, že pobírá všechnu krásu (tento názor se traduje dodnes), někde však podle těchto příznaků usuzovali naopak. Jinde věřili, že když v těhotenství bolí ženu zuby, bude to děvče, a když pálí žáha, bude mít syna, nebo když ženu bolí stolička, bude to holčička, bolí-li špičáky nebo řezáky, přijde chlapeček.“<sup>29</sup>

---

26 NAVRÁTILOVÁ, A. Dítě jako dar i nelehký úděl. In *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. ISBN 80-7021-397-3. Str. 23.

27 NAVRÁTILOVÁ, A. Těhotenství – čas očekávání, odpovědnosti a hrozeb. In *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. ISBN 80-7021-397-3. Str. 41 – 42.

28 Tamtéž. Str. 41.

29 Tamtéž. Str. 43.



Přestože byla míra dětské úmrtnosti vysoká, specifická situace nastala ve chvíli, kdy zemřelo novorozeně, které ještě nestihlo být pokřtěno, a podle katolického učení tedy nepřijalo hlavní církevní svátost. Takové děti se pochovávaly téměř anonymně na odlehlých místech hřbitova, případně u zdi společně se sebevrahy. Obecně se pro zemřelé děti nemělo příliš truchlit, tím spíš pro nekřtěňátka.<sup>30</sup>

### 2.1.1. TRAUMATICKÁ STRÁNKA DĚTSTVÍ

Existence dětství jako bezstarostné životní etapy není ani dnes pravidlem, dospělí často nepřikládají dětským problémům potřebnou důležitost, vnímají svět svými očima a nad obyčejným dětským strachem, studem či smutkem mávnou rukou. I ve 20. století stejně jako v kterémkoliv předcházejícím se obavy dětí žijících v odlišných sociálních podmínkách liší; do stejné kategorie rozhodně nemůžeme zařadit strach z pokárání rodičem za špatnou známku a hrůzu z opětovného výprasku bez udání důvodu. Přestože násilí páchané na dětech přetrvávalo i do současnosti, lze zároveň uznat obrovský pokrok, který se mezi 19. a 20. stoletím v tomto ohledu udál. Roku 1924 se uzákonila Ženevská deklarace práv dítěte, v průběhu celého století vznikají dětské nadace, fungují dětské a azylové domy, stručně řečeno síť sociálních služeb a péče o jakýmkoliv způsobem znevýhodněné děti rozkvétá. Ačkoliv společnost v předešlém století stihly dva celosvětové konflikty, ve kterých přišly o život samozřejmě i děti, a pokrok rozkvétá pouze ve vyspělých oblastech světa, myslím, že se dá rozhodně mluvit o obrovském kroku kupředu.

Zkusme si ale představit, jaká příkoří musela zažívat dětská duše v přísném 19. století, které bylo protkáno množstvím striktních pravidel odsouvajících nemanželské děti, sirotky a nalezence na okraj společnosti. S těmito dětmi se běžně nakládalo hůře než s věcmi, a přihlédneme-li k jejich neplnoprávnému postavení, zbývala jen nepatrná šance na prožití „normálního“ života.

### 2.1.2. ZNEVÝHODNĚNÉ DÍTĚ

Žena, která porodila, aniž by vstoupila do manželského svazku, nebyla společností akceptována, což pro ni i dítě to představovalo vážný handicap na celý život (výjimka platila pouze pro levobočky panovníků). Nemanželskému dítěti bylo v lidové tradici přisouzeno mnoho nelichotivých až hrubých pojmenování, např. *sebranec*, *hažart*, *klazáně*, *panské*

---

30 NAVRÁTILOVÁ, A. Pohřeb. In *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. ISBN 80-7021-397-3. Str. 245 – 247.

*děcko, dítě z levého boku, dítě pošlé z nemanželského, nečistého lože, zlého lože syn, dítě narozené na kopřivách.*<sup>31</sup> Nemanželský původ dítěte však nemusel pokaždé znamenat absenci otce, množství dětí přicházelo na svět nesezdanému páru, kterému církev nebo úřady sňatek nepovolily. K jeho uzavření potřebovali uchazeči řadu potvrzení, často se jim nedostalo souhlasu například kvůli nedostatku potřebného příjmu nebo špatným mravům.<sup>32</sup> Pocit studu, který se společnosti úspěšně dařil vyvolat, nebyl hlavním problémem, na samotnou matku s dítětem dopadala především finanční tíseň. Zoufalá žena, vědoma si svého společenského stigmatu a velmi omezených prostředků, se snažila situaci řešit různě: zabitím novorozence, pokusem o „vyhnání plodu“ a nebo odložením potomka. Ačkoliv byly veškeré kontraceptivní metody tabuizovány, přesto k nim docházelo, ženy je často vnímaly jako jedinou možnost pro zachování slušné pověsti. „Tento postoj se promítl do písni a slovesného podání, například do pověstí, v nichž takové ženy nenacházely po smrti pokoj, zjevovaly se na místě, kde vykonaly svůj čin, a strašily... Nelze však přejít skutečnost, že úmyslné potraty a zabití dítěte byly činy zoufalství a bezvýchodnosti“.<sup>33</sup>

Častým důvodem pro odložení novorozeňat bylo již zmiňované nemanželské početí, nedostatek prostředků nebo špatné zázemí. Přesto, že se nemuselo jednat o přímý úmysl zabití, běžně, pokud nebylo dítě v dohledné době nalezeno, docházelo k jeho úmrtí. Nejprve fungovaly jako místa předurčená pro možné odložení dětí kostely, později nalezince či porodnice; v Praze patřil k nejznámějším Vlašský špitál. Jednání matky bylo trestné v závislosti na pravděpodobnosti včasného nalezení dítěte, jak to také zohledňoval rakouský zákon: „bylo zločinem jen v případě, bylo-li dítě zanecháno o samotě tak, že si ,k zachování života pomoci nemohlo“; přesná věková hranice, k níž se příslušný paragraf vztahoval, nebyla stanovena. [...] ‚Správné‘ odložení dítěte do nalezince nebo zřeknutí se ho v porodnici trestné nebylo.“<sup>34</sup>

Zdravé děti zůstávaly v nalezinci po dobu několika týdnů, pak byly předány pěstounkám, kterým byla vyplácena roční odměna až do věku šesti let dítěte, kdy se mělo vrátit do nalezince. Navrácení dítěte však nebylo pravidlem, zřejmě sehrál hlavní roli fakt vyplácení odměny, jež byla pro pěstounskou rodinu nepostradatelným vedlejším příjmem. S největší pravděpodobností tedy nešlo o vznik citového pouta mezi nalezencem

31 NAVRÁTILOVÁ, A. Dítě jako dar i nelehký úděl. In *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. ISBN 80-7021-397-3. Str. 31.

32 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Traumata dětství. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 270.

33 NAVRÁTILOVÁ, A. Dítě jako dar i nelehký úděl. In *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. ISBN 80-7021-397-3. Str. 34.

34 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Traumata dětství. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 284.

a pěstounskou rodinou: dítě pro ni nejprve znamenalo ekonomické přilepšení poté levnou pracovní sílu. Pohozené děti byly úřadem označeny jako nalezcenci, pokud měla matka později zájem, mohla si je vyžádat nazpět, to ale pouze v případě, že zpětně zaplatila veškeré výdaje. Po vypršení lhůty, kdy směly děti zůstat na náklady země v nalezcincích, přešly do rezortu své domovské obce; tyto děti na tom bylo nejhůře, často skončily ve společnosti tuláků nebo poběhlic.<sup>35</sup>

Spolu s nalezcenci tvořili zvláštní kategorii rodinných příslušníků sirotci. Zajímavá je v tomto případě absolutní ignorace postu matky jako plnohodnotného rodiče. „Od počátku 19. století upravoval v rakouských zemích postavení sirotka občanský zákoník. Protože žena nebyla plnoprávná, bylo za sirotka považováno i dítě, které ztratilo jenom otce.“<sup>36</sup> Důsledkem války sirotků tohoto typu přibývalo. Situace nemajetných osiřelých dětí se prakticky shodovala se situací nalezcenců, byly předány domovské obci, ta je mohla svěřit trvale do péče jedné pěstounské rodiny, střídat rodiny nebo ho dát do sirotčince – v každém případě na něj přispívala. Se sirotky se nakládalo velmi špatně, jak jsem již výše poznamenala, jejich osud se v mnohém shodoval s osudem nalezcenců. Zajímavým důkazem špatného a naprosto odosobněného postavení sirotků je i zmínka o komplikovaném rozlišení mezi sirotkem a čeledí.<sup>37</sup>

V 19. století sice došlo k přijetí „moderní“ legislativy, jež v sobě měla zahrnuta i některá ustanovení ohledně ochrany dítěte a respektovala intimitu rodiny, přesto zůstávaly některé fenomény beze změny – například právo otce trestat. „Podle zákoníku byli rodiče povinni své dítě vychovat, živit a zaopatřit, umožnit mu start do samostatného života. Otec měl nad dítětem moc do jeho 24 let, mohl dítě přiměřeně trestat, pátrat po něm, pokud uteklo, rozhodovat o jeho budoucnosti. Shledaly-li úřady v zacházení s dítětem nedostatky, měl soud rodičům dítě odebrat, určit opatrovníka či poručníka, který bude na dítě dozírat až do jeho zletilosti.“<sup>38</sup> Přesto k týrání dětí docházelo nadále. Veškeré formy zanedbávané péče se stejně jako dnes vyskytovaly především v dolních, marginalizovaných vrstvách, společnost si to ale záhy vyložila jako pravidlo. Z obliga tedy byly tzv. „slušné rodiny“, u nichž obec týrání na dětech nepředpokládala, případně přehlížela. Rodina byla sice vnímána jako základ státu, stejně tak ale jako nedotknutelná privátní sféra.

---

35 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Traumata dětství. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 286.

36 Tamtéž. Str. 287.

37 HORSKÝ, J. – SELIGOVÁ, M. Pohled do nitra rodiny, jednotlivá rodinná postavení. In *Rodina našich předků*. Praha, 1997. ISBN 80-7106-195-6. Str. 89.

38 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Traumata dětství. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 289.

Fyzické tresty vykonávané na dětech byly vnímány jako „zdravá“ součást výchovy, ve srovnání s dneškem dosahovaly mnohem větší intenzity a krutosti, nabízí se dokonce hypotéza, že naši předci měli snížený práh citlivosti jak k členům rodiny, tak i k domácím zvířatům. Za trestný čin byl považován až trest, jenž dítěti způsobil zdravotní újmu.<sup>39</sup>

## 2.2. RODINA A JEJÍ FUNKCE

Ačkoliv v dnešní době vnímáme rodinu jako samozřejmost a nemáme problém určit, kdo k rodinným příslušníkům patří a proč, v minulosti to s interpretací tohoto pojmu tak jednoduché nebylo. V 16. až 18. století se setkáváme s latinským termínem *familia*, nelze ho ale vnímat jako ekvivalent k dnešnímu označení rodiny – v dobovém kontextu se totiž jednalo o společenství širší, ke kterému náleželo i služebnictvo, pacholci a děvečky, tedy osoby nepřibuzné. Latinské *familia* lze chápat spíše jako domácnost či hospodářství.<sup>40</sup> „Tereziánská instrukce k soupisu obyvatel z roku 1777 říká, že ‚do jedné rodiny‘ (‚zur einer Familie‘) mají být sepsány ty osoby, které ‚samy pro sebe nevaří‘, nýbrž žijí pod jednou hlavou domácnosti a společně se stravují.“<sup>41</sup>

V následujícím 19. století se dostává dopředí demografie, věda zabývající se obyvatelstvem, pro niž je základní jednotkou jedinec. Vědci postupně docházejí k závěrům, že průmysl a městský způsob života vytvořily nový typ průměrné evropské rodiny. „Nedělitelná pravomoc otce, který rozhodoval o dědici rodinného majetku, je oslabena tam, kde už není co rozdělovat potomkům. Děti brzy opouštějí rodné hnízdo, aniž by se tam kdy vracely. Rodiče nemohou dětem mnoho poskytnout a odrostlé děti jsou málokdy po ruce, když rodiče potřebují jejich pomoc ve stáří. Soužití rodičů a dětí je dočasné a nesladěné.“<sup>42</sup> Zde je třeba zmínit značnou rozdílnost mezi městským a venkovským prostředím, kdy venkov reprezentuje tradiční rodinu s pevnějšími interními vztahy, které zpravidla nebývají založené ani tolik na citech, jako na snaze uživit sebe i ostatní členy rodiny.

Pokud se přeneseme do současnosti, konkrétně do první poloviny 20. století, lze si pojem rodina – řečeno terminologií německé „kulturní vědy“ – vyložit jako kulturní útvar, skládající se z lidské přirozenosti a kulturních hodnot. Kulturní hodnoty jsou podle Ernsta Troeltsche historicky relativními, sociálně, kulturně a dobově specifickými účely lidského

---

39 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Traumata dětství. In *Radosné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 289 – 290.

40 HORSKÝ, J. – SELIGOVÁ, M. Dva způsoby historického utváření rodiny v tradiční evropské společnosti. In *Rodina našich předků*. Praha, 1997. ISBN 80-7106-195-6. Str. 17.

41 Tamtéž. Str. 19.

42 HORSKÁ, P. – KUČERA, M. a kol. Demografie rodiny v 19. století. In *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990. ISBN 80-7038-011-X. Str. 384.

chování, jež se podílejí na jeho hodnotovém charakteru.<sup>43</sup> Rodina je tedy závislá jak na biologické danosti člověka, tak na dobově specifickém systému společenských hodnot. Můžeme ji proto vnímat jako historicky a kulturně proměnný útvar, čímž ale nelze popřít, že určité principy fungování v rodinné struktuře jsou čitelné ve více historických etapách a společnostech zároveň.

Hlavním úkolem rodiny bylo vštípit dítěti disciplínu a připravit je na život. „Když roku 1693 John Locke napsal *Několik myšlenek o výchově*, v nichž prohlásil výchovu dětí za smysl rodinného života, položil na jedné straně základ k moderní rodinné výchově, na druhé straně shrnul po staletí panující zvyklosti: rodina byla pro drtivou většinu dětí jedinou institucí, v níž probíhala jejich socializace, vzdělání, příprava na život.“<sup>44</sup> Často zde docházelo k vytyčování a realizování výchovných cílů, které se ve většině případů týkaly pouze chlapců. V horních vrstvách určovala cíl výchovy představa o budoucím uplatnění v řízení společnosti, ve správě majetku, země, či zastání vysokých postů v armádě. Ve středních vrstvách byl chlapec předurčen k převzetí otcovy pozice. U dolní vrstvy tomu bylo jinak, každé dítě se mělo přednostně co nejdříve postarat o obživu rodiny, a proto je zde nejméně znatelný sexistický prvek, obživa byla nutností přesahující rámec rodových stereotypů.<sup>45</sup> Výchova dívek byla ve vyšších a středních vrstvách především úlohou matek, popřípadě vychovatelek, a nebyl na ni kladen takový důraz. Ostatně základním kamenem života každé ženy bylo uzavření sňatku a následné založení rodiny.

Mezi nejvýraznější funkce rodiny patřila bezesporu reprodukce. Nejdůležitější roli zde sehrával fakt, že se v 19. století rodiče početí nijak nebránili, a to navzdory znalostí některých kontraceptivních metod. Katolická církev, ke které se většina obyvatelstva hlásila, považovala podobné snahy za hříšné (lze mezi ně řadit i plánované rodičovství, prostředek ve větší míře praktikovaný až v druhé půlce 19. století). Sex byl vnímán pouze jako prostředek k početí potomka, těhotenství (nenazýváno přímo ale opisy jako *bude chovat, nosí dítě pod srdcem, čeká rodinu* nebo *chodí s outěžkem*<sup>46</sup>) jako samozřejmost, přirozený jev, kvůli kterému se často nevolala ani porodní bába. Žena tím plnila své životní poslání. V závislosti na společenské vrstvě, z které pocházela, byla svým okolím vnímána více či méně odlišně. Měšťanské prostředí bylo k ženám během těhotenství ohleduplnější, vlivem Rousseaua se stalo mateřství společenskou hodnotou, naopak venkov netoleroval sebemenší úlevy,

43 HORSKÝ, J. – SELIGOVÁ, M. *Rodina našich předků*. Praha, 1997. ISBN 80-7106-195-6. Str. 5.

44 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. *Dítě v rodině*. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 140.

45 Tamtéž. Str. 140.

46 NAVRÁTILOVÁ, A. *Těhotenství – čas očekávání, odpovědnosti a hrozeb*. In *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. ISBN 80-7021-397-3. Str. 36

těhotné musely často o hladu zastávat běžné denní práce a povinnosti.<sup>47</sup> Pověry zajišťující úspěšný porod zdravého dítěte, často však pro budoucí matku také značně omezující a mytizované, respektovaly většinou bez rozdílu všechny ženy. Věřilo se, že příznivé i nepříznivé vjemy těhotné ženy se přenášejí na dítě. V některých nařízeních se odrážely mnohaleté zkušenosti, které například varovaly před přílišnou lítostí a pláčem matky, většina jich ale měla základ v magii, spojující nahodilé a obecné souvislosti do domněle příčinných vztahů<sup>48</sup>

Dalo by se říct, že zatímco v dnešní době funkce reprodukce oslabuje, druhá funkce, funkce emocionální, oproti minulosti značně posílila. Citová stránka rodiny je považována za prvořadou, vztah rodičů k dítěti je nejhlubší a nejtrvalejší vztah lidského života. Vzájemná láska v rodině se projevuje mnoha způsoby a není nijak skrytá. Přesto byla citová stránka dlouhou dobu sekundární, do popředí se dostala až po oslabení tradičních funkcí. Emoce hrály v rodině pouze okrajovou roli, jak mezi manželi, rodiči a dětmi, tak mezi dětmi samotnými. Mazlení bylo vnímáno jako forma odměny. „Dětem se zpívalo, vyprávěly se jim pohádky, ale hlazení, líbání, chování v náručí či na klíně se příliš nepěstovaly. Políbení před spaním, něžná věta (anebo spíš klišé?) v dopise, to byly často jediné vnější projevy rodičovského citu. Snahou bylo vychovat bytost schopnou obstát v drsném světě. Zhýčkané dítě bylo synonymem špatnosti, úsloví ‚Vychování tvrdé dělá děti zdravé‘ najdeme v různých obměnách v pedagogické i lékařské literatuře a tento názor sdílela i vznikající pediatrie.“<sup>49</sup>

### 2.2.1. POSTAVENÍ V RÁMCI RODINY (RODIČ–DÍTĚ)

Ve všech sociálních vrstvách bylo obvyklé, že měla matka před dětmi výrazně menší autoritu než otec, což dokládá mimo jiné běžný fakt, kdy matka děti postavou otce strašila. „Pánem Bohem, bubákem, a otcem [...] Účinek toho byl, že si děti Pána Boha, bubáka a tatíka rovně ošklivily.“<sup>50</sup> Respekt k otci přetrvával hluboko do 20. století, rozhodoval o všem – navenek zastupoval rodinu, doma vládl. Stejně tak i tělesné tresty byly spojeny především s pravomocí otce, jehož se bály děti všech sociálních vrstev. Přestože odborná literatura radila s bitím dětí šetřit, realita se měnila k lepšímu jen velmi pozvolně. Fyzické tresty byly považovány za blahodárný prostředek zajišťující budoucí mravní bezúhonnost dítěte, vedle

47 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Cesta na svět. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 36 – 37.

48 NAVRÁTILOVÁ, A. Těhotenství – čas očekávání, odpovědnosti a hrozeb. In *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004. ISBN 80-7021-397-3. Str. 37.

49 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Dítě v rodině. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 147.

50 Tamtéž. Str. 149.

toho se využívalo strašení nadpřirozenými bytostmi: čertem, Polednicí nebo Klekánicí. Obecně byla výchova v rámci rodiny mnohem autoritativnější než dnes, což dokazuje i dětské onikání a následné vykáání rodičům.<sup>51</sup>

V průběhu industrializace dochází k oddělení privátní a veřejné sféry. Jednotlivá postavení, jež zaujímali jedinci v rámci rodiny či domácnosti, nebyla jen pozicemi rodinnými, nýbrž i sociálními, která se pojila s určitým statusem.<sup>52</sup> Muž se stává bytostí veřejné sféry, žena privátní, čímž se zvyrazňuje její úloha matky a manželky. Ačkoliv v beletrii i odborných studiích vystupuje v 19. století do popředí model milující, všeod-pouštějící matky, je potřeba uvědomit si, že v praxi tomu bylo jinak. Ve vyšších a středních vrstvách nelze v žádném případě mluvit o navázání bezprostředního vztahu mezi matkou a dítětem, protože ženou, která o dítě v prvních měsících jeho života pečovala, bývala zpravidla kojná nebo chůva. V dolních vrstvách byl oblíbený post chůvy nahrazen prarodiči nebo staršími sourozenci (výhradně sestrami). Vztah dětí s otcem býval ještě méně bezprostřední, nejčastěji díky otcově dlouhodobé práci mimo dům, kdy s dětmi prakticky nepřicházel do kontaktu. Neměl na děti čas, nezabýval se jimi, zejména v měšťanském prostředí bylo potřeba ctít jeho právo na odpočinek po práci. Otec vůči dětem často vystupoval stroze až hrubě, v dobové odborné literatuře se proto začíná apelovat na nutnost přímého kontaktu otce s dítětem, který by měl v ideálním případě začít už během těhotenství ženy.<sup>53</sup>

V 19. století bylo běžným jevem mírné zklamání z narození dcery, naopak syn byl vnímán jako dědic erbu, rodinného podniku nebo alespoň jména. Ve stejné době se postupně rodí stereotyp „hodná holčička“ a „zlobivý kluk“.<sup>54</sup> Děvčátka byla odmala vychovávána k ženskému údělu, tedy k submisivitě a pasivitě, stejně tak na ně byly kladeny vyšší nároky než na chlapce, což lze zajímavě doložit uvedeným demografickým výzkumem. „Zatímco u kojenců a nejmladších dětí se vždy plně projevovala menší biologická odolnost chlapců, kterých se rodilo více než děvčat, ale také jich více v nižším věku umíralo, už po pátém roce života podléhalo v některých evropských zemích ještě na začátku 20. století více děvčat než chlapců epidemiím dětských nemocí. Příčinu této skutečnosti hledají demografové nejčastěji v rozdílné výživě chlapců a děvčat, v nadměrném pracovním zatížení dívek domácími pracemi a také v povinnosti pečovat o mladší sourozence a tedy v snadné možnosti nákazy

---

51 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Dítě v rodině. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 148 – 151.

52 HORSKÝ, J. – SELIGOVÁ, M. Pohled do nitra rodiny, jednotlivá rodinná postavení. In *Rodina našich předků*. Praha, 1997. ISBN 80-7106-195-6. Str. 82.

53 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Dítě v rodině. In *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 151 – 154.

54 Tamtéž. Str. 154 – 155.

v době epidemií.<sup>55</sup> Pravdou je, že narození dívky s sebou neslo neblahý ekonomický dopad spojený s otázkou věna, zatímco chlapci stačilo poskytnout dobré vzdělání a pak mu najít zámožnou nevěstu. Obecně asi platilo, že byli rodiče nejspokojenější, pokud byly mezi jejich dětmi zastoupena obě pohlaví, přičemž vznikala pevnější pouta mezi matkou – dcerou a otcem – synem.<sup>56</sup>

Sourozenecké vztahy patřily mezi oblíbená témata mytologie, pohádek i románů a reprezentovaly jak laskyplné vztahy plné porozumění, tak rivalitu, žárlivost a nenávisť. V minulosti byly ovlivněny více faktory, záleželo na velikosti rodiny, počtu sourozenců i ekonomických a kulturních proměnách dané společnosti. Navíc vzhledem k vysokému riziku úmrtnosti v rodině 19. století si sourozenci vzájemně často nahrazovali post matky nebo otce.<sup>57</sup> Bratři mívali zpravidla přednost před sestrami, což naznačuje i dobové upřednostňování chlapců před dívkami. Výsostnému postavení se těšil nejstarší bratr, v případě smrti otce se stal poručíkem zbylých dětí, spravoval jejich majetek a sestrám pomáhal při výběru manžela. Nejstarší sestra plnila docela jinou funkci, starala se o mladší sourozence a často nahrazovala roli matky. Mezi sestrami běžně vládlo celoživotní přátelství, naopak bratři mezi sebou často soutěžili.<sup>58</sup>

---

55 HORSKÁ, P. – KUČERA, M. a kol. Demografie rodiny v 19. století. In *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990. ISBN 80-7038-011-X. Str. 391.

56 Tamtéž. Str. 155-156

57 LENDEROVÁ, M. – RÝDL, K. Dítě v rodině. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9. Str. 157.

58 Tamtéž. Str. 159.



### 3. ZÁKLADNÍ ASPEKTY ANALYZOVANÝCH TEXTŮ - UMĚLECKÁ REFLEXE ŠLEJHAROVA DÍLA

Ve své práci se snažím o pochopení Šlejharovy tematizace vztahu mezi rodičem a dítětem. Předchozí oddíl jsem věnovala znalostem z oblasti dětství a rodiny 19. století, získaných z odborné literatury, nyní přejdu k vlastní analýze. Veškerá interpretace, s níž v této stěžejní části práce přicházím, je postavena na mých vlastních myšlenkách, vzniklých během dlouhodobého studia Šlejharových textů.

Jednotlivé kategorie, jimiž se budu postupně zabývat, jsem v díle nespatořovala okamžitě, k jejich vzniku a tím i k utvoření specifického pohledu na Šlejharovo dílo docházelo postupně. Jinak tomu samozřejmě bylo v případě matek a otců, kteří svým výrazným ztvárněním tvoří základní pilíře celé práce. Přesto kdybych se zaměřila pouze na takto silně zastoupené skupiny, jistě bych dosáhla potřebného rozsahu, ale celkové vyznění práce by nespĺňovalo mé představy. Bližšího pochopení Šlejharova zobrazení rodičů, dětí a jejich vzájemných vztahů není možné dosáhnout jinak než právě důkladnou analýzou jednotlivých postav – nelze se tedy opírat pouze o výrazně zastoupené skupiny biologických matek a otců. Ke zdárnému vzniku dalších kategorií, zastupujících různé podoby rodičů a dětí, je vždy zapotřebí uvést více příkladů. V případě, že by některá ze skupin čítala pouze jednoho reprezentanta, by se dala jen těžko považovat za vypovídající o chování více na sobě nezávislých jedinců.

Před samotnou interpretací jednotlivých podob znevýhodněného dítěte ve Šlejharově díle se zaměřím na ostatní výrazné aspekty analyzovaných textů. Půjde zejména o motivy, jež se v obměněné podobě vyskytují ve většině Šlejharových textů, a považuji proto za nutné věnovat se jim dopředu v obecné rovině. Jak jsem již uvedla, objektem mého zkoumání se stanou dvě Šlejharovy povídkové sbírky – *Dojmy z přírody a společnosti* a *Co život opomíjí*. Pokládám však za důležité dodat, že z hlediska rozsahu je má práce z větší části vystavěna na analýze textů z prvně uvedené sbírky – a to ne náhodou. Již v úvodu jsem předznamenala svůj záměr zaměřit se především na Šlejharovy méně známe texty a tím cíleně upozadit populární *Kuře melancholik*. Vzhledem k tomu, že zrovna tato povídka je jako jediná vydána v rámci souboru *Co život opomíjí*, a veškeré ostatní texty obsahující tematiku vztahu mezi rodičem a dítětem v *Dojmech z přírody a společnosti*, se vše vysvětluje. Sbírkou obsahující *Kuře melancholik* je však opatřena velmi zajímavou autorskou předmluvou vztahující se k oběma titulům, stejně tak jako je to i s uplatnitelností ostatních výrazných motivů.

Výrazným spojujícím prvkem příznačným pro všechny texty je Šlejharovo pojetí vypravěče. Ten vystupuje jako přímý účastník děje, během povídky se často ke vzniklé situaci vyjadřuje a zastává tak vlastní stanovisko. V některých momentech nás dokonce seznamuje s vlastními myšlenkami – jeho funkce tedy nespočívá jen v předkládání jednotlivých příběhů. Tento rys je charakteristický pro členy České moderny. „Sbližování vypravěče a postav napomáhá vypravování v první osobě a vypravování personální (má znaky podání neosobního, ale ztotožňuje se s postoji a hledisky postavy). Také řeč polopřímá a nevlastní přímá, obě založené na prostupnosti mezi pásmem postav a vypravěče, se uplatnily význačněji než předtím. [...] Vypravování upřené k vnitřní pravdě subjektu bylo „pomalé“ a vyžadovalo si pozorné čtení, vnímavé ke stylu.“<sup>59</sup>

Právě snaha nalézt vnitřní pravdu se dá považovat za další spojující prvek. Ač je text zasazen do lidského či přírodního společenství, vystupují v něm milující či nemilující rodiče, cílem každé Šlejharovy povídky je právě pokus o formulaci „vnitřní“ pravdy. Nejedná se o nic podobného rekapitulaci, autor spíše projevuje zájem o odkrytí veškerých faktorů, jež se na utváření dané situace podílely. Často je díky této snaze ve finále objevena „vnitřní“ pravda na místě, kde by ji mnozí nečekali. Tuto skutečnost navíc podporuje Šlejharova ironizace názvů jednotlivých textů, jako nejvýraznější příklad lze uvést povídka *Zátiší*.

### 3.1. BEZBRANNÁ BYTOST TERČEM NÁSILÍ

V předchozí kapitole jsem zmínila některé obecně platné aspekty pro Šlejharovu tvorbu, nyní bych ráda přešla k analýze jednoho konkrétního, výrazného motivu: principu páčání zla na bezbranných bytostech. Nejprve bude nutné vymezit pojem „bezbranná bytost“, tak jak na něj nahlíží sám autor, bylo by totiž chybou, zacházet s ním dle vlastního úsudku, případně se ohlížet na všeobecně platný význam slova.

Terčem násilí, agrese či zla se u Šlejhara stávají zpravidla bezbranné bytosti, případně stvoření – tedy lidé či zvířata. Stejně tak může docházet k napadení přírody, jež hraje ve Šlejharově díle poměrně výraznou roli, a proto se na ní zaměřím v samostatné kapitole. Ovšem teď se vraťme k bezbrannosti, stavu, do něž se u Šlejhara může dostat prakticky cokoliv a kdokoliv, určujícím principem však pokaždé zůstává napadení ze strany silnějšího. „Nemožno říci, že u něj trpí pouze člověk. Měrou stejnou jest účastno hořkého osudu všeho živoucího i zvíře, ba v nedávné knize jeho »*Lípa*« trpí i strom...“<sup>60</sup>

59 LEHÁR, J. a kol. *Moderna*. In *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplněné vydání. Praha, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8. Str. 432.

60 MARTÍNEK, V. J. K. *Šlejhar*. Praha, 1910. ISBN není uvedeno. Str. 4.

Právě v povídkovém souboru *Dojmy z přírody a společnosti* se s podobnými případy boje a následného vítězství jedince, zvířete, či prostředí setkáváme pravidelně, tento motiv je zakomponován prakticky do každé povídky. „Na obdobné paralele ubitých lidí a ničených zvířat či stromů se zakládají povídky z cyklu *Dojmy z přírody a společnosti* (1894). V nich se rozhořčený a smutný vypravěč přiznává k tomu, že jeho duše je ‚ponurá a zdrcená‘.<sup>61</sup> Je však potřeba poznamenat, že samotná přítomnost bezbranných jedinců nestačí, u Šlejhara se totiž setkáváme ještě s jakousi vyšší moc. Ta v kombinaci s neschopností bránit se dotváří dokonale ničivou atmosféru. „Je to jakási moc, jež v souvztažnost pojí všechno, předměty živé i neživé, věci nejnížší i nejvyšší, nejdřsnější skutečnost i nejsmělejší vzlet myšlenkový. Když má přijít neštěstí, plno předzvěstí určuje hodinu hrůzy.“<sup>62</sup>

Postava-oběť většinou s časovým předstihem tuší, co ji čeká, přesto do poslední chvíle věří ve zvrát situace k lepšímu, ale marně. Ačkoliv se čtenář při četbě Šlejharových textů často domnívá, že hrůza, již mu vypravěč vykreslil, musí být konečná, šlejharovská realita je jiná. Koloběh zla, který se zaměří na konkrétní oběť, ve svých snahách zničit ji nepoleví, právě naopak. „Neznámé ty síly číhají naň na každém kroku, přepadnou ho zákeřně, kdy nejméně jest připraven na útok, a když posléze znovu se vztyčuje, udeří naň poznovu, prudce, mstivě, záludně.“<sup>63</sup> Osobně si tento opakující se motiv nevykládám jako „rafinované užívání zla“, z nějž byl Šlejhar dobovou kritikou mnohokrát obviněn. Mám dojem, že se tím autor snaží jen poukázat na onu „vnitřní“ pravdu, k níž se pokouší za každých okolností dojít. Jiná cesta, než přes veškeré podoby utrpení, zřejmě není možná, jen nimi se totiž autorovi daří poukázat na faktor, jenž neštěstí vědomě přivodil – za hlavního viníka považuje Šlejhar zkaženost lidské společnosti. Bezbrannost tedy nespočívá jen v určitém znevýhodněném postavení zaviněném konkrétními faktory, ale i v neschopnosti se zlu bránit; v šlejharovském podání je to prakticky nemožné – a to dělá vlastně z každého „bezbrannou bytost“.

### 3.1.1. SDÍLENÝ OSUD TRPÍCÍCHO DÍTĚTE A ZVÍŘETE

Existence zla všemožných forem ve Šlejharově díle pro mě není nijak překvapivá, s tímto faktem ostatně pracuji od začátku své práce. Přesto mi ještě zbývá analyzovat situaci, při níž dochází k zvláštnímu jevu – vzájemnému sdílení nelehkého osudu dítěte a zvířete.

Situace se prakticky nemění, zlo je pácháno na bezbranných, jež se nedokážou bránit. K zásadní změně ale dochází u šlejharovské tematizace přírody; zatímco doteď byla autorem

61 LEHÁR, J. a kol. *Moderna*. In *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplněné vydání. Praha, 2008. ISBN 978-80-7106-963-8. Str. 44.

62 MARTÍNEK, V. J. K. *Šlejhar*. Praha, 1910. ISBN není uvedeno. Str. 11.

63 Tamtéž. Str. 4.

pravidelně stavěna do protikladu vůči lidské společnosti, najednou se stává naopak jejím spojencem. K této jednotě mezi přírodou a lidmi dochází paradoxně ve chvíli, kdy zástupci obou těchto skupin souběžně trpí. Právě tehdy dochází ve Šlejharově díle k motivu sdílení osudu, jehož aktéry bývají nejčastěji děti a zvířata.

Jako by se tímto souběžným utrpením anuloval trvalý nepřátelský vztah, jenž mezi lidmi a přírodou v podání Šlejhara vládne; lidé často narušují chod přírody svými nepřirozenými zásahy, přírodní živly zas dokáží nežádoucím způsobem narušit chod lidské společnosti. Ovšem v momentě, kdy je stav vyrovnaný a zástupci obou zneprátelených stran trpí, dochází k obratu. Náhle pro sebe bytosti nepředstavují hrozbu, ale oporu a porozumění, jsou ve stejné situaci a mají podobné vyhlídky.

Tímto vzájemně projeveným soucitem nedochází k odlehčení děje, naopak jako by se tím ještě podtrhla Šlejharova schopnost najít nejslabší možný článek a na něm předvést ničivou sílu zla, jež na podobně bezbranné číhá. Stejně tak lze na tomto motivu demonstrovat autorovu schopnost vykreslit neobvykle pevný vztah plný soucitu. Většinou právě v tyto chvíle plné beznaděje vzniká velmi rychle stav závislosti, kdy se na sebe bytosti vzájemně rychle fixují.

Jistě nejznámější příklad je možné najít v *Kuřeti melancholikovi*, ovšem podobně silné pouto mezi dítětem a zvířetem vzniká například i v *Ptáčeti*, případně v povídce *Před jarmarkem*. Shodou okolností jsou Šlejharem „zvířecí role“ často obsazovány právě ptáky, což je doložitelné i jedinou povídkou s plně personifikovaným zvířecím obsazením, *O panu Špačkovi*.

### 3.2 PŘÍRODNÍ PROSTŘEDÍ JAKO JEDEN Z OVLIVŇUJÍCÍCH FAKTORŮ

Skutečnost, že je finální vyznění díla utvářeno více faktory, nejen například kladnou či zápornou charakteristikou postav, je mi známá. Ovšem Šlejhar ji, dá se říci, posouvá do jiné dimenze. Ve svém díle se totiž dokáže zaměřit na nepatrný detail a vystavět na něm celý text. Jakmile si čtenář na tento způsob literárního ztvárnění zvykne a dokáže se po celou dobu dostatečně soustředit, objeví nové, velice zajímavé vrstvy textu. Pro Šlejhara je popis důmyslným odkazem upozorňujícím na změnu tempa děje, gradující situaci, zvěstující tragickou událost, nebo naopak oslavující život – právě příroda hraje v těchto uvozujících popisech jednu z hlavních rolí.

Nelze si nevšimnout Šlejharovy výrazné provázanosti s přírodou, jeho jakoby skryté tendence přirovnávat venkovský život prostého lidu k přirozenému chodu přírody. Příroda pro

něj symbolizuje určitou jednoduchost ve smyslu funkčnosti – tam, kde není pácháno vědomé zlo, ale kde vše funguje na pudech a přirozených zákonech, vidí Šlejhar lepší společnost než lidskou. Příroda je u něj tedy částečně vnímána jako protiklad k lidské společnosti a vyznívá poněkud idylicky.

Ovšem i příroda má ve Šlejharově podání více tváří. Dokáže být mocným živlem, na který jsou veškeré lidské snahy krátké, a stejně tak dokáže narazit na lidmi vytvořenou překážku, již ze své podstaty nedokáže překonat. Množství postav vystupuje proti přírodě zejména kvůli vlastnímu strachu ne z prvotní touhy zaútočit. Přírodní živly pro ně představují hrozbu, kterou nedokážou zvrátit.

Po tomto výčtu je zřetelná vyrovnanost rolí, záleží jen na autorovi, jaké straně svěří do rukou větší moc. Hlavním Šlejharovým cílem je poukázat na přírodu a společnost jako na protikladné prostředí, v jednom případě fungujícím na přirozených zákonech, v druhém na umělých a často „přemodernizovaných“ – koexistence je možná pouze ve chvíli vzájemného respektu.

#### 4. PODOBY ZNEVÝHODNĚNÉHO DÍTĚTE V DÍLE J. K. ŠLEJHARA

Umělecké ztvárnění rodiče a jeho vztahu k dítěti v Šlejharově podání je mnohoznačné a bez obecně platných charakteristik. Fakt, že sociální prostředí, z něhož postavy pocházejí, je prakticky identické (vyjma *Kuřete melancholika*, kdy se jedná o zámožnější rodinu, v jejímž prostředí se ale paradoxně odehrává jeden z nejkruťjších příběhů), dokládá skutečnost, že rozdílné chování otců, matek i dětí vzniká a vyvíjí se v závislosti na více faktorech. Ačkoliv je chudoba v mnohém určující, Šlejharovy postavy vyvracejí přímou úměru mezi sociálním statusem a rozsahem projevené rodičovské lásky. Vedle majetkových poměrů jako stěžejní vnímám konkrétní situaci, podle níž se chování jedince utváří, dále početnost rodiny, fyzický stav všech jejích členů a v neposlední řadě i vzájemnou shodu či neshodu mezi matkou a otcem v oblasti výchovy.

V následující části práce se budu věnovat analýze konkrétních literárních postav, z čehož mi vznikne několik výrazných skupin. Zejména se zaměřím na Šlejharovo ztvárnění rodičů, tedy matky a otce, přičemž každému z nich případně samostatná kapitola, v níž se jimi budu detailně zabývat. Nezůstanu pouze u samotného rozboru jednotlivých rodičovských rolí, předně mi půjde o jejich ztvárnění v závislosti na dítěti, milovaném, nemilovaném či jakýmkoliv způsobem znevýhodněném.

Svou analýzou a následnou interpretací vybraných textů bych ráda potvrdila existenci mateřské i otcovské lásky u Šlejhara, není možné kategoricky rozdělit role na milující matku a nepřátelského otce. Znevýhodněnost dítěte navíc nemusí být ztvárněna jen nemilujícími rodiči, důležitou roli sehrává i absence rodiče, na což se zaměřím v části věnované pěstounům a jejich vztahu k sirotkům a nalezcům. Ani u této skupiny však nejde z chování jednotlivých postav vyčíst jejich obecně platnou charakteristiku.

Za důležité pokládám zmínit, že na samotnou znevýhodněnost dítěte nenahlížím pouze jako na utlačování a nerespektování ze strany dospělých, často se jedná o drsné životní prostředí, v němž je dítě nuceno vyrůstat. Podmínky pramenící z chudoby, jakými jsou například hlad, zima, špatné společenské postavení (marginalizace), neúměrné pracovní vytížení, strach z neuznání a posměchu, výrazně ovlivňují vývoj dítěte a Šlejharem jsou často stavěny do pozici čehosi, co dokáže kontrovat i silné rodičovské lásce a ve finále rozhodnout o osudu dítěte.

## 4.1. ZOBRAZENÍ MATKY

V této kapitole bych ráda poukázala na nezpochybnitelnou existenci mateřské lásky, jež u Šlejhara kontrastuje s drsným, krutým a nelítostným prostředím, které ve svém díle zobrazuje. Mateřský cit působí nezdolně a navzdory nepřízni osudu přetrvává, přičemž získává hned několik konkrétních podob, mezi nimiž lze vyčíst drobné nuance. Spojujícím prvkem pro postavy matek ve Šlejharových povídkách je mateřská láska, ohleduplnost a strach ze ztráty dítěte.

Před vlastní interpretací textů bych ráda znovu zdůraznila, že jednání matek se liší především v závislosti na konkrétní situaci, v níž se ocitnou; není jim dána možnost výběru, čímž jsou nuceny okamžitě jednat. Žádná z žen nejedná sobecky a bez zřetelně projevené lásky k dítěti, všechny shodně do poslední chvíle doufají ve zdárný konec či záchranu dítěte.

V této podkapitole se tedy budu věnovat rozboru jednotlivých ženských postav, biologicky pravých matek, s aspektem na jejich citovou provázanost s dítětem či dětmi. Ačkoliv nemám v úmyslu zabývat se rozбором textu *Kuře melancholik*, ráda bych u něj nyní poukázala na zvláštní jev. Z valné většiny se v tomto případě neseťkáváme s matkou žijící, ale s její podobou vzniklou ve vzpomínkách dítěte. Na tuto specifickou podobu upozorňuji naschvál, na její existenci je potřeba nahlížet se stejným zřetelem jako v případě matek žijících, protože dětské myšlenky upínající se k láskyplné minulosti lze považovat za další silný argument hovořící pro existenci mateřské lásky v Šlejharových povídkách.

Jako společnou charakteristickou vlastnost šlejharovské podoby matek jsem zmiňovala mateřskou lásku, ohleduplnost a strach ze ztráty dítěte. Tak je tomu i v povídce *Had*, kde žena vystupuje především v roli ochránkyně, její jednání je jednoznačně podmíněno strachem z možné ztráty dalšího dítěte. Právě potenciální možnost této ztráty ji dožene k pudovému jednání řízenému pouze instinktem. „Žena vzkřikla, zachvěla se a zbrunátněla. Tentam její klid, rozvaha, váhavost. Matný zrak srší ohněm a modravý pysk třesa se rozčilením zmodral ještě více. ‚Cože, hochu, had... kde?!...‘ Uchopila klacek a jako vzteklá žene se proti syčícímu hadovi [...] Mimoděk zamrazil mne zjev osudem uštvané ženy, hledající v pomstě zadostiučinění.“<sup>64</sup> V jinak zdánlivě klidné ženě, jež tiše snáší svůj osud, se vzedme obrovská vlna nenávisti. Její konání je zřetelně ovlivněno strachem o dítě i předešlou negativní zkušeností. Z jejího výkřiku „Bůh mně odpust!“<sup>65</sup> je čitelný údiv a zděšení nad činem, ke kterému by se za normálních okolností neodhodlala. „To pověděvši, vrhla se na hada, hoši

---

64 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 37.

65 Tamtéž. Str. 37.

kvapně ustoupili a rozlícená žena klackem tluče do svíjejícího se hadího těla. Rozdrcená hlava hadí naposledy zasýkala a jazykem zamrskala.<sup>66</sup> Mateřská láska se v tomto případě promítá do samotného činu ženy, tedy zabití hada – zneškodnění potenciálního nebezpečí, kdy jedná ve jménu svých dětí, jak žijícího, tak mrtvého.

Pouze v tomto případě, kdy se jedná o zhmotněnou podobu zla, které se může matka postavit a vlastními silami ji zneškodnit, dítě přežije, což je u Šlejhara ojedinělý rys. V dalších uvedených příkladech sice dochází rovněž k „boji“ matek o záchranu potomka, vždy se ale jedná pouze o oddálení tragického konce, nebo snahu o zpříjemnění posledních chvil života dítěte.

Podobně ztvárněnou roli ochránářky lze najít i v povídce *Ptáče*, kde navíc působí i obětavý otec, čímž je snaha o záchranu dítěte umocněna. V této podkapitole bych se ale ráda věnovala pouze Šlejharovým zpracováním postav matek, k detailnímu rozboru postav otců se dostanu v další, samostatné části mé práce.

Matka se v *Ptáčeti* snaží opět uchránit své dítě, motiv tedy zůstává obdobný jako u předchozí povídky, tentokrát však nejde o hmatatelnou hrozbu, ale zlo v podobě bídy, nemoci a následné smrti dítěte. Vystupuje jako silná, bojovná a vytrvalá žena. Ačkoliv si je vědoma špatné majetkové situace, ženoucí celou rodinu do záhuby, nenechá sebou cloumat emocemi. Víc než na sebe myslí na ostatní členy rodiny, ze všech sil se snaží udržet chod domácnosti. „Rozárka vrátila se pozdě na noc. Prala kdesi a přišla všecka zemdlena a udřena. Rozsvítla čadivou lampičku, a oba spáči se probudili. Němě postavila se před muže a ukázala na své krvavé, rozedřené prsty. Krev z nich srkala a byly silně naběhlé. Muž se zachvěl. Pak zpod zástěry vytáhla hrneček polévky a dala mužovi. Sama naklonila se k dítěti a krmila je, foukajíc přitom na svoje prsty, aby zmírnila krutou bolest.“<sup>67</sup> V *Hadovi* se matka dovolává odpuštění u Pána Boha, v tomto případě zas zoufale prosí o pomoc. „„Pane Bože, pomoz!“ žalovala smutným hlasem Rozárka více pro sebe, nečekajíc odpovědi.“<sup>68</sup> Přes veškerou starostlivou péči rodičů však chlapec vážně onemocní, jako by bída v kombinaci s krutou zimou přemohly sílu a odhodlání rodičovské lásky. Matka vystupuje jako láskyplná bytost obávající se o zdraví svého syna, snaží se jednat a situaci zvrátit. „Pojednou napadá Rozárku, že hoch jí umře. Chytila se za hlavu, zalomila rukama, vzkřikla, ale výkřik se jí nezdařil; zadržel se hrdlem. „Pro lékaře,“ rázem ji napadlo. [...] Rozárka div neklesla před lékařem na kolena. „Ah, milostpane, zachraňte mé dítě!““<sup>69</sup> Na oboustrannost citu mezi matkou

---

66 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 37.

67 Tamtéž. Str. 48.

68 Tamtéž. Str. 48.

69 Tamtéž. Str. 53.



a dítětem poukazuje Šlejhar ve chvíli, kdy chlapec procitne a okamžitě se obrací právě na matku, v jejíž blízkosti se cítí v bezpečí a pod ochranou. „Chytil matku okolo krku a živou mocí nechtěl se ji pustit. Líbal ji, vinul se k ní v úzkosti, odvraceje se od svého okolí, v němž tušil svoji záhubu.“<sup>70</sup> Následuje líčení pozvolného umírání dítěte, jež milující matku ničí, jako by skonávala spolu se synem. Od chlapce se nedokáže odvrátit, zároveň ji šíří vědomí, že není vlastními silami schopna zabránit tragickému konci. „Matka dlí u jeho lůžka a již nepláče. Sežehl se bolestí pramen jejích slz. Jest poloodehána; oděv visí na ní v nepořádku. Oddala se těžkému dumání, jaké následuje po velkých útrapách. Podobá se neživému kameni.“<sup>71</sup> Smutek ženy se promítne i do jejího vzhledu. Smrt chlapce předznamenává beznaděj, jež pohltí dříve tak silnou matku; život pro ni náhle postrádá smysl. Mateřské pouto zde Šlejhar staví do role něčeho nenahraditelného. „Stará Koudelková nemohla se nabažiti pohledu na tu špinavě bílou rakvičku, jež příbytkem byla jejímu dítěti. Marno pochopiti její žal, ježž nebylo lze upokojiti.“<sup>72</sup> Jako poslední důkaz pevného spojení mezi matkou a dítětem je ženina smrt, v tomto případě umrznutím, přicházející jen pár dní po smrti chlapce. S tímto motivem se u Šlejhara setkáváme častěji, smrt pokaždé působí jako vysvobození ze světského utrpení a možnost znovushledání s dítětem.

V další z povídek, *Zátiší*, je matka vystavena specifické, mimořádně drsné situaci, která je dána především početností a abnormální bídou rodiny. Žena sice opět zastává roli ochránkyně dítěte, ale na rozdíl od předchozích příkladů nemůže ani doufat v obrat k lepšímu konci. Je postavena před hotovou věc, otcovo rozhodnutí. Postava otce působí v tomto případě naopak než v *Ptáčeti* jako matčin protipól. Bližší analýze jeho chování se budu věnovat v následující kapitole, nyní je potřebné uvést pouze jeho jednání v zájmu přežití zbytku rodiny, rozhodnutí o opuštění chalupy spolu se smrtelně nemocným dítětem.

Matka je otcovým verdiktem zdrcena, i přes znalost špatných rodinných poměrů a kritického zdravotního stavu dcery do poslední chvíle odmítá této možnosti uvěřit a nepřipouští si ji. „„A co s ní, propánaboha!“ Zaúpěla a popadla muže za ramena. Ten se odvrátiv mlčel, jako by rozhodnutí v něm nebylo ještě dost silné, zcela utvrzeno, jako by se hrozil tíže svého počínání.“<sup>73</sup> Vyhrocená situace, do níž se žena dostane, nemá řešení: proti sobě stojí umírající dítě a zatím žijící zbytek rodiny. Matka propadá zoufalství a z posledních sil se s dcerou srdceryvně loučí. „Žena zůstala státí v prázdné světničce. Byla dceru již slamou zakryla, jak jen se dalo, a neměla zde již více co činiti. Rozhlédala se, rozhlédala a dusila

---

70 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 53.

71 Tamtéž. Str. 55.

72 Tamtéž. Str. 58.

73 Tamtéž. Str. 145.

křečovitý žal. Najednou vrhla se k ložišti své dcery, hlavu přitiskla na zem. [...] Vzpjavi se na ten zvuk, zalomila ke stropu rukama a tu zmodralou líc na slámě zahrnula vzdušnými polibky. Pak znovu jala se upravovati na ložišti, jako by bůhvíco nyní na tom záleželo, a obnažené, ze slámy vyčouhlé nohy zakryla svým šátkem. Přece ji chtěla něco nechat.<sup>74</sup> V předešlých povídkách se matky dovolávaly Pána Boha, tentokrát k tomu nedochází, přesto se žena snaží o zmírnění pocitu viny a k polomrtvé dceři omluvně zašeptá: „Odpust' nám, my za to nemůžeme.“<sup>75</sup> Jako by svým posledním poselstvím chtěla zdůraznit, že situace, do níž se ona i celá rodina dostala, nebyla otázkou výběru, ale nutnosti. Míra chudoby je v tomto případě určující. Šlejhar přesto rodiče nelíčí jako nemilující, poukazuje především na bezvýchodnost situace a tragičnost jejich osudu, k čemuž se vrací i v konečné poznámce.

Z matčina loučení s dcerou je patrné, že by se za normálních okolností k podobnému kroku neodhodlala, tento rys chování je shodný s chováním matky v *Hadovi*, s tím rozdílem, že tam se ženě své dítě zachránit podaří. Závěr graduje scénou, kdy se polomrtvá dcera dovolává matky v domnění, že se o ni postará. Stejně tak jako v *Ptáčeti*, i tady matka pro dítě znamená naději na záchranu. „Tu pohnula se bytost ve slámě a pozvedla se z ní hubená ruka. ‚Maminko!‘ Však ta, již se dovolávala, byla již pryč. Byl sám muž pro ni přišel, takřka ji vsápnuv zpět.“<sup>76</sup> Dceřina smrt je sice Šlejharem líčena jako neodkladný fakt, čehož si je vědoma i matka, přesto se nedokáže smířit se skutečností, že své dítě nechává umírat samotné. Přes nebývalou drsnost podmínek a dramatičnost děje celé povídky mateřský cit neztrácí na intenzitě. Bezmocná žena se sice ocitá v neřešitelné situaci, kdy nedokáže život své dcery zachránit, přesto si přeje být jí alespoň na blízku.

Tuto povídku končí Šlejhar poznámkou, kterou znovu poukazuje na mimořádnou dramatičnost děje. „Skončiti chci následovně: *Co značí všechna civilizace, její pokroky a parádní zařízení, pravím, co značí všechna ta chloubá lidstva, jsou-li možny výjevy, jaké jsem právě našel? Co je to všechno!*“<sup>77</sup>

Asi nejpevnější svazek mezi matkou a dítětem je zastoupen v povídce s příznačným názvem *Matka*, kde cit, láska a oddanost dosahují nebývalé intenzity. Poprvé se na příklad setkáváme s pojmenováním dítěte, nejedná se tedy jen o syna, dceru, chlapce nebo dívku, ale o Tonička, v tomto případě chlapce slabého po stránce tělesné i duševní. „Lidé zpod Lezína, mluvilo-li se o něm, říkali: ‚Pán Bůh se při něm nepozastavil‘ či ‚Není do tohoto světa‘ a jinak. Ale tyto výroky nevztahovaly se pouze na jeho útlé, slabé tělíčko, pořád ohrožené,

74 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 146.

75 Tamtéž. Str. 146.

76 Tamtéž. Str. 146.

77 Tamtéž. Str. 147.

pořád nemocné, všem zlým vlivům přípustné, nýbrž na něco ještě jiného. Bylť ubožák – Toničkem ho dala pokřtiti – stížen také jistou vadou smyslovou.<sup>78</sup> Jako by jeho postižení, slabost a obecně špatný zdravotní stav ještě umocňovaly matčiny vroucné city. V této povídce navíc vzniká mezi matkou a synem specifické pouto založené na společném překonávání životních úskalí. „Svého Tonička vpravdě totiž zbožňovala, není-li to ještě málo k označení její neobyčejné lásky k němu. Byla to láska chorobná, pobouřená, vždy na stráži ve snu i bdění, vždy hotová vypuknouti v pláč, stala-li se jen zmínka o jejím Toničkovi, pokaždé jatá úzkostí, jakmile jen na okamžik ztratila ho z očí, a radostí a plesem vzrušená, nadšená, měla-li ho u sebe.“<sup>79</sup>

Míra vzájemné lásky líčená Šlejharem v tomto případě přerostla v cosi, co nebylo v chudém vesnickém prostředí obvyklé, dokládají to i komentáře sousedů. „Leč výsměchu nezasluhovala a sousedky jí za zlé neměly, třebas i dokládaly, že dělá s tím děckem jako s májovým máslem a na lidi chudé, že se to nepatří.“<sup>80</sup> Ukázka nasvědčuje tomu, jakou výjimečnost se autor pokusil do tohoto konkrétního vztahu vložit. Ačkoliv se u něj i v jiných textech setkáváme s projevy mateřské lásky, v *Matce* se jedná o unikát, co se týče intenzity i rozsahu citu.

Výrazně odlišný post zde zastává otec, který na rozdíl od ztvárnění otcovské postavy v *Ptáčeti* neprojevuje vůči ženě ani dítěti jakýkoliv náznak citů, naopak vystupuje jako nenávistný násilník, čemuž se budu blíže věnovat v podkapitole věnované zobrazení otců. Rodiče tedy zastupují protikladné role, a právě nenávistné chování otce vůči synovi je z hlediska vývoje děje určující. Matka je Šlejharem vyzdvihována a upřednostňována jako jediná možná Toničkova záchrana před ranami osudu. „A při děcku chorém jest to vždy otec, jenž od něho se odvrací, jaksí rozumem počítaje, kdož tedy jiný má zůstatí při něm, je chrániti, je zachovati než právě matka? Ta pak, jako by mu chtěla nahraditi ústrky přírody – v tom ona sama považuje se za vinnou –, obětuje se pro ně celá, žije i hyne ve svém dítěti.“<sup>81</sup> Přes ženin těžký osud, kdy je nucena vydělávat na sebe a chlapce důsledkem otcova nezájmu sama, působí Toniček, s nímž tráví veškeré chvíle, jako zvláštní morální vzpruha dodávající jí energii k dalším životním bojům. „Při práci sedával hošík na překlance podle ní. [...] Mladá žena zabloudila k němu zrakem každé chvíle, takořka ho z očí ani nespouštějíc. A při každém pohledu úsměv se protáhl na jejích povadlých rtech a s novou chutí pokračovala pak v práci.“<sup>82</sup> Autor opakovaně zdůrazňuje nebyvalý rozsah mateřské lásky, na příklad zmiňuje

78 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 167.

79 Tamtéž. Str. 169.

80 Tamtéž. Str. 169.

81 Tamtéž. Str. 169.

82 Tamtéž. Str. 170.

situace, ve kterých žena na své dítě zbožně hledí, z čehož lze vyčíst opravdovost jejich citů. „Podobně za časných jiter a pozdních večerů, kdy hošík ještě vyspával aneb na noc již dávno ulehl, nedalo jí to a každé chvíle vyvstala od stavu přihlednout s kaháncem v ruce k jeho postýlce, kdež ve tvrdém spánku choulil se pod hubenou peřinku. Jaký to pohled a jaký cit v tom pohledu!“<sup>83</sup> Postavy matek, které působily v předchozích povídkách a jimž jsem se věnovala výše, spojoval jeden charakteristický rys – projevená mateřská láska. Šlejhar ji u nich dokládal jejich chováním v určité situaci, kdy jednaly především popuzeny strachem o vlastní dítě. V *Matce* vzniklý a fungující vztah mezi ženou a dítětem získává jiný rozměr právě tím, že ačkoliv v průběhu povídky dojde k něštěstí, matčino chování se tím nijak nezmění, její citové pouto zůstává stejné. Tedy přesto, že opět sehraje důležitou roli touha chránit své dítě, nejedná se po celou dobu o snahu chránit před konkrétním zlem, ale snahu chránit preventivně, a Toníčkově tak pomoci odstranit potenciální životní překážky. Často se zde jedná o jinde nevídané a „nadstandardní“ chování matky, všechna zmíněná fakta podporují skutečnost stavící matku v *Matce* do vlastní kategorie.

Dalším nevídaným jevem (obecně vzato i speciálně pro tuto sociálně slabou vrstvu obyvatelstva) je pravidelné obdarovávání Toníčka, s čímž se v nepoměrně menším rozsahu setkáváme i v povídce *Ptáče*. „Koupila nejdřív nejnutnější zásoby pro domácnost a pak ze všech tam vyložených pokladů, pamlsků a cukrovinek ve sklenicích za pultem mohl si hošík vybrati, co jeho srdéčko ráčilo – a pokud stačil krejčárek vždy na to ze mzdy určený. Bylo toho málo i dosti.“<sup>84</sup>

Před krizovou situací, jež vznikne ve chvíli, kdy se Toníček během matčiny cesty za prací ztratí, se dotkne Šlejhar zdánlivě druhořadého tématu, jež se ale později stává klíčovým. V rámci ochrany chlapce – alespoň tak si to sama zdůvodňuje – žena neustále odkládá okamžik, kdy naučí svého syna modlení. A to i přes nesouhlas sousedů a vlastní i obecně platnou silnou zbožnost. „Co jsi to dělala, maminko?“ – Udivena pohlédla naň: „Modlila jsem se, Toníčku,“ odvětila nejistě. – „A co je to modlila, maminko?“ – Stala se rozpačitou. „Je to prositi Pána Boha,“ odvětila za chvíli, „za všechno dobré; když je člověku zle, vzívati ho za přispění, a je-li mu dobře, děkovati mu za to... ale jen už spi, Toníčku!“ Hoch se zamyslel, hlavu do peřin neuloživ. „Proč jsi mě teda naneučila modlit?“ Tázal se za chvíli s dětskou výčitkou.<sup>85</sup> V tu chvíli ženě vytane na mysl varování, jež často slýchala od svého okolí, obecně se totiž neznalost víry považovala za hřích a zkoušení Pána Boha, který pak není povinen v dané situaci vyslyšet smrtelníkovy prosby a následně pomoci. Matka

83 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 171.

84 Tamtéž. Str. 172.

85 Tamtéž. Str. 175.

se tedy rozhodne Toníčka hned druhý den modlení naučit. „Naučím tě, naučím, hochu můj!“ vzkřikla vášnivě a pozvedla oči vzhůru. Zdálo se jako by ta slova neplatila za slib hochovi, nýbrž samým nebesům. „A budeme se spolu modlit –“, zašeptal hošík snem již zaváděn.<sup>86</sup>

Šlejharovo ztvárnění situace, v níž se chlapec ztratí, opět poukazuje na hlubokou citovou provázanost mezi ním a matkou. Toníček se zoufale pokouší najít cestu zpět k mamince, ve stavu zoufalosti k ní upíná své myšlenky. „Jako psík, jenž ztrativ pána, po všem se ohlédá, pořád čumák k zemi přikládá, a nestihnuv stopy, s kňučením pádí dál, tak hošík, v pláči tona, pořád se zastavuje, všim se upozorňuje, a shledav, že vše mu cizo, s novým nářkem vždy se odvrací jinam hledat maminku.“<sup>87</sup> Matka je odhodlaná hledat syna třeba do konce svých sil, bohužel ho dostihne až ve chvíli, kdy je natolik vyděšený předchozími zážitky a zkušenostmi, že nereaguje ani na matčino volání. Žena se snaží chlapce uklidnit a připomíná, jak moc jí na něm záleží. „A vidouc žena, jak před ní samou prchá, za běhu zaplakala a ještě více síly napjala. „Toníčku, já jsem to, tvoje matička –“, mluvila za ním v zajíkání, ale on nedbal. „Toníčku, já jdu pro tebe, budu tě chránit před zlými lidmi – jen se neboj!“ Ale hoch běžel pořád rychleji. „Toníčku, synáčku! Cukroví ti nesu, vidíš mám to s sebou a koupím ti ještě víc. Počkej... počkej...“, Všechno bylo marné; přesvědčila se, že dítěte se takto nedovolá.<sup>88</sup> Matka propadá zoufalství a beznaději, jako poslední možné východisko se jí jeví pomoc od Pána Boha. Opět se setkáváme s motivem známým již z předchozích povídek, s tím rozdílem, že matka v tomto případě prosím o pomoc pro svého, Boha neznalého syna. „Můj Bože, pomoz!“ úpěla.<sup>89</sup> Chlapec po nějakém čase vyčerpáním klesne k zemi, v mdlobách ale ještě dokáže rozpoznat matčino něžné objetí, které tvoří protiklad k ostatním hrůzným zážitkům. Matka zde opět působí jako příslib pomoci a ochrany. „Pak ještě jakýsi známý hlas, jakési něžné objetí, něco tak útěšného a sladkého jako hvězdný svit, ale vše odkudsi z nedozírna, postihly smysly dítěte. Rty jeho zachvěly se šeptem: „Maminko!“ Poznal ji.“<sup>90</sup>

Obdobně jako v *Ptáčeti*, skolem dítěte projevy mateřské lásky nekončí, naopak, pouze získávají jinou podobu. Mimo jiné je toho důkazem pečlivě vystrojený pohřeb Toníčka. „Pěkně si ho vypravila na poslední cestu. Rakvičku obložila břečtanem, jejíž prokladla polními květy. Kde jaký měla obrázek, pokryla jím hošíka a do ručičky mu vložila snítku božího dřevce.“<sup>91</sup> Ač je pohřeb vystrojený přesně podle místních zvyků, chování matky se od

86 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 175.

87 Tamtéž. Str. 179.

88 Tamtéž. Str. 188.

89 Tamtéž. Str. 188.

90 Tamtéž. Str. 189.

91 Tamtéž. Str. 189.

předpokladů sousedů liší. Žena během obřadu nepropadá hysterii, její počínání je vyličeeno jako smutné, zároveň rozvážné a klidné. Jako by byla duchem nepřítomna. „Beze vzlyku sevřela dětský obličej svými dlouhými prsty z obou stran a dlouho dívala se do sevřených oček, ode všech odvrácena. Tudiž nikdo nezahlédl toho pohledu, jakkoliv nejbližší dosti se o to snažili, nastupující na špičky. Pak přitiskla rty na studené čílko, a přiklonivše se ku zvadlému oušku, něco sem zašeptala, avšak ani z toho nikdo slůvka nezaslechl.“<sup>92</sup> I z tohoto Šlejharova ztvárnění situace lze vyčíst jedinečnost pouta mezi matkou a dítětem, jedinečnost poznamenávající veškeré konání matky.

K Toničkově neznalosti Boha, potažmo ženině neschopnosti naučit ho modlení, se autor ještě vrací a tematiku i přes smrt chlapce rozvíjí. Matka svého chování lituje, jsou u ní znatelné výčitky. „Můj Bože! Jaká jsem to byla, ani modlitbě jsem ho nenaučila, a umřel, umřel, Pána Boha nepoznal.“<sup>93</sup> Tragická ztráta syna se matce neustále vrací, stěží usne, a když už, má zlé sny. „Čím jiným by bděla, ne-li představami o něm? Leč nebylo to snění matky upokožené, oddávající se a utěšené nadějí, že její zemřelý miláček stal se andělíčkem, nýbrž jal se ji drásati těžký chumel trýznivých pocitů.“<sup>94</sup> Nedokáže si své jednání odpustit, neznalost Boha se jí zdá klíčovou. „Ale před největší výčitkou „Proč si ho modlitbě nenaučila!‘ zachvívala se do nejhlubších útroby; tu zavinila něco, co nedochází odpuštění, co nedá se vymluvit ani napravit. Přišlo všechno tak náhle, neočekávaně, zbožné úmysly, jimiž chtěla vinu napravit, rázem se zmařily a jen velká strašná vina zůstala.“<sup>95</sup> Žena začíná zápasit se svými myšlenkami, výčitkami i vzpomínkami, a do toho ještě onemocní. Sama dojde k závěru, že o Tonička nepřišla náhodou, ale díky vlastní nedbalosti, za kterou ji Bůh potrestal. „Její veliké, nezištné, obětovné srdce mateřské ji namlouvalo: Protože jsi ho modlitbě nenaučila, Bůh tě potrestal. Kdybys ho byla tomu naučila, Bůh by ti ho byl ochránil, anebo odejma učinil andělíčkem. A takto – jaká jsi to byla matka, jaká křestaňka!“<sup>96</sup>

Žena je den ode dne slabší, přesto poslední věc, kterou pokládá za nezbytnou, nedělá pro sebe, ale pro svého mrtvého syna. Prostřednictvím sousedek se přimluví u faráře, aby dal číst svaté mši za duši jejího Tonička. Pár dní poté, s vidinou shledání se svým chlapcem, umírá. „Toničku můj! Jdu za tebou...‘ vyšeptla v nadpozemském blahu a nezemská tma ji obestřela.“<sup>97</sup> Ze situace je snadno čitelná matčina úleva a radost z možného brzkého setkání.

---

92 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 190.

93 Tamtéž. Str. 191.

94 Tamtéž. Str. 193.

95 Tamtéž. Str. 194.

96 Tamtéž. Str. 195 – 196.

97 Tamtéž. Str. 202.

## 4.2. ZOBRAZENÍ OTCE

V minulé kapitole, kde jsem se věnovala rozboru Šlejharova zpracování matek, jsem došla k tomu, že ač se jejich osudy i chování částečně různí, pojítkem mezi nimi je mateřská láska a ohleduplnost k dítěti. Nyní bych svou pozornost ráda zaměřila na druhý (myšleno v pořadí, nikoliv důležitosti) rodičovský post, kterému je potřeba věnovat stejnou pozornost, jako tomu bylo výše v případě matek. Na otcovství budu nahlížet prostřednictvím vlastních úvah, které doplním citacemi z díla *Soumrak otců* od Luigiho Zoji, které otce vnímá jako umělý konstrukt a produkt kultury.<sup>98</sup>

Postavy otců se u Šlejhara objevují méně než matky, přesto díky nim dochází k významným událostem a zvrátům. Několik konkrétních zástupců, kteří budou pro mou práci šlejharovskou podobu otce reprezentovat, tvoří úplně jinak koncipovanou skupinu než matky. Vystavět rozbor otců na stejném principu, tedy existenci spojujícího prvku, není možné, přihlédneme-li ke skutečnosti, že každý z nich zosobňuje jedinečnou postavu. Jediná spojiost mi vyvstala právě při četbě díla *Soumrak otců*, kde je otcovství prakticky stavěno do protikladu s mateřstvím. Matka je tou, která dává dítěti zcela jasně život a tím plně stvrzuje své rodičovské postavení, ovšem u mužů je tomu jinak, k proměně v otce potřebují určitou rozumovou kapacitu. Otcovství je něco, čemu se muž celý život učí a stejně tak to může i zapomenout.<sup>99</sup> Přesně v tom spočívá největší odlišnost v porovnání se skupinou předcházející. V případě matek jsem se často odkazovala na vzájemnou podobnost v podobě konkrétních vlastností a projevených emocí, přestože byla určující daná situace, chování matek se do jisté míry shodovalo. Zástupci otců vystupují odlišně, čímž se různí i jejich přístup k ženě a dítěti.

Ačkoliv by pomyslně „zprůměrovaná“ hodnota míry projevené lásky dosáhla v případě otců nižší hodnoty než v případě matek, nelze tím u nich existenci citů vůči dítěti popřít. Mužští zástupci rodičů jsou Šlejharem ztvárněni jinak – jak už jsem uvedla, v žádné z povídek jim není dán v souvislosti jejich vztahu k dítěti takový prostor jako ženám. Což lze snadno doložit Zojovou myšlenkou, kdy tvrdí, že otcovství nevzniká narozením potomka, ale vzniká krok za krokem ve vztahu mezi otcem a dítětem. Otec tedy není tím, kdo by přejímal zodpovědnost za jinou živou bytost instinktivně, ale dobrovolně.<sup>100</sup> Jednotlivé typy otců budu tedy vnímat jako postavy, osudem dotlačené do určité situace, přesto vědomě ztvárňující své

---

98 ZOJA, L. Úvod. In *Soumrak otců: archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha, 2005. ISBN 80-7260-145-8. Str. 20.

99 Tamtéž. Str. 20 – 21.

100 Tamtéž. Str. 22 – 23.

role a významným způsobem dotvářejí prostředí rodiny. Právě koexistence postav matek, otců a dětí umožňuje dokonalou analýzu vztahu mezi rodičem a dítětem ve Šlejharově díle.

Postava otce je pro mě tedy důležitá jak sama o sobě, tak z hlediska propojení s ostatními členy rodiny. „Vazba matky a dítěte má zvláště na začátku výlučný charakter a uzavírá se světu. Dvojice otec-dítě se naopak od počátku zapojuje do skupiny přinejmenším tříčlené a tvoří součást společnosti.“<sup>101</sup> Vzhledem k tomu, že budu pracovat s třemi odlišnými typy otců, za cíl své práce si stanovím především interpretaci jednotlivých odlišností.

K zajímavému jevu z hlediska postavy otce dochází v povídce *Ptáče*, Šlejhar zde věnuje výjimečně větší pozornost právě zobrazení role otce, což není běžný postup: otcům bývají zpravidla přiděleny méně výrazné role, nebo alespoň menší pole působnosti. Neobvyklá dominance této postavy je dána více atributy, především měrou otcovy náklonosti vůči chlapci, která zásluhou Šlejharovy zvýšené pozornosti vyniká, prostupuje celým příběhem a zároveň se podílí na utváření dějové linie.

Podobně jako tomu bylo u *Matky*, i *Ptáče* by se mělo z tohoto hlediska zařadit do specifické kategorie. Nezvykle výrazné ztvárnění otce se navíc v tomto případě snoubí se ženinou mateřskou láskou, čímž v závislosti na rodičovské jednotě vzniká pro vývoj dítěte nadstandardně harmonické prostředí. Povídka se stává výraznou zřejmě i kvůli hluboce zakotvenému stereotypu, který spojuje mateřství s teplem a harmonií, zatímco otcovství s méně předvídatelným a spontánním chováním.<sup>102</sup> Shoda mezi matkou a otcem je v díle následně demonstrována právě společnou snahou o záchranu syna. Nelze ale opomenout Šlejharův „oblíbený“ prvek permanentní bídy, který se často podílí na udávání tempa jednotlivých povídek a řídí tak osud postav.

Situace rodiny v *Ptáčeti* se během krátkého časového úseku zhorší a všudypřítomná bída se promítá do chování všech jejích členů. Následující ukázka dokládá otcův soucit se synem – je pro něj těžké poslouchat chlapcovy nářky a jeho prioritní snahou je utěšit ho. „Poslední čas mnoho plakával hladem a zimou. Jest tak nepříjemno naslouchati žalování děcka o zmodralých rtech a zkřehlých ručinkách. Tu zpravidla vyšel starý ven na zasněženou zahrádku a pobyl tu, dokud řádně nevymrzl. Až sem zazníval naříkavý hlas dítěte. Když se vrátil, zul boty a ulehl k dítěti. Těšil je, vypravoval mu a hladil je po vláskách.“<sup>103</sup> Situace se nelepší, matka, otec i syn jsou si toho vědomi, přesto zůstává mužovo chování nesobecké a plné pochopení. Postupně ho sžírá pocit beznaděje a Šlejharem je staven do nelehké role,

---

101 ZOJA, L. Prehistorie. In *Soumrak otců: archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha, 2005. ISBN 80-7260-145-8. Str. 14.

102 Tamtéž. Str. 26.

103 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 43.



kdy ví, že není v jeho silách obrátit stav k lepšímu, zároveň ale není schopný sledovat postupný dopad bídy na své nejbližší. „Chlapci bylo smutno a úzko. Stopuje otce, rychlými kroky přecházejícího, a v bolestné důvěře třesou se jeho oči po otcově pohledu.“<sup>104</sup> Postava otce pro chlapce nezosobňuje hrozbu, ale jako by pro něj symbolizovala ukazatel momentálního stavu rodiny. Zoja ve svém díle zmiňuje, že společenské vztahy a stejně tak vztahy vzniklé uvnitř rodiny neurčuje jen láska a spravedlnost, ale také moc<sup>105</sup>, čím si lze vysvětlit chlapcovo chování, který jako by očekával možné zvrácení situace právě od otce. Otec je tedy synem vnímán jako „hlava rodiny“, zároveň však jako starostlivý a milující rodič. Zmíněná dychtivost po otcově pohledu ještě zdůrazňuje synovu důvěru vůči němu.

„Pojednou ty oči zvlhly, zamrkaly a rozplakaly se. Dítě vzlyká. [...] Pláč dítěte pálí otcovu duši hůře než mráz tělo. Prudce obrací se k synáčkovi, v náruč ho vášnivě pojme a dusí jeho vzlykot na svých prsou. Svléká svoji vetšou kazajku, kožešinou podšitou z lepších dob, z truhly vyjímá dlouhý svrchník s obrovskými knoflíky a v to vše halí svého synáčka.“<sup>106</sup> Velmi zajímavé se mi zdá přirovnání dětského pláče útočícího na lidskou duši a mrazu sužujícího tělo. Pro Šlejhara je totiž charakteristický popis drsných přírodních podmínek a následné zasazení příběhu do tohoto nehostinného prostředí (ač v podání drsné zimy nebo spalujícího léta), jež významným způsobem dokresluje děj. V tuto chvíli ale autor vnímá nápor dětského pláče na duši člověka jako hůř snesitelný, čímž zdůrazňuje muka, která otec zjevně prožívá a jimiž zároveň navenek dokládá svou lásku k synovi.

Specifičnost role otce vyzdvihává Šlejhar ve chvíli, kdy popisuje mužovy snahy o utěšení chlapce. „Těší ho trhanými slovy, veselými posuňky i drsným zpěvem.“<sup>107</sup> Jako by pro jeho mužství nebylo uklidňování jednáním na základě instinktu, ale chováním založeným na postupné přehlídce jeho dovedností, což přesně koresponduje s názorem uvedeným v *Soumraku otců*: matka jedná pomocí instinktů, otec se musí všemu postupně naučit. Je zde jasně patrná snaha Šlejhara o vystihnutí odlišnosti rodičovských rolí, nikdo tím ovšem není upřednostněn ani upozaděn.

Ve chvíli, kdy hoch onemocní, se otec obdobně jako matka zaslouží o příchod lékaře; platbu samotnou na sebe přebírá pouze on, přičemž si je vědom naprostého vyčerpání rodinných zdrojů. „Koudelka se obul a z truhly vytáhl veliký kabát s obrovskými knoflíky a vzadu se spinadlem. Bedlivě jej prohlížel proti okénku, povzdychl si a složil do uzlíku. Ani nepromluviv odešel. Po dlouhé chvíli vrátil se s lékařem, s léky a bez uzlíčku.“<sup>108</sup>

104 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 47.

105 ZOJA, L. Úvod. In *Soumrak otců: archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha, 2005. ISBN 80-7260-145-8. Str. 15.

106 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 47.

107 Tamtéž. Str. 47.

108 Tamtéž. Str. 53.

Zajímavé je i otcovo chování v momentu, kdy se chlapcův zdravotní stav nelepší. Jak samotný název povídky napovídá, důležitou roli v celém příběhu sehraje ptáče; konkrétnímu motivu vazby vzniklé mezi nemocným dítětem a zvířetem jsem se věnovala výše v samostatné kapitole. Momentálně pro mě není důležitý samotný vztah mezi dítětem a ptákem, zajímám se o to pouze z hlediska pozitivního vlivu na zdravotní stav hochy a s ním spjaté jednání otce.

Nepřítomnost ptáče zavíní chlapcovo znatelné zhoršení zdravotního stavu a otec se v rámci pomoci synovi pokusí o jeho opětovné získání. „Milostpane, mám dítě, stůně horkou nemocí a zachtělo se mu ptáka, co vašnosti ulítl a u nás se ubytoval. Shání se po něm, naříká... ano, naříká žalně a chce se před smrtí potěšiti, před smrtí –,“<sup>109</sup> Zmínka o možné smrti chlapce celou situaci dramatizuje a opět jsou na ní doložitelné otcovy vroucné city. „Milostpane, chtěl jsem tuze prositi... toho ptáka...“, „Ptáka? Snad dáti, he, dáti... nikoliv, Koudeličko... to jsme nevyjednali...“, [...] „Nikoliv, odpusťte... prodati. Mám peníze a chci učinit děcku potěšení. Račte prodati toho ptáka...“, „Myšlénka na chorobné dítě pomátla Koudelku velice.“<sup>110</sup> Poslední větou jako by sám autor upozorňoval na absurditu situace. Otec si je vědom absolutní nouze, jež celou rodinu sužuje, přesto je pro něj vidina záchrany chlapce prioritní, jiné faktory nevnímá a nepřemýšlí nad nimi. Z jeho jednání je čitelná pouze nezištnost a oddaná služba synovi. „Půl hodiny vypočítával na pult, hlas se mu třásl, přeskakoval a stále se mýlil. Šest zlatých obdržel za kabát, čtyřicet pět krejcarů zaplatil do lékárny, padesát krejcarů dal lékaři. Dostal ptáka; pták se přikrčil v jeho dlaň. Radost zajiskřila ve zracích holičových. Byl by nejraději skokem přeskočil náměstí.“<sup>111</sup>

Po návratu domů otec ještě zastihne chlapce živého – snaží se ho potěšit a alespoň na posledních pár chviliek rozptýlit. „Otec podává mu ptáka s nesmělostí. Podivná to nesmělost. Bojí se silný muž toho útlého hošíka, jenž ničím se nezměnil, ledaže umírá. Dítě nechápalo, co otec míní; týž přišel tím více do rozpaků.“<sup>112</sup> Celá situace muže dojímá, poprvé si skutečně uvědomuje blížící se smrt svého syna. Jako by sám do poslední chvíle nechtěl uvěřit tomu, že i přes veškeré kroky, které spolu se svou ženou pro záchranu syna podstoupili, dojde k nejhorsímu. „Se slzami ve zraku praví: ‚Podívej se, co jsem ti přinesl. Vezmi, dítě, pohraj si, hle, ptáče je tvoje.“<sup>113</sup> Poslední skutek, opětovné získání ptáče, který otec pro chlapce vykonal, by se mohl zdát z hlediska budoucího sledu událostí krátkozraký – matce a otci nezbyvá prakticky nic –, přesto tím byl splněn hlavní mužův záměr, jímž je spokojenost

109 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 54.

110 Tamtéž. Str. 54.

111 Tamtéž. Str. 54 – 55.

112 Tamtéž. Str. 56.

113 Tamtéž. Str. 56.

chlapce. Zmínky o utužení už tak bídných podmínek pozůstalých rodičů se v souvislosti s tímto činem čtenář nedočká, otec svého chování nelituje.

Před samotnou tragickou smrtí obou rodičů, která následuje v závěru povídky, dochází k zvláštnímu jevu: otec se až chorobně upne na ptáka, jež nejspíš vnímá jako pojítko se svým synem, a stvrzuje tím tak svou „nesmrtelnou“ rodičovskou lásku.

Jednotlivá zobrazení postav otců jsou u Šlejhara skutečně velmi odlišná a tuto skutečnost potvrzuje i otec z povídky *Zátiší*, jenž, dotlačen až za hranici únosné bídy, zaujímá velmi specifický postoj vůči ženě a dětem. Samotný název povídky na první pohled nepředznamenává dramatický boj, který se v závěru odehraje, přesto už v krátké předmluvě autor naznačuje, o jaký typ zátiší půjde, a snaží se čtenáře připravit na silný příběh s tragickým koncem, což dokládá následující ukázka. „Jsou ale jiná zátiší, profesory malířských akademií a jejich žáky nezkomponovaná, ne s vynucenými symboly, ne pro vzdechy sentimentálních dívek, jsou to zátiší, jaká skrývá skutečný svět, jež život poskytuje a jimiž vyznačeny bývají symboly zoufalých bojů, nálad srdcervoucích. Takové zátiší jsem našel –“<sup>114</sup>

Zvláštnost otcova přístupu zejména k dětem lze doložit více příklady. V situaci, kdy jedno z jeho dětí umírá, působí chladně až odtažitě, jako by se ho to ani netýkalo. Žádným způsobem netruchlí, je uzavřen v pomyslném vlastním světě a působí podrážděně. „„Juž je po něm, pro Krista Pána, je po něm,“ křičela holčice a muže popadla za rameno. Ten se otrásl, rameno vymkl z holčiny ruky a zase zůstal tak nepohnutě seděti jako před tím.“<sup>115</sup> Jeho nulová reakce kontrastuje s reakcemi ostatních členů rodiny, ti působí vyděšeně. „„Tatínku, už umřel,“ ozval se pak tenounký hlásek jako típání ptáčete od síňky. [...] To zdálo se muži být přespříliš. Zachytil třešticí holku za ruku a zavlkl ji k síňce. [...] „Však je vás ještě víc,“ zlostně houkl, strčil ji mocně do síňky a za ní zavřel.“<sup>116</sup> Z otcova chování je patrný především nezájem, který se časem přerodí v cosi podobné odporu, kdy nejen že k tragické skutečnosti nezaujme žádný postoj, navíc jako by nechtěl být informací obtěžován: posledním vysloveným argumentem jen podtrhuje svůj zdánlivě bezcitný přístup.

Zvláštní důraz klade v tomto případě Šlejhar na velikost rodiny, respektive na neobvykle vysoký počet dětí. Zatímco v předchozích mnou analyzovaných textech se vždy jednalo o přímý kontakt mezi rodičem a dítětem, nyní dochází ke konfrontaci otce a více dětí, čímž lze v kombinaci s extrémní bídou, jež rodinu postihuje, částečně odůvodnit otcovo chování. Dostává se do pozice, kdy není v žádném případě schopný uživit své žijící děti,

114 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 130.

115 Tamtéž. Str. 132.

116 Tamtéž. Str. 132 – 133.

natož se ještě starat o nemocné a pokoušet se je držet při životě – podle toho také jedná. „Přišel starý domů. [...] Při jeho vchodu vzbudila se souchotinářka a nesouvislá slova, nějaká žaloba, nějaký snad vrtoch, vydíraly se ze zmodralých rtů. Starý se mračně po všem ohledl a zlostně zasvitly šedé jeho oči, podíavše se na nemocnou; snad doufal, že při svém návratu bude již přítěže její zbaven.“<sup>117</sup> Pojem „přítěž“, který autor užívá pro označení těžce nemocné dcery, jen potvrzuje otcův navenek drsný přístup. Muž si je vědom těžkého zdravotního stavu své dcery, přesto se chová odlišně než například obětavý a milující otec v *Ptáčeti*, nesnaží se život dcery zachránit nebo jí alespoň zpříjemnit poslední chvíle, naopak jako by na její smrt čekal.

„A co ta, jak ještě dlouho bude dělati?“ Žena pohledla úzkostně na nemocnou, jako by se bála, aby to neslyšela. Potřásla pak hlavou a skryla obličej mezi kolena.“<sup>118</sup> Ukázka vhodně demonstrovuje diametrálně odlišné zpracování rodičovských rolí. Zatímco matka se snaží brát na dceru ohled a trápí se nad jejím zdravotním stavem, otec působí opět lhostejně a svou otázku pokládá bez jakéhokoliv citového zabarvení. Důležité pro pochopení mužova přístupu je Šlejharovo dělení rodinných příslušníků, zmiňované konkrétně v této povídce, do dvou kategorií – živých a neživých. Tím jako by autor poukazyval na extrémní vyhrocenost dané situace, která předznamenává budoucí otcovo dilema, a posouvá tak hranici rodičovské lásky do jiné, dosud nevidadané dimenze.

Velmi drsná a tíživá atmosféra zavládne ve chvíli, kdy rodina není schopna uhradit nájem za chalupu a hrozí jim trest nebo vystěhování. S mužem začnou prvně viditelně cloumat emoce. „Pojednou starý se vzchopil a se vzpjatýma pěstěma rozběhl se před sebe. Jal se zlořečiti v onom výbuchu nitra, jež proti všemu se vzněcuje.“<sup>119</sup> Situace graduje pasáží, jež popisuje stav absolutní nouze a bezvýchodnosti. „Děvčátka pak běžela pověsit se mu na nohy. Leč všemu platilo lání starého, prudce je od sebe odstrčil. Po neoholené jeho bradě stékaly sliny. Za okamžik se však upokojil, přešel si rukávem obličej, zasmušile zahleděl se do země. „Je zle,“ zahučel a bez odpovědi vyšel ven.“<sup>120</sup> Závěrečné konstatování otce působí jako vyslovení dlouhotrvajícího stavu, jež si odmítal do poslední chvíle připustit.

Otcův tvrdý přístup si uvědomuje i přes svůj vážný zdravotní stav nemocná dcera. Matku vnímá jako spojence, samu sebe považuje, podle otcova vzoru, za přítěž. „Maminko,“ zaúpěla, ale počet jiných šelestů a zvuků vydral se jí zároveň z hrdla. [...] „Kam šel on?“ Zde obě zpytavě se na sebe podívaly, jako by se stihly při téže myšlence. „Nevím, holka,“

---

117 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 141.

118 Tamtéž. Str. 141.

119 Tamtéž. Str. 142.

120 Tamtéž. Str. 142.

odpověděla konečně žena nízkým šepem a zahleděla se stranou. „Juž to se mnou nemůžete vydržet!“ zažalostnila potom nemocná. Bylo znáti, že to nebylo vše, co chtěla říci, ale bylo v tom tolik jistoty, v přízvuku tolik naznačených vztahů jinam, jež toho pravého najisto se dotýkalo. Proti tomu přesvědčení postrašené duše žena lháti nemohla. Neodpověděla a teprve za dlouhou dobu, když vymanila se z vlivu těch slov: „Co tě napadá,“ řekla beznadějně. Nemocná pak více se neozvala.<sup>121</sup> Při zmínce otce je z chování matky i dcery patrná určitá pospolitost. Jako by obě dobře znaly jeho myšlenky, přesto se snaží vzájemně chlácholit a žádnou konkrétní hrozbu visící ve vzduchu nevysloví.

Pomalou se schyluje ke klíčové situaci, bodu zlomu celé povídky. Vše je podmíněno jejich kritickou majetkovou situací – buď utečou sami, nebo budou později vyhnáni. Mužovo chování je tedy podmíněno nezbytností, kdy pro rodinu neexistuje žádná přijatelnější alternativa. „„Spí?“ otázal se muž, ramenem naznačiv nemocnou. „Spí,“ zajektala stará zuby. „Tím líp. Dej do koše a svaž do uzle, co máš,“ poručil muž.<sup>122</sup> Otcův dotaz na nemocnou není formulován s lítostí, čiší z něj spíš jakási „praktičnost“, kdy spánek nemocné znamená o starost méně.

Ze strany otce padá definitivní rozhodnutí o dceřině ponechání osudu, odstěhovat se má jen žijící zbytek rodiny a ji, jako „přítež“, nemocnou součást, nechají na původním místě. Muž jedná zřetelně v zájmu rodiny, je v tak zoufalé situaci, že nemá čas ani prostor pohlížet na jakýmkoliv způsobem slabší článek. Z jeho chování je zřetelná nerozhodnost – ačkoliv nemá na výběr, sám si není „správností“ svého chování jistý. Do popředí v tu chvíli opět vstupuje bída a krutá zima, jež jako by částečně rozhodovaly za otce a poháněly ho kupředu. „Muž se vzpamatoval. Tou mrazivou neúprosnou skutečností byl náhle přesvědčen, ospravedlněn a ponouknut.“<sup>123</sup> Extrémně drsná zima je zde určujícím prvkem a přebírá roli otcových alibi.

V následující řeči je znatelná mužova snaha odůvodnit své jednání, a to zejména ve vztahu k rodině, k její zbylé části. Ač po celou dobu působí otec jako neohleduplný a tvrdý člověk, z této ukázky je snadno čitelná jeho bezmoc – stav, do kterého byl bídou dohnán, není možné řešit jinak. „„Dnes nebo zítra umře, co teda s ní! Pro vaz nám vážou na krk, co teda s ní! Jíst co nemáme, být kde nemáme, všechno by nám vzali, co teda s ní? Smilujou se nad ní pro ten den. Pojď teda, už je čas. Tam nás vezmou, byl jsem tam. Bez ní nám bude líp.““<sup>124</sup> Přestože je otcovo vyjádření poněkud syrové, je z jeho podtónu znatelná starost o přežití

---

121 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 143.

122 Tamtéž. Str. 144.

123 Tamtéž. Str. 145.

124 Tamtéž. Str. 145.

zbytku rodiny. Jako by v jeho moci nebylo nic jiného než pokus o záchranu početnější části. Jeho chování demonstruje starost o rodinu, krizovou situaci musí vyřešit i za ostatní, jako „hlava rodiny“.

Motiv Šlejharova rozdělení žijících a mrtvých, na který jsem upozornila výše, se opakuje ve chvíli, kdy otec prioritně nepřemýšlí nad blahem posledních chvil polomrtvé dcery, jak tomu bylo například v doted' analyzovaných textech. Rodiče sice skoro pokaždé vystupují jako prakticky bezmocní a neschopní zvrátit zdravotní stav dítěte, svorně se ale vždy alespoň pokusí o zpříjemnění jeho posledních chvil. V tomto případě je ale otec postaven před volbu mezi živými dětmi a skoro mrtvou dcerou; určující tu není jen faktor bídy, ale i již zmiňovaný vyšší počet dětí.

Otec se, podobně jako i předcházející zástupci rodičovských postav, ocitá v situaci, kterou si nechtěl, ale do které se vinou osudu dostal. Bojuje ze všech sil, pouze specifickým způsobem a je u něj zantelné nesobecké jednání vůči rodině. „,Ted' tu peřinu...,‘ To pravil váhavě a podstoupil od okna. ,Tu snad ji necháme, Ježíši, tu jí necháme!‘ ,Živí jí budou potřebovat víc než ona. A přikrej ji slamou, co tam zůstane.‘ [...] Pak zahleděl se do tmy a čekal. Děti v chomáči podle něho se tetelily a ani nešeptly.“<sup>125</sup>

Na rozdíl od rodičovského páru v *Ptáčeti* v tomto případě zastávají matka i otec v zásadních existenčních otázkách rodiny rozdílné názory, přesto je chování obou poznamenáno snahou o záchranu jejich členů. Ideálním výsledkem by byla v očích matky záchrana všech rodinných příslušníků, u otce je tomu jinak. Jako by si byl více vědom nutnosti volby, bídu ani nemoc nedokáže odvrátit, a proto se snaží uvažovat a jednat ve jménu přežití zbytku rodiny. „Matka je obvykle ve své mateřské roli posuzována podle toho, jak se chová k dítěti. To zajisté představuje velký úkol, ale jasný a přesně vymezený. Naproti tomu otec je otcem nejen ve svém chování k dítěti, ale také ve svém jednání ve společnosti. V těchto dvou oblastech však platí odlišné zákony.“<sup>126</sup> Tento „paradox otcovství“, jak ho Zoja ve svém díle nazývá, je částečně uplatnitelný i na příkladu otce z povídky *Zátiší*. Na rozdíl od matky nemá možnost smýšlet nad blahem veškerých rodinných příslušníků, je nutný jednat v zájmu přežití, ve společnosti rodinu zastupuje a uvědomuje si nezbytnost, jakou je k finálnímu rozhodnutí tlačěn. Bylo by nespravedlivé považovat tento typ Šlejharova podání otce za méně obětavý, jeho starost o rodinu není o nic menší než starost matky a vzhledem k absolutně vyhocené majetkové krizi, do níž se rodina dostala, se snaží jednat rychle a efektivně. Tato efektivnost sice může působit, a ze začátku bez hlubší možnosti porozumění i působí,

125 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 145.

126 ZOJA, L. Úvod. In *Soumrak otců: archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha, 2005. ISBN 80-7260-145-8. Str. 17.

neohleduplně a necitlivě, přesto se za otcovým na první pohled zoufalým činem skrývá snaha o záchranu rodiny.

Jediný reprezentant vědomě zlého otce a biologicky pravého rodiče vůbec je zastoupen v povídce *Matka*, paradoxně právě v té povídce, kde hloubka mateřského citu dosahuje nebývalé intenzity. Postava otce je matčíným dokonalým protikladem, zmiňovaná rozdílnost se ale nedá srovnávat například se *Zátiším*, kde jsem na odlišnost mezi matkou a otcem upozorňovala také. V tomto případě totiž oddáná a milující matka kontrastuje s otcovou rolí nenávislného násilníka, který navíc v jeden okamžik přebírá osud svého syna do vlastních rukou, a výjimečně tak získává potenciální možnost život dítěte zachránit. Svou možnost však nevyužije a získané pole působnosti naopak mění v čin, jímž ublíží synovi a zároveň se pomstí matce. Oba nenávidí a nijak se s tím netají. V protikladu k matce vyznívá jako hrubý, sobecký, necitlivý a samorostlý jedinec. „Byl to opilec, srdce krutého, člověk vysoký a štíhlý, jenž povětšinou v zimě i létě v panských lesích dřevařil.“<sup>127</sup>

Po výčtu mužových charakteristických vlastností, jakými jsou především krutost, agrese a bezohlednost, autor zmiňuje další důležitou skutečnost týkající se vztahu otce k ženě a synovi. Ačkoliv k oběma pociťuje prudkou nenávisť, ke každému se chová jinak, aniž by to sám dokázal jakkoliv vysvětlit. „Podobně Makovička, otec hošíkův, ten opilý surovec, který ženu do bezvědoma dovedl zbití aneb slovy týrati ji až ku křečím, ač zřejmě chlapce nenáviděl, přece mu neublížoval, třebaže jevil začasť k tomu chuť svými pohledy, drsnými slovy, svým nevražením a nevšímáním; bál se ho jaksí, vyhýbal se jeho smutnému pohledu, ano nevolno bylo tvrdému muži u přítomnosti slabého dítěte. A svou nelásku i mrzutost osvědčil zase raději na své ženě.“<sup>128</sup> Upozornění na tento nevysvětlitelný fakt, kdy je nenávisť vůči ženě i chlapci stejná, ale chování otce k nim se různí, je důležité především pro lepší pochopení dalších dějových zvrátů. Ráda bych v tomto případě ještě zmínila pohled Zoji na potenciální kriminalitu otců. „Otcové a muži vůbec, jsou v mnohem větší míře než matky a ženy patologičtí a kriminální. Muž se může stát neotcovským mnohem snáze než matka nemateřskou. O matce se jen výjimečně řekne, že je zruďná. Označit otce za netvora je relativně normální.“<sup>129</sup>

Otcův podíl na výchově i materiálním zajištění chlapce a chodu rodiny je nulový, od role rodiče se distancuje a ženě to dává jasně najevo. „To, co vydělal muž, daleko nestačilo, neb to strávil skoro sám – rád hrál karty a v kořalně dovedl vyseděti od rána

---

127 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 166.

128 Tamtéž. Str. 168.

129 ZOJA, L. Úvod. In *Soumrak otců: archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha, 2005. ISBN 80-7260-145-8. Str. 24.

do večera. ‚Je to tvý,‘ odbyl ji vždy hrubě, jestli někdy zažehrala, že hoch toho neb onoho postrádá a on ničím nepřispívá; o svých potřebách a přáních se nikdy nezmínila.<sup>130</sup> Konstatování otce a stejně tak i jeho chování vypovídá o obrovské míře nezájmu hraničícího s ignorací, bezohledností a sobectvím. Postava matky je, jak už jsem uvedla, jeho naprostým protikladem, na rozdíl od její bezmezné, nezištné a oddané lásky se u otce setkáváme s pravým opakem; v obou případech se jedná o nezvyklou intenzitu emocí, na což Šlejhar také často upozorňuje.

‚Jen v sobotu, málokdy v týdnu, pozdě v noci vracel se domů její muž. [...] Jal se ji pak obyčejně bít, z jakési záliby, ze zvyku, proklínaje ji a celý svět. [...] Prosívala tu, spínajíc ruce k mužovi: ‚Mne třebaš zab, na místě zab, jen přestaň řídit a hochu ušetří.‘ [...] ‚To ti neudělám, abych tě zabil najednou – řemenů z tebe nařezám, pomalu tě ubiju – i s tím zmetkem – však já vás už oba spravím – ‚,‘ jal se pak ještě více zuřiti.<sup>131</sup> Touto ukázkou lze naprosto jasně demonstrovat Šlejharovu snahu o vyzdvižení protikladů obou postav. Matka, ochotná vytrpět vše, se zajímá pouze o bezpečí svého syna, zatímco otec jedná se ženou bez slitování a úmyslně jí vyhrožuje ublížením chlapci, protože si je vědom, jak jí pouhou představou toho ubližuje.

A právě úmyslné ubližování lze považovat za hlavní rozdíl mezi postavou otce v *Matce* a ostatními postavami otců. Pouze v *Matce* se totiž jedná o situaci, kdy není otec ke svému chování donucen okolnostmi – mužovo chování je vědomé a zakládá se pouze na jeho snaze záměrně svým blízkým ublížit. Pokud bych měla užít Šlejharův princip dělení zla, který zmiňuje v předmluvě k povídkovému souboru *Co život opomíjí*, v tomto případě se nejedná o zlo „elementární“, jako tomu bylo u všech předchozích příkladů, ale o „rafinované“ zlo, které vzniká vědomě a bez výčitek.<sup>132</sup>

Situace, na níž jsem výše upozorňovala, tedy chvíle, kdy je chlapcův osud v ruce otce, jenž má možnost volby, jak s ním naložit, je dalším důkazem odlišnosti ve srovnání s předešlými zástupci rodičů. Šlejhar totiž s oblibou staví matku či otce do bezvýhodného stavu, který nemá řešení a neexistuje z něj cesta zpět; pokud má dítě zemřít – zemře. V *Matce* se však dějová linie odvíjí jinak, chlapcova zkáza sice visí pomyslně ve vzduchu, přesto má otec možnost zachránit ho a zabránit tak jeho následné smrti.

‚‚Tatínku!‘ zaúpěl, vztáhnuv ručky k vysokému muži. Stařec něco zabreptal, všichni s úžasem na sebe se podívali a zmateně ustoupili stranou. Bili tedy dítě svého kamaráda.<sup>133</sup>

130 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 169 – 170.

131 Tamtéž. Str. 172 – 173.

132 Srov. ŠLEJHAR, J. K. *Co život opomíjí*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 213.

133 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 186.



Muž se ocitá v situaci, kdy se musí přiklonit na jednu stranu, buď na stranu svého syna nebo na stranu svých známých. Okamžitě v něm automaticky převládne pocit varující před možným ponížením v očích svých kamarádů, chlapci tedy pomocnou ruku nenabídne a přidává se k ostatním mužům. „Nechtěl se zdát sláb. ‚Co tu děláš?‘ zahřměl na hochu, popadnuv ho za ruku. [...] ‚Tak tedy nepovíš?‘ obořil se Makovička znovu na dítě, a nedočkav odpovědi, pádně je udeřil. Bez hlesu se zapotácelo a schýlilo hlavu ještě níž jako podřatá květinka. [...] ‚Však já mu vyvzdoruju – má to po mámě!‘ křičel Makovička.“<sup>134</sup> Chlapec si je jistě vědom otcova chladného přístupu k němu, přesto ve chvíli ohrožení doufá z jeho strany v záchranu: když se tak nestane, nebojuje, jen tiše trpí a začne se dovolávat maminky. „Maminko!“ zaúpěl hošík při té zmínce, již se dovolával a která jediná ho mohla ochránit před tvrdými srdci, zde nebylo. ‚Tu máš mámu!‘ zařval Makovička. A teprve teď připomněním ženy jaksi povinná se cítě obhájití svou čest před těmito lidmi, ale nejvíce snad vznícen nastrádanou za léta nenávistí proti dítěti, již mu bylo zdržovati, aniž věděl proč – vrhl se na hochu se zlořečením a ranami. Krutěji než prve všichni ti lidé cizí za poškozené své zájmy zacházel s ním jeho vlastní otec. –“<sup>135</sup> Otec se rozčílí při zmínce matky, není schopen usměrnit vlastní nenávist, kterou k oběma pociťuje, a ve chvíli, kdy se vše děje před zraky jeho známých, to vnímá jako možnou demonstraci vlastní síly, upevnění nadvlády nad celou rodinou. Jeho mimořádná krutost je připomenuta v poslední větě výše uvedené citace – v porovnání s cizími lidmi působí otcovo chování mnohem brutálněji, zachycené myšlenkové pochody znovu dokládají všudypřítomnou „rafinovanost“ v jeho činech.

Scéna graduje ve chvíli, kdy se do situace vkládá žena, jež už delší dobu svého milovaného synka hledá a nedokáže pochopit, jak je možné, že tím, kdo Toníčkovu ubližuje, je právě jeho vlastní otec. Jako by se tím finálně podtrhla síla matčiny lásky a otcovy nenávistí projevené vůči chlapci. „Popadla za ramena muže, jež viděla, jak hochu bil – její muž a její hoch to byli –, a silou šílence jím zatřásla. Byla by ho zdrtila, rozsápala, kdyby byla měla času, ale teď musila za hochem. ‚Ty – netvore jeden!‘ zaječela mu do uší s výrazem zdrcující kletby, odstrčila ho od sebe a pádila za svým dítětem.“<sup>136</sup> Tímto činem se otec zasloužil o následnou smrt chlapce, nejen tedy že se jí nepokusil zabránit, ale svým zásahem tomu přímo napomohl. Při opakovaném vyzdvihování naprosto odlišných rodičovských zásad se nabízí zajímavá hypotéza, na níž jsem narazila při četbě díla *Soumrak otců* a a již částečně lze aplikovat i v tomto případě. Zoja se totiž zmiňuje o výskytu slabých, nejistých, případně schizofrenních dětech v závislosti na rodinném prostředí, v kterém vyrůstají, a právě

134 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 186.

135 Tamtéž. Str. 187.

136 Tamtéž. Str. 187.

rozporuplná poselství rodičů jsou jednou z častých příčinou jejich vzniku.<sup>137</sup>

„Rafinovanost“ zla, s kterou se zde setkáváme, dosahuje výjimečného rozsahu, v podobné míře je znatelná jen v kapitole věnující se pěstounům a jejich vztahu k sirotkům a nalezcům, kde se daná situace odvíjí především od absence pokrevní příbuznosti. V *Matce* vystupuje biologický otec jako zosobnění zla, jež nemá se svým dítětem slitování; zpětně se u něj neobjeví ani náznak výčitek.

### 4.3. NEVLASTNÍ RODIČ - NEVLASTNÍ DÍTĚ

Nevlastní rodiče tvoří v Šlejharově díle samostatnou, poměrně silně zastoupenou kategorii. Zatímco jsem se v předchozích kapitolách zaměřila na biologické rodiče – otce a matku, nyní bych ráda přešla k analýze textů, kde autor namísto pravých rodičů dosadil postavy ztvárňující rodiče nevlastní.

Stejně jako jsem u matek stanovila spojujícím prvkem mateřskou lásku, i v této skupině „nebiologických“ rodičů lze najít určité pojítko. Tím je právě nahlížení na dítě a jeho potřeby v rámci postavení nevlastního rodiče – dalo by se říct „cizího“ člověka. Nevlastní rodič se totiž k jemu svěřenému dítěti logicky chová jinak než k vlastnímu, není s ním pokrevně spojen, a tím pádem jsou i jeho citové investice tímto směrem menší. Zmíněný postoj je uplatnitelný i u dítěte, jež ke svému poručníkovi, „náhradníkovi“ jeho pravých rodičích, neváže nijak pevné pouto. V žádném případě netvrdím, že biologický rodič se v podání Šlejhara pokaždé zhostí své úlohy s láskyplným pochopením a potřebnou trpělivostí, pouze se snažím už dopředu poukázat na jiný model chování, který je pro tuto kategorii příznačný.

I v případě této skupiny jsou jednotlivé přístupy k dítěti ze strany nevlastních rodičů různorodé. Přesto lze až na výjimku tvrdit, že dítě pro poručníka představuje nejčastěji přítěž, levnou pracovní sílu anebo je vzdáleným příbuzným, ke kterému dospělý nechová žádné city. Vztah se tedy neodvíjí od přímé vazby rodič–dítě, jež bývá v případě biologických rodičů určující, ale pouze od rozhodnutí, jakým způsobem s dítětem naložit. Proto se budu snažit především poukázat na rozdílnost přístupu v porovnání s biologickými rodiči, což dle mého názoru sám Šlejhar, prostřednictvím některých situací, pokládá za stěžejní.

První z postav ztvárňující nevlastního rodiče, kterou se budu zabývat, je postava tuláka z povídky *Ve stohu*. Jedná se o člověka, podle Šlejharova popisu žijícího na hranici bída, který je mimo jiné zrovna sužován i krutou zimou – znovu se objevuje motiv drsných podmínek

---

137 ZOJA, L. Úvod. In *Soumrak otců: archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha, 2005. ISBN 80-7260-145-8. Str. 16.

umocňujících už tak těžký životní osud. „Již za samého šera jako váhavý, kolísavý stín přišoural se sem člověk úžasně bídný a v hadry zabalený; i za kvapících zevšad stínů přibývajících noci lze poznati tuláka bez cíle a přístřeší; lze i poznati jeho tvář: jest to sešklebený útvar ze zoufalosti nad řádícím mrazem a z hrůzy nad úporným hladem. Jest těžko vyjádřiti pohled jeho, a ta okolnost, že za ruku vleče tělíčko dětské, jež nemá vlády ani síly, činí obraz ještě žalostnějším.“<sup>138</sup> Šlejhar tímto zobrazením vyzdvihuje dvě věci: tulákův nuzně vyhlížející zevnějšek a skutečnost, že je s ním přítomno dítě, zřejmě podobně zubožené jako on. V jakém vztahu jsou, autor nezmiňuje, z čehož jsem na základě skutečnosti, že v předchozích i následujících povídkách je vztah mezi rodičem a dítětem vždy přesně stanoven, usoudila, že se jedná o sirotka či nalezence.

V takto kruté zimě, kdy si tulák musí být vědom nejistých vyhlídek na přežití, nachází stoh, který pro něj v tu chvíli představuje potenciální záchranu. Ačkoliv dítě působí bezvládně, tulák se k němu nechová lhostejně a situaci řeší za oba. „Privlekl sem dítě; pracně tělem svým viklaje, dostal se do stohu, a uchopiv pak dítě, jemuž vše je asi lhostejno, zmizel i s ním ve stohu. –“<sup>139</sup> Po chvíli je ale jejich skryš prozrazena psem zdejšího sedláka, místo okamžitě ztrácí svůj bezpečný charakter a oba návštěvníci se rázem ocitají v pasti. Důležité je zmínit postavu tuláka, jež působí jako ochránce stohu, sebe i dítěte. „Tulák slyší dunící skoky psa. Tuší již jeho blízkost a pojednou cítí prudký náraz jako těžký pád. – Znovu se zachvěl a dítě úzkostně zaskuhralo, svezši se k nohous tulákovým. [...] Pěst bodlavou slamou ozbrojená vrazila mu na čumák; zařval, z díry zpět odskočil a rozštěkal se zuřivostí lité šelmy. [...] Zároveň ze stohu ozval se pláč dítěte; ale tak dušený, tesklivý a bojácný, že spíše podobal se mrazivým záchvěvům sněžných plání. Jiný hluboký hlas zašeptav dítě utišoval a zachroptěv klnul dorážející šelmě.“<sup>140</sup> Z tulákova chování je patrná úzkost a zároveň určitá bojovnost. Přestože se i s dítětem ocitne v komplikované situaci, neventiluje si na něm své pocity, naopak se ho snaží uklidnit, z čehož je patrné, že mu není lhostejná jak fyzická, tak psychická stránka dítěte.

Krizový moment, v němž se i s dítětem ocitne, nemá řešení, jsou v pasti, nemají na výběr: ze stohu se jim v přítomnosti psa dostat nepodaří a i v případě, že by se tak stalo, zřejmě oba časem podlehnou krutému mrazu. Tulák si je svízelné situace vědom a to se promítá do jeho chování – bojuje o přežití sebe i dítěte. „Tulák zařal zuby. Výškleb poděšené jeho tváře jest zoufalá odhodlanost; vypoulené oči těkají v patrných úzkostech neméně věští pomstu zlolajci, jestli se mu podaří sem vniknouti; a zařatá pěst jedné ruky strojí se uchvátiti

138 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 65.

139 Tamtéž. Str. 65.

140 Tamtéž. Str. 66 – 67.

jeho tlamu, rozdrtití či ubítní, co druhá ruka obejímá cukající se dítě, již takřka neživé za úzkostných svých mrákot...<sup>141</sup> Postava tuláka je Šlejharem vybavena velkou dávkou odhodlání a vytrvalosti: i ve chvíli, kdy je dítě dle popisu polomrtvé, nad ním tulák nepřestává držet ochrannou ruku.

Úkryt této dvojice je tedy během noci vyzrazen, do situace se vkládá sedlák spolu s čeledínem. Pro můj rozbor je důležité sledovat chování tuláka, který opakovaně dokládá svým počínáním odvážnost a nezlomnost. „Kdokoliv jsi tam, vylez!“ Ticho, nikdo ani nešeptl. „Nu vyjdeš-li pak, padouchu!“ rozvzteklil se sedlák a poštvál tehdy na stoh psa. [...] Tehdy se stoh ozval, ale jak se ozval. Bylo to zaúpění, prosba i proklínání. „Ustat... Proboha, ustaňte, již jdu...“, Psa zakřikli a strhli zpět. Tulák vylézá. Bědnost z něho zeje. [...] „Vrazi!“ zaúpěl.<sup>142</sup> Tulák je okolnostmi donucen úkryt opustit. Scéna je líčena velmi naturalisticky – bídný stav tuláka tu kontrastuje s nepřiměřenou mírou zloby sedláka a jeho agresivního jednání prostřednictvím psa.

I přes vlastní zubožený stav myslí tulák na dítě, na to, kde mu bude asi během chladné noci nejlépe a kde se s největší pravděpodobností dožije rána. Ze stohu odchází bez něj, nikoliv však s ulehčujícím pocitem, že se zbavil příštěže, nýbrž reálně uvažující nad jeho šancí na přežití. Myšlenky nad sebou samým jsou pro něj druhořadé, čímž Šlejhar jednoznačně demonstruje tulákův vztah k dítěti. „Vzpomněl si na dítě... a otálel. Pacholek změřil ho obuškem znovu přes záda a pes zaštěkal. Ah, již jde do mrazu a noci ztýraný a jde bez dítěte. Pomyslel si, že bude mu zatím líp v brlohu, až za hluboké noci pro ně se vrátí, snad podaří se mu nějak oklamati psa.“<sup>143</sup> Promyšlený plán jen podtrhuje jeho snahu ochránit dítě, ani na chvíli jej nepadne ponechat dítě osudu a i s vidinou komplikovaného přístupu ke stohu s ním nadále počítá.

Situace se rychle mění ve chvíli, kdy pes svým štěkotem upozorní na něčí stálou přítomnost ve stohu. „Aha, ještě nějaký ptáček; nu, vylezeš-li pak, lotře?“ Tu již déle nemeškal. Skokem chvátal zpět a z daleka křičel, úpěje za své dítě, křik jeho byl pouhým suchým chrapotem, stěží z hrdla se vydrásav.<sup>144</sup> Šlejhar nadále potvrzuje obětavost a ohleduplnost tuláka, kterého zpátky ke stohu žene náklonnost k dítěti a strach o jeho život „Tulák těkaje skleněným zrakem po okolních, již za rudého svitu příšerám se podobali, s pěnou u úst a s obličejem divě sešklebeným, levou rukou vytáhl své dítě. Ba vpravdě vytáhl nehybné tělíčko. Postavil je na nožky, však nožky povolily a tělíčko na sníh kleslo. Tulák

---

141 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 67.

142 Tamtéž. Str. 68.

143 Tamtéž. Str. 69.

144 Tamtéž. Str. 69.

hýkl, vzal je na levou ruku, ošklivou svou tvář přitiskl na jeho tvář a zase zmizel ve tmě. Těm lidem řekl: „Dobrou noc!“<sup>145</sup>

Důležitý se mi nezdá být ani tak konečný stav dítěte, kdy není jisté, zda přežije, za důležitější považuji spíš chování tuláka v průběhu celé povídky. Pro záchranu dítěte opakovaně riskuje, nad svým osudem nepřemýšlí tak často jako nad osudem dítěte, a konečně se pro něj vrací, k čemuž ho nemohlo donutit nic jiného než city svazující ho s dítětem. V tomto případě se tedy postava zastupující pěstouna zachovala jako zodpovědný, milující a plnohodnotný rodič, a to i přes to, že se jedná o muže, který je v péči o dítě nejspíš odkázán jen sám na sebe. Všechna tato zmíněná fakta se tedy dají považovat za ojedinělý důkaz existence láskyplného vztahu mezi nevlastním rodičem dítětem v Šlejharově díle. Stejně tak i za ojedinělý případ muže, který nezastává roli „druhého“ rodiče dotvářejícího rodičovský pár, ale je osudem donucen k ztvárnění obou rolí, v nichž také navzdory veškerým překážkám ob stojí.

Dalším reprezentantem nevlastního rodiče, tentokrát se jedná o rodinného příbuzného, konkrétně strýčka, je starý mrzák vystupující v povídce *Před jarmarkem*. Ve své péči má zhruba jedenáctileté děvčátko, jemuž se díky smrti obou jejich rodičů stal poručníkem. Hned v úvodu povídky je zřejmá Šlejharova snaha o vylíčení nezvykle ohyzdné povahy i zevnějšku starého mrzáka, veškeré okolí se od něj odvrací jen jemu svěřená dívka to musí snášet. „Pod plachtou vozíku ozvalo se zaklení. Mrzák uvnitř, skřípaje zuby, cloumal vozíkem. Tu se svezla plachta dolů a v úplné záři lucerny tetelila se bytost příšerná. Vy, kdož chcete, aby vám spisovatel podával jen rysy ladné a barvy smavé – pro vás není ta podoba, kterouž péro jen s odporem zachycuje.“<sup>146</sup> Po výčtu veškerých odporostí tvořících mrzákův vzhled, což pro mě není až tak podstatné, přechází autor k vykreslení strýčkova chování k dívce. Ta vyznívá v průběhu celé povídky jako „mučednice“, jakýkoliv starcův vrtoch se snaží splnit a nevzpouzí se osudu, ačkoliv si je vědoma svých beznadějných vyhlídek. „„Kde jsi zas! Chci jíst, nezevluj, pojď sem, sic tě zzz...“, ‘ Již jdu, strýčku, nehněvej se!’ bázlivě odtušila dívka. Vyňala z truhlíku krajíc chleba a po soustech vkládala do žvýkajících čelistí mrzáka, v nichž viklalo se něco velkých žlutých zubů. – Hrozné stolování pro člověka ve voze a daleko mučivější pro dívku.“<sup>147</sup>

Šlejhar upozorňuje na zajímavé srovnání: proti sobě stojí starý nemohoucí mrzák, jemuž je díky vlastnímu postižení mnoho činností odepřeno, a dívka, která je sice zdravá, ale její „postiženost“ zde zosobňuje strýc, který ji buď do něčeho nutí, nebo jí v tom brání.

145 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 69.

146 Tamtéž. Str. 88.

147 Tamtéž. Str. 88.

Chování pěstouna je nevyzpytatelné, což kontrastuje s dívčinou až nevysvětlitelně nekonečnou trpělivostí. „Ruka jeho škube hadrem dívčím, sápe se jí po vlasech a smýká jejím tělem, jež jako třtina chvěje se v mohutné dlani. Dívka nezapláče, nezaškytá, neopře se, neuteče. Oko její nezavhne, ret se nezachvěje.“<sup>148</sup> Další větou se autor pokouší o vysvětlení, lépe řečeno objasnění dívčina postoje a chování. „Jako by strašný úděl osudu byl proměnil v kámen její trpělivost a její obětování sebe.“<sup>149</sup>

Soužití zmrzačeného strýčka a osiřelé dívky je natolik výrazné, zejména díky starcově ohyzdnosti a zlému chování, že ho vnímají i lidé v jejich okolí. Automaticky se staví na stranu dívky a soucítí s ní, s jejím nelehkým osudem, který si žádným způsobem nevybrala a zároveň z něj není cesty zpět. „Děsívali se druhdy, z lůžka vybíhali, však pozvolna zvykli na mrzáka Kozděru a tu červeně oděnou dívčici, o které si špitají, že trpí nejhroznější peklo za svého tátu, jež na dvoře krajského soudu oběsili, a za svou mámu, již vojáci za poslední války stihli, ana mrtvé svléká, a utloukli ji pažbami. –“<sup>150</sup> Jako by byla dívka ztrátou biologických rodičů odsouzena k údělu vlastního strádání a posluhování pěstounovi; právě absence rodičů a jejich následné nahrazení dostává dívku tam, kde je.

Zatímco strýček dívku vědomě trýzní všemi možnými způsoby, ta, ač se snaží veškeré úkoly plnit a neprotestovat, pociťuje velmi často strach a hrůzu. „Jen když mrzák pod plachtou začíná sebou hýbat, zachroptí-li a nepokoj zacloumá jeho tělem, tu zbledne vždy dívčina a zatají dech. [...] Konečně i jí počínalo být chladno. Dohrabala se s velikou obezřetností, aby strýce nevzbudila, jakési plachty a ovinula se jí jako duch.“<sup>151</sup> Z této ukázky je jasně patrné, že dívka vnímá strýcův spánek, tedy chvíli, kdy po ní ničeho nežádá, jako úlevu a možnost odpočinku. Raději cokoliv přetrpí, než aby starce svým počínáním vytrhla ze spánku a tím by začalo vše nanovo.

Kritická situace přichází v momentu, kdy se strýc vzbudí a dovolává se své svěřenky, přes zuřící bouřku ale není slyšet a dívka nadále nerušeně spí. „Hej, zloto, pojd' sem! Neslyšíš? Pojd' sem, ty, ty – ty –!“<sup>152</sup> Už samotný výhrůžný tón, jenž je z mrzákova pokusu o přivolání dívky patrný, dokládá jeho povýšenost a vzrůstající vztek vůči sirotkovi. „Dále volá, laje a proklíná, ale dívka neslyší v opojení hlubokého spánku. [...] Mrzák jest již promočen na tělo. Ale to ho neochlazuje, nýbrž jen ještě více rozpaluje bezmocnou, šílenou zlobu, která šíří jeho nitro. Ó kdyby jen mohl vymrštit z vozíku své nehybné, bídné tělo!“<sup>153</sup>

---

148 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 89.

149 Tamtéž. Str. 89.

150 Tamtéž. Str. 89.

151 Tamtéž. Str. 90.

152 Tamtéž. Str. 92.

153 Tamtéž. Str. 92.

Zmínka dívčina hlubokého spánku, který není přerušen jak žebrákovým voláním, tak silnou bouřkou jen potvrzuje fyzickou i psychickou vyčerpanost; veškeré činnosti, jež vykonává, jednoznačně přesahují rámec jejích možností. Vzrůstající vztek žebráka očividně pramení z dané situace, navíc z jeho zvyku vybíjet si na dívce zlost. Stejně tak je ale znatelná velká míra nastrádané zloby zaviněná právě jeho postižením – Šlejhar tuto skutečnost zmiňuje opakovaně.

„Konečně se dívka probudila a kvapně vyskočila z vodního proudu. Pochopila rázem, co se děje. Bouře, vzkřeky, lomcování vozíkem... ach, ví že bude s ní zle. Napadlo jí, aby utekla. Ano, prchnouti, a to hned! – Avšak nevyzpytný hlas duše vzepřel se. Pojem povinnosti, zvyku, jenž připoutal ji k tomuto malému světu a záchvěv lítosti s mrzákem rozhodly.“<sup>154</sup> V této části staví Šlejhar dívčino a žebrákově chování do zřetelného protikladu. Dlouhou dobu trýzněná dívka bez nadějných vyhlídek si ve chvíli, kdy jejímu obávanému strýčkovi hrozí nebezpečí, sama volí trnitou cestu po jeho boku, ačkoliv si je vědoma toho, že by pro ni útěk znamenal spasení. Jedná tedy ohleduplně a nesobecky i přes vidinu vlastního utrpení; soucit s žebrákem je silnější než její pud sebezáchovy. „Přiskočila, přichýlila se k obrovské hlavě Kozděrově, chce jí políbiti, chce nejněžněji promluvit: ‚Odpusť strýčku! Zaspala jsem, neslyšela jsem...‘“<sup>155</sup> Z dívčiny reakce je čitelná snaha o záchranu situace; ačkoliv se ničím neprovinila, volí kající tón, omlouvá se a pokouší se strýčka svým chováním obměkčit. Reakce žebráka je Šlejharem vystavěna na přesném opaku: nenávisti, zlobě a agresi. Dívčinu omluvu nejen že nepřijímá, jako by ji ani nevnímal. „Ale zlobou šílený mrzák chopil ji za hrdlo zdravou, mohutnou dlaní; tato hýbe se nahoru a dolů, nahoru a dolů... Vztek jeho dosáhl ukojení. Plamen nalezl svůj troud, vyšlehl, zaplápolal... Konečně kleslo tělo zmrzačené do vozíku a jiné tělo bezduché řítí se na kamennou dlažbu... Bouře dostoupila vrcholu.“<sup>156</sup> Poprvé se u Šlejhara setkáváme s přímým zaviněním smrti dítěte, v *Matce* sice dochází k něčemu obdobnému, ale samotná smrt nastává až později v závislosti na dalších okolnostech. Vědomě páchané zlo prostřednictvím mrzáka dochází vrcholu v momentě, kdy dívku vlastnoručně ubije. Její smrt je zaviněna fyzickým napadením ze strany poručníka – jedná se o akt potrestání. Vzhledem k malichernosti situace lze z mrzákova počínání vyčíst i jednoduchou záminku pro vybití zlosti. Během napadení dívky si strýc počíná jako šílený a ustává až ve chvíli, kdy dívka padá mrtvá k zemi. Opět se zde objevuje motiv propojující přírodní živly s lidskou tragédií. Tentokrát se nejedná o sužování zimou nebo horkem, ale prudkou bouří, jejíž dravost je srovnatelná s dravostí činu strýce; běsnící počasí se tedy stává ideální kulisou tragické dívčiny smrti.

154 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 92.

155 Tamtéž. Str. 92.

156 Tamtéž. Str. 92.

V tomto případě na rozdíl od předcházejícího, Šlejhar představuje jiný typ nevlastního rodiče, jehož s dítětem nepojí žádný vztah a dokonce ani základní morální citění. Dívka pro svého strýce představuje levnou pracovní sílu a zároveň útočiště pro vybití přebytečné zloby, která se díky jeho postižení a zohyzdění neustále kupí. Jediný náznak citů v průběhu celé povídky vychází překvapivě od dívky směrem k zmrzačenému strýci, kterého pro jeho postižení lituje. Dívka svým postojem poukazuje na vyšší morální hodnoty, než s jakými disponuje zmrzačený strýc.

V třetí z povídek s názvem *Srna* nás Šlejhar zavádí na samotu mimo společnost, kde vedle sebe žijí dva samotáři, svým způsobem si podobní. Jejich vztah nám autor jasně vymezuje hned na začátku. „S chlapcem se nemazlil, spíš jat byl k němu neshovívavou záští, jež však bála se jaksi cele před ním vypuknouti; a chlapec stejným mu splácel, nikdy se k němu netulil a raději odbíhal za svými choutkami do přírody. Zkrátka o sebe málo se starali, skoro se nenáviděli a snad jen tím zůstával poměr jejich aspoň snesitelným.“<sup>157</sup> Z předchozího náčrtu situace je jasné, že nevraživost, která v tomto vztahu dominuje je oboustranná a tím pádem každý disponuje stejnými možnostmi – nefunguje tu princip utlačování na úkor druhého.

Obdobně jako v *Ptáčeti* i zde se setkáváme s důležitou rolí ztvárněnou zvířetem, a jak název napovídá, tentokrát se jedná o srnu. Strýc se celý život věnuje pytláctví a jednoho dne přinese domů dvě srnčí mlád'ata. Chlapec vůči tomuto činu okamžitě zaujme odmítavý postoj, jednak proto, že se jedná o strýce, a také kvůli bezbrannosti mlád'at, kterých je mu líto. „Po chvíli strýc zase odešel, nakázav chlapci, aby chlívek neotvíral. Hoch učiniv přisvědčivý posuněk, obrátil se v trávě a trhal drn. Stařec zlostně se na něho podíval, něco zahučel a zbytečně zakopl do kusu dříví. Hoch jen pohodil hlavou a zadíval se nad sebe.“<sup>158</sup>

Kromě vztahu mezi pytlákem a chlapcem Šlejhar v této povídce zmiňuje i další; rodičovskou lásku zasazuje do říše zvířat mezi srnu a její mlád'ata. Podobným motivům se budu podrobně věnovat v samostatné kapitole. Hoch se zvířaty soucítí, je u něj znatelné pochopení, kdy se stává zastáncem uvězněných mlád'at – v tu chvíli jako by bojoval za jejich i vlastní svobodu. „Starý jeho obličej do temna se zarděl a zobrazila se v něm vášnivá lítost, jež chce pomoci. Roznětlivý proud jeho duše hnal ho elementární silou k čemusi, co provedl bez obavy a bez rozmyšlení; neb city jeho, nevyučivše se u lidí, ale ze života zvířecího a jeho zamilované samoty lesní, neznaly odkladu ani ohledů. Běžel dopředu chlívka a vytrhl náhle dvěře z veřejí.“<sup>159</sup> Chlapec jedná bez rozmyslu, řízen vlastním přirozeným popudem. Do jeho

157 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 95.

158 Tamtéž. Str. 96.

159 Tamtéž. Str. 97.



činu se čitelně promítá celoživotní spjatost s přírodou, kdy kontakt s lidmi, zejména se svým poručníkem, pociťuje jako nepříjemnou nutnost, zatímco přírodu vnímá jako přátelské prostředí. Navíc vzhledem k nulovému vztahu k pytlákovi svým konáním poukazuje na vlastní nesouhlasný postoj a přiklání se na stranu přírody. Zajímavá je jedna z možných interpretací, která by svým tvrzením týkajícím se chlapcova chování zohlednila skutečnost absence biologických rodičů. Hoch totiž o osvobození mlád'at vážně uvažuje až po zaregistrování matky – sny, která svá mlád'ata postrádá a hledá. „Poté váhavě přikročila k přední straně chlívku, plochým týlem přiložila se k dřevěným povlakům, zahrabala v trávě přední nožkou a vydala přitom takový zvuk, jež chlapec vzadu v trávě vlny se choulící ještě nikdy neslyšel, jako by volala, lákala a vyzývala, a zase žalostně úpěla nad svými miláčky, jež měla v chlívě zajaty.“<sup>160</sup> Nabízí se tedy verze, kdy je chlapcovo jednání ovlivněno jak přírodním prostředím, jež vnímá jako přátelské, tak pevným poutem mezi matkou a mlád'aty, které sám nezná – výjev, který demonstruje vzájemnou lásku mezi zvířaty, jej silně zasáhne až dojme.

Hochův čin se samozřejmě setká s prudkou odezvou ze strany strýce, ten zuří a vyhrožuje. V tomto případě se jedná o zlobu vyvolanou konkrétním chlapcovým jednáním, ačkoliv mezi pytlákem a jeho svěřencem vládne permanentně víc než odtaziť vztah. Za normálních okolností si ale podle Šlejharova popisu každý hledí svého, druhý s jeho záležitostmi je nezajímá. Dojde však k momentu, kdy chlapec překročí pomyslnou čáru, jež vymezuje jeho a strýcův osobní prostor, čímž zmaří pytlákovu práci. Schyluje se k podobné situaci jako v povídce *Před jarmarkem*, tedy k aktu potrestání dítěte, i tentokrát se jedná o trest za konkrétní přečin a zároveň o trest vzniklý na základě permanentního pocitu nevraživosti. Šlejhar proti sobě zajímavě v této části staví strýcovy a chlapcovy přednosti, opět tím potvrzuje jejich vyrovnané postavení. „Běží sem strýc s pozdviženými pěstěmi a vztekle mu hrozí. Poděšen sice, avšak s jistým vzdorem zaskočil hoch na paseku. [...] Pronásledovaný měl ve výhodě svou lehkost a mladost, starý pytlák předčil ho však navyklou vytrvalostí a rozpoutanou zlobou, jež vztekle ho hnala kupředu.“<sup>161</sup>

Chlapec nalezne úkryt v koruně stromu, kde se cítí být v bezpečí. Situace se ale přiosťruje, pytlákovo rozčilení je natolik silné, že se nenechá žádnou překážkou odradit a pokračuje v pronásledování chlapce. Autor začíná s předkládáním série výhrůžek a odmouvaní. „„Já tě zastřelím, psino!“ rozezlil se pytlák a rozezlil se ještě více, když ozvalo se z buku „Střelte!“ tvrdým hlasem, v němž tajil se i výsměch, neb hoch dobře věděl, že jest to pouhá hrozba; neměl strýc své pytlácké pušky u sebe. I vysvlekl si stařec burnus, odhodil své boty

160 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 96.

161 Tamtéž. Str. 97.

a drápal se na buk za chlapcem kupodivu obratně.<sup>162</sup> Ukázka mi umožňuje povšimnout si hned několika zajímavých rysů v chování obou zúčastněných. V Šlejharově podání vztahu mezi rodičem a dítětem jsem se ještě nikdy nesetkala s tak vyrovnaným postavením. Bojovné chování a odhodlanost, jež je čitelné jak ze strany strýce, tak chlapce, je navíc doplněné vědomím o síle protivníka. Nepochází tedy ke klasickému utlačování slabšího silnějším, ale k rovnocennému boji bez předem jasného vítěze. Odměřenost, na kterou upozorňuji od začátku, je dokreslena chlapcovým vykáním pěstounovi – tento prvek odosobnění jsem během své práce ještě nezaznamenala.

Do popředí se dostává motiv bezvýchodnosti, který je zde zastoupen samotnou situací, do níž se chlapec dostal. Uvědomuje si svoje pomyslné uvěznění i nemožnost útěku. „Pochopuje, že nikudy nemůže uniknouti, pocit bezpečí zmizel, i shání po své nebystré hlavě myšlenku spásy a zdá se mu, že nejlépe bude, vyleze-li až na samý nebezpečný kraj haluze, kam stařec se neodváží, jelikož sněť s ním by se ulomila a zřítela ho do propasti. [...] Pojímá ho zdání letu, po těle rozběhl se příšerný mdlobný pocit, však jest tak přece lépe než v pěstech onoho lidského dravce; i roste jeho síla a tvrdošíjný nezdolný vzdor.“<sup>163</sup> Poslední zmínkou, zachycením chlapcovy myšlenky, jako by se Šlejhar snažil ztvrdit už tak vyostřený souboj. Hoch vnímá pouhou myšlenku opětovného propadnutí do pěstounovy moci jako prohru, a kvůli této představě jeho vzdor ještě sílí.

Stejně tak sílí nenávistné myšlenky v hlavě starce, ten vytrvává ve snaze hoča potrestat. „Také sháněl po své lbi šíravou myšlenku pomsty, jak by ho odtamtud vysápl, potrestal ho za jeho drzý kousek a dosyta zchladil si na něm zároveň svou tajenou starou nevraživost. A myšlenky na to vše vznítily vášnivě jeho nitro k neobyčejnému vzteku, že řval na chlapce, proklínal ho a sliboval strašlivé muky.“<sup>164</sup> Zajímavá je skutečnost, že se u postavy pytláka objevuje podobný typ chování jako v případě otce v povídce *Matka* nebo strýce v povídce *Před jarmarkem*. I v zde se totiž vztek vzniklý z určitého důvodu snoubí s dlouholetou nevraživostí, která tímto naplno propukne a jejímž následkem je tragická smrt dítěte. „A ani tehda nezměnila se pevná tvář chlapcova, když strýc jeho náhle se rozesmáv vytáhl z kapsy nůž a jal se činiti zářezy do sněti; jen fialové oči jeho horečněji zasvitly. Sevřela ho nějaká síla, jež nedala vyplynouti vzdechu, prosbě ani zděšení, což popudilo strýce ještě více a řezal hloub.“<sup>165</sup> Opět se setkáváme s oboustranným odhodláním, kdy se pytlák s chlapcem motivují navzájem svým neústupným chováním k dalším činům. Jako by se tímto

---

162 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 98.

163 Tamtéž. Str. 98.

164 Tamtéž. Str. 98.

165 Tamtéž. Str. 99.

zpomalilo tempo celého příběhu; sice jde o vrcholnou scénu, přesto z ní ale není až do poslední chvíle, díky vyrovnanému souboji, čitelný jakýkoliv náznak konečného výsledku. Boj mezi pěstounem a sirotkem se přesouvá na vyšší úroveň boje muže proti muži – celý spor tím získává vážnější charakter a oba jeho aktéři působí, jako by si ani nebyli vědomi toho, kam až může jejich zápolení dojít.

Stejně jako v předešlých povídkách, na rozdíl od odlišného průběhu, dospěje příběh ke stejnému závěru – tedy k výhře dospělého a tragické smrti dítěte. „Tu v koruně zaprašťelo, sněť mávla obloukem, s chřestem se probírá ostatní korunou a již volným letem tíhne do propasti.“<sup>166</sup> Z následného chování pytláka je znatelná snaha situaci zvrátit a chlapce zachránit. V zápalu boje si totiž ani neuvědomuje možný konec jejich pře, jedná popuzen vztekem, nikoliv rozumem. Zato chlapec ani během posledních okamžiků života nezmění své stanovisko, poslední pohled, jež adresuje muži, je plný zloby, nikoliv strachu ze smrti a výčitek. „Snad pytlák nepředvídal takových konců, snad chtěl jen strachem chlapce ke vzdání se donutit a nechtěl býti úkladným vrahem; neb křikl a chňapl po sněti, chtěje ji ještě zadržeti a s ní toho hochu; leč haluz vyrvala se mu z hrsti a letí za chřestu svých obrovských perutí. A na něho i v letu šklebí se stará, obvazkem ovázaná tvář, v jejíž posunčivých tazích a šíleně rozjiskřených zracích vyzírá pro něho kletba a zlořečení.“<sup>167</sup>

Tentokrát se vztah mezi nevlastním rodičem a dítětem, který je založen na vzájemné ignoraci a nezájmu, přerodí v nelitostný boj, jenž může mít jen jednoho vítěze. Jak pytlák, tak chlapec si to uvědomují – jejich chování je pevné a neústupné. Ani jeden z nich se protivníka nezalekne, což nás přenáší mimo klasické šlejharovské rozvržení „dospělý-trapitel“, „dítě-trpitel“. Přesto povídka vyústí identicky – smrtí dítěte, za níž ale pytlák přijímá zodpovědnost, a následně se k celé situaci nestaví lhostejně. Ačkoliv tedy smrt hochu zavinil, posléze u něj nastupuje znatelný pocit viny, kterého se v případě otce v *Matce* či strýce v povídce *Před jarmarkem* rozhodně nedočkáme.

#### 4.4. VZTAHY MEZI DĚTMI A SOUROZENCI

Až doteď jsem se ve své práci soustředila na zobrazení rodičů a dětí dohromady. Veškeré poznatky jsem získala právě zkoumáním vzájemných vztahů vznikajících mezi těmito dvěma skupinami, které si dokáží být stejně blízké jako vzdálené. Přesto se dá říct, že jsem se věnovala podrobněji rodičům, což je nespíš dáno i mimořádným důrazem, s jakým

---

166 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 99.

167 Tamtéž. Str. 99.

autor tyto postavy vykresluje. Proto bych se nyní ráda zaměřila pouze na děti a jejich chování mezi vrstevníky i sourozenci.

I děti však představují v rámci Šlejharova díla důležitou kategorii. Jejich zobrazení tu získává dvě odlišné podoby: jinak působí v konfrontaci s dospělým a jinak ve společnosti dětí. Právě na příkladu vystupování dětí mezi dětmi, tedy v prostředí bez dospělých autorit, bych ráda poukázala na jiné Šlejharovo zpracování dítěte, než jen jako bezbranné, utlačované bytosti.

V této kapitole dítě vnímám jako autonomní a nezávislé na rodičích. Jde mi předně o rozbor dětského myšlení, které se v mnohém od dospělého liší. Právě tato odlišnost je pro mou práci důležitá – specifický způsob, jakým děti mnoho věcí vnímají, mi usnadní pochopení Šlejharovy tematizace vztahu mezi rodičem a dítětem jako celku.

Prvním textem, v němž jsem si všimla zajímavého zobrazení dětí, vystupujících zde ve skupině, je povídka *Had*. Jedná se o čtyři spřátelené chlapce, kteří spolu odmala vyrůstají ve stejně nuzných poměrech. Bída, která v Šlejharových textech často předznamenává smrt dítěte, se v tomto případě na dětech podepisuje jinak. Autor věnuje pozornost především zevnějšku dětí, z něhož je nouze nejvíce čitelná – tentokrát ovšem nepodtrhuje jejich bezbrannost, ale naopak je dělá vzhledem k jejich věku neúměrně vážnými. „Byli to podivní hoši a vesměs nájemníků z chalupy, neobyčejně zpustlí. Bez vest, bez bot, bez čepic. Kalhoty po tátech přidržovaly kusy provázků. [...] Všiml jsem si především neobyčejné vážnosti v jejich jednání, opravdovosti a rozumu. Hulákali a skákali taktéž, ale vše dělo se s jistým účelem. Dále byla mně nápadnou u všech stálá a neobyčejná chmurnost, jež se byla vtiskla na tato nízká čela.“<sup>168</sup> V následující citaci Šlejhar zmiňuje zajímavý jev, skutečnost, že děti vyrůstají prakticky bez vlivu dospělých – jediným „rodičem“ jako by jim byla příroda, která opět dohání to, co člověk zanedbal. „Byly to děti odchované přírodou, hledající a nalézající v ní ukojení rozličné touhy dětské.“<sup>169</sup>

Vzniká situace, kdy společně objeví na pařezu hada – všichni se ho svým způsobem bojí, ale nikdo z nich to nechce dát najevo. Každý zastupuje vlastní stanovisko dané jeho konkrétní povahou. „Ten bázlivý, s jízlivou, nepříjemnou tváří stále měnící svůj výraz, zcela se mně nelíbil. Pobádal ostatní k nebezpečí, chuti dodávaje, lákaje. [...] Ruce měl v kapsách, vrtěl sebou, tajil dech a nepříjemně se smál. „Pepíku, chyt' ho, tys velký a silný. Tenhle had není jedovatý, učili jsme se tomu ve škole. Jen se neboj a přišlápni mu ocas... sss...“ [...] „No, Pepíku, začni sám, jen ho, neboj se! My ti všichni pomůžeme...“<sup>170</sup> Z chlapcova postoje lze

168 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 33.

169 Tamtéž. Str. 33.

170 Tamtéž. Str. 34.

vyčíst skrytou bázlivost, zabitím hada pověřuje většího a silnějšího z nich, čímž se vědomě zbavuje zodpovědnosti a zároveň si provokujícími řeči dodává odvahy. Další z nich, hoch pověřený zabitím hada, vystupuje před ostatními díky vlastní fyzické převaze sebevědomě. Jeho hlavní motivací k činu je ale předešlá špatná zkušenost, čímž zohledňuje kromě své síly i morální stanovisko „Hoši, já ho zabiju... Had je neřádná mrcha. Řekla to tetka. On jí had do smrti uštknul malou Toničku. Vid', že to tvá máma povídala?“<sup>171</sup> Třetímu z chlapců had usmrtil mladší sestru, přesto se zabitím zvířete nesouhlasí. Jeho reakce se nepochybně neliší od těch předchozích – nenabádá ostatní, ani se k činu sám nechystá, pouze uvažuje nad tím, zda je skutečně nutné zvíře usmrtit. Nepochybuje kvůli vlastnímu strachu, ale hadovi samotnému. „Jo, ošklivé, zlé zvíře... Uštknul nám Toničku, pro kterou teď máma stůně a táta pije... Ale tenhle ne. Frydolínek řekl, že není jedovatý. Proč byste ho chtěli teda zabíjet?!“ propověděl temně a úlomkovitě.<sup>172</sup> Poslední ze skupiny leží opodál, a ačkoliv hada pozoruje, do debaty se nevkládá. I jeho se po chvíli pokusí nabádat k činu prvně zmíněný chlapec, jenž by se sám k ničemu podobnému neodhodlal. „Kdybys raděj držel hubu. Svádíš, brebentíš... Chceš švandu, ale sám se bojíš. Tady máš klacek, jdi a bij, máš-li chuť, šlapáku!“ [...] „Chcete-li, hoši, zabte si ho. Pro mne a za mne... Mně je to jedno. Ale starý Jehůnek, jenž jde tamhle z lesa, říká, že kdo utratí hada, zabije sebe. Do roka prý umře.“<sup>173</sup> Zpětná reakce plná rozvahy a přirozeného respektu z usmrcení zvířete umlčí všechny zúčastněné, a zamezí tak vzniku dalších plánů sloužících pouze k demonstraci vlastní síly.

V této povídce jsou Šlejharem ve zkratce představeny čtyři dětské postavy ze stejného prostředí, jež ale na vzniklou krizovou situaci reagují odlišně – každá zastává vlastní specifické stanovisko. Ačkoliv nejsme s povahovými rysy chlapců seznámeni blíže, z jejich chování se dá mnohé vyčíst. Chlapci jsou Šlejharem stavěni na stejnou úroveň, i přes rozdílnost jednotlivých povah, a tedy i názorů a návrhů řešení, nepůsobí děti jako bezbranné bytosti neschopné situaci řešit. Naopak, každý přispěje k hledání správného řešení vlastním dílem, a pokud nic jiného, dojde u nich k naslouchání, čímž se dá poukázat na existenci vzájemného respektu. Zajímavé je finální vyústění povídky, o nějž se zaslouží matka jednoho z chlapců. Poháněna strachem o život svého dítěte hada vlastnoručně zabije, čímž celou situaci a tím i dětské úvahy náhle ukončí. Vpád dospělého může být v tomto případě vnímán jako akt záchrany, stejně tak ale jako náhlé přebrání iniciativy rodičem i ve chvíli, kdy žádné z dětí nepůsobí bezbranně (ve smyslu, že by nebylo schopné situaci řešit) a není v přímém ohrožení života. Tím bych nerada upozadila možnou přítomnost rodičovské lásky, pouze

171 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 34.

172 Tamtéž. Str. 34.

173 Tamtéž. Str. 35.

se v této kapitole soustředím na dítě a situaci tedy vnímám z jiné perspektivy, než tomu bylo například v kapitole zabývající se zobrazením matky.

Dalšímu textu, jemuž bych se ráda z hlediska analýzy dětského chování věnovala, je povídka *Zátiší*, v níž se výjimečně setkáváme s početnější rodinou, a tím pádem i se sourozeneckými vztahy. Rozboru jednotlivých rodičovských postav, matky a otce, jsem se věnovala v předcházejících kapitolách a díky tomu jsem se i v případě tohoto textu již mnohokrát zmínila o výjimečné drsnosti příběhu, která tkví v bezvýhodné situaci, jež donutí otce i matku k nesnadným rozhodnutím. Nyní bych však na zmíněnou drsnost ráda nahlédla jinak – prostřednictvím dětí, jež si tíživou rodinnou situaci uvědomují, a smrt svých sourozenců proto nevnímají jako ztrátu blízkého člověka, ale jako potenciálně vyšší šanci na přežití. Následný rozhovor je toho důkazem. „Ba ne proto, ale víš, Ančka zas celý den na nic nesáhla. Ona je taková... pořád chrchle. A v noci nedá spátí.“ „Víš, co je to?“ odvětil první hlas, tajemně se sníživ. „Že nebude dlouho hrát svou písničku, má sušku. Řekli to u semínkáře Grofa.“ „Povídají to lidé, povídají – a jak vypadá!“ přisvědčil Jozík zádumčivě. „To bude radost, bude nás zase míň. Víš, jak nám už Vojta ulehčil, a byl malý! Ale ona... všechno sama sní a musí se jí dát to nejlepší.“<sup>174</sup> Zatím se jedná „pouze“ o vážně nemocnou sestru, ovšem z reakce jejich bratrů je už teď čitelná radost při pomyšlení na její skon, a tím pádem i částečné odlehčení rodinné situace. Na rozdíl od předcházejícího rozboru povídky *Had*, kde jsem se zaměřila na odlišnost zpracování a vyhodnocení situace zástupci dětí a dospělých, je nyní namístě poukázat na vzájemnou propojenost. Nejspíš za to můžou právě extrémně špatné životní podmínky, v nichž se početná rodina utápí a z kterých podle Šlejharova vykreslení situace není cesty zpět.

Extrémní bída, jež v případě povídky *Zátiší* hraje skutečně důležitou roli, se výrazně promítá nejen do dětského zevnějšku, jak tomu bylo například v *Hadovi*, ale i do chování. Šlejhar s oblibou popisem činností, vybavením příbytku či skladbou oděvu podtrhuje nuzné podmínky, z nichž postava pochází. Krutá scéna, srovnatelná s krutými podmínkami, ve kterých chlapi vyrůstají, nastává ve chvíli, kdy loví žáby. „Pohybem vskutku obratným vyňavše jednu dvě z vody, běželi s nimi za křiku na břeh. Tu palcem nohy přidrželi žábě k zemi hlavu, jež pod tlakem zcela se rozpleskla, a kudlou, starou a tupou, plnou zubů, odřízli, vlastně udřeli zadní nožičky od těla. Zadržli je pak v uzel na dlouhý provázek, na němž byla již celá řada takových oudů, a zavěsili je pozorně na nejbližší suk. Hrůzný provázek po celou tu dobu, co naň jsem byl upozorněn, nepřestal sebou křečovitě cloumat.“<sup>175</sup> Po tomto

174 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 135

175 Tamtéž. Str. 135.

hrůzostrašném výjevu se autor pozastaví nad zevnějškem chlapců, jeho vyobrazení je však znatelně ovlivněno předcházející scénou. „Dojem jich souhlasil s pocity, jež ve mně vzbudilo jejich počínání. Byly to obličej ošklivé, zcela si podobné, se vzhledem jako prašivým, z výrazu jejich zela pustlost, pohled byl divoký. Popsati však nedovedu vlastní dojem, nic z něho vyjádřiti. Byla to sice svrchovaná, úžasná bída, nedostatek všeho, co potřebuje tělo i duch, jež je takto zpodobiti mohla, to poznal jsem ihned, leč v této chvíli jsem vlastní bídy neviděl, o příčinách nesoudil, jen jim jsem kladl vinu a jedině ta zvrhlost a odpudivost mě zaujaly.“<sup>176</sup> Šlejhar si je vědom provázanosti mezi životními podmínkami chlapců a jejich následným chováním, přesto se nedokáže odprostit od situace, již jsem citovala výše. Ačkoliv během své práce, v rámci snahy porozumět Šlejharově způsobu zobrazování postav, často poukazují právě na nutnost vnímání veškerých faktorů, tato situace jako by se svou krutostí vymykala normám.

Děti v tomto případě slouží Šlejharovi mimo jiné jako prostředky k zdůraznění bídné situace rodiny. Ač se dotkne jejich jednání, smýšlení či vzhledu, pokaždé narazí na to samé – extrémní bídu, která sourozenecké vztahy anulovala a přetvořila v konkurenční boj o přežití.

Poslední krátká pasáž, na jejímž příkladu chci zdůraznit specifčnost dětského vnímání, je z povídky *Matka*. Podobně jako v předchozí povídce jsem se rozboru dějové zápletky věnovala v rámci předešlých kapitol, proto se nebudu opakovat a zaměřím se rovnou na konkrétní ukázkou. Poměrně velkou pozornost věnuje Šlejhar v *Matce* vykreslení Toničkově psychického i fyzického postižení – tato skutečnost je sama o sobě samozřejmě smutná, ale zajímavější se mi v tuto chvíli zdají reakce okolí. Zatímco dospělí vnímají Tonička jako rozmazlené dítě, které se chová tak, jak se chová, kvůli přílišné benevolentnosti své matky, děti se k postiženému staví překvapivě jinak. „Jakési podivení může vzbuditi, že jeho druzi, vyskytl-li se někdy mezi nimi, nijak ho nedráždili, nepošklebovali se mu, nečinili mu žádná příkoří, jak stává se zpravidla, pudem téměř, jímž jeví se snaha vyloučiti od sebe všecken odlišný živel. Spíše chovali se k němu všichni mírně, skoro něžně, schovívavě a v jeho přítomnosti nepočínali si nikdy tak nevázaně jako tehdáž, když nebyl mezi nimi. Podléhali mimoděk vlivu, jenž nedá se naznačit, jež ale každý ucítí u přítomnosti něčeho, co není nám docela jasno a co lepší, hlubší jest nás.“<sup>177</sup> Šlejhar ohleduplné chování dětí vůči Toničkovi vyzdvihuje, zároveň si ho však nedokáže vysvětlit a z jeho vykreslení situace je znatelně cítit překvapení. Ačkoliv se Toniček stává „dvojitě bezbrannou bytostí“ (poprvé za to může fakt, že je dítětem, což je postavení, které v podání Šlejhara s bezbranností prakticky koresponduje,

---

176 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 136.

177 Tamtéž. Str. 168.

a podruhé je u něj určující fyzické i psychické postižení), nestává se terčem útoků ostatních dětí. Ty si své počínání nedokážou vysvětlit, ale Tónička respektují a v jeho přítomnosti se dokonce určitým způsobem ovládají. Ačkoliv nejde celá situace vysvětlit přítomností soucitu – ten totiž osobně vnímám jako vědomý cit – půjde zřejmě o jakousi podvědomou solidaritnost, která však ovlivňuje pouze chování dětí; na dospělé vliv očividně nemá.

#### 4.5. RODIČE A DĚTI Z ŘÍŠE ZVÍŘAT

Na závěr své vlastní interpretace Šlejharových textů, s důrazem kladeným na vztah vzniklý mezi rodičem a dítětem, se v následující kapitole zaměřím na zvláštní formu tohoto vztahu. Některé z povídek jsou totiž koncipovány velmi podobně: jejich terčem zájmu nejsou principy fungující v lidské společnosti, ale přibližují nám chování rodičů a dětí v říši zvířat. Jako stěžejní text pro tuto část práce mi poslouží povídka *O panu Špačkovi*, uvedu ale i příklad z již rozebírané povídky *Srna*.

Zobrazení rodičů z říše zvířat je ve Šlejharově díle přinejmenším zajímavé; přestože je mi provázanost autora s přírodními zákony a živly známa (sama jsem na ni doteď často upozorňovala), zkoumání modelového vztahu rodič – dítě ve společnosti zvířat přináší další nové poznatky. Jako by se autor prostřednictvím popisu tohoto pouta snažil poukázat na menší zkaženost přírody ve srovnání s lidskou společností, kde se rodiče ke svým dětem i lidé mezi sebou obecně často chovají krutě a bez slitování, ačkoliv to není pravidlem.

Na rozdíl od povídek situovaných do světa lidí si v obou textech se zvířaty, ztvárňujícími méně či více výrazné role, vzájemně neubližují členové jedné rodiny. Ano, fungují zde sice přirozené zákony, kdy silnější zvíře napadne v rámci potravního řetězce slabší, ale ve srovnání se Šlejharovým zobrazením situace v lidské společnosti se jedná o pudové chování. I v těchto textech považuje autor člověka za hlavního pachatele zla. Tentokrát sice přímo nezabíjí, ale svým nevhodným zásahem do přírody působí škody a opět dokazuje existenci slabé, bezbranné bytosti jako terče násilí.

Zástupci zvířat ztvárňující hlavní role jsou autorem plně personifikovány (viz název *O panu Špačkovi*), v případě méně výrazných rolí je jim ponecháno jejich přirozené vystupování. Tato kapitola má za cíl představit zvláštní skupinu rodičů, v níž navíc sám autor částečně spatřuje vzor pro lidskou společnost.

Ráda bych začala právě rozborem textu *O panu Špačkovi*, v němž, jak jsem výše uvedla, jsou zvířata v hlavních rolích personifikována a v plném rozsahu tak přebírají pestrou škálu lidských vlastností. Jedná se o naprostý unikát v rámci celého povídkového souboru.



Přestože má Šlejhar v oblibě zasadit do svého díla zvíře – nejčastěji pak jako bezbranné stvoření, na kterém je páchané násilí – většinou jeho zobrazení tento rámec nepřesáhne. V tomto případě se ale jedná o text zachycující láskyplné soužití páru špačků a jejich následné založení rodiny, což mi poskytuje možnost pokusit se o tematizaci vztahu rodič – dítě i v jiném společenství než lidském.

Na začátku povídky Šlejhar nešetří idylickým popisem jara a zamilovaného špaččího páru, přesto hned upozorňuje na možné nebezpečí vycházející od lidí, které jako by dopředu vymezilo lidské chování vůči zvířatům. „„Poslouchej, Tondo, jak ti dva tam kominíci hezky zpívají. Počkej, praštím po mrchách kamenem –,‘ a shýbá se po kameni. Ale Tonda, náruživější a rozpálený hrou, strčil do něho a pobídl jej nedočkavě, aby pokračoval ve hře. [...] Lesklí kominíci v lásky roznícení netušili, jaké nebezpečí bylo od nich odvráceno.“<sup>178</sup> Bezdůvodně kruté chování namířené proti zvířatům není u Šlejhara ani tak zarážející jako to, že jsou jeho aktéry právě děti. Dětská bytost je autorem totiž často stavěna do podobné situace jako zvíře – stává se bezbrannou a náporu agrese nedokáže čelit. Z další ukázky je naopak patrný soucit a snaha dívky špačkům pomoci, nejedná se tedy o obecně platnou změnu v chování dětí. „Ta havěď vrabčí, šedá, rozcuchaná, nestydatá, bez kusa slušného cáru na těle, sehnala se za krásného odpůldne na příbytek lásky, aby zkazila Špačičkovo blaho. Úzkost svírá mužného obránce, když bezohledně klove do přesily tuláků. Ale v tom objevila se pod jabloní mladá dívka ve vybledlých, kartounových sukénkách, popadla klacek a mrštila jím mezi vrabce. Pomohlo.“<sup>179</sup>

Za zajímavé pokládám chování obou špačků, kteří se v momentu naklazení vajec stávají dle Šlejhara zodpovědnými rodiči, a to jak v podání otce, tak matky. „Pět malých nepatrných vajíček nakladl v hnízdo svatý Jan a dívá se jen a dívá Špačiček na těch pět světů dechem je ovívaje, tělem svým je zahřívaje. Ví, že těchto pět hebkých skořápek tají v sobě všechno kouzlo života. –“<sup>180</sup> Jejich uvědomělý postoj hned zpočátku značí snahu být dobrými rodiči. Zdůrazněno je především jejich opojení principem zázraku zrození. „Teplo svého žití přelívá v tyto skořápky. Myslí, že pod ní dřímají poklady nebes a země.“<sup>181</sup>

K úžasné reakci Špačice dochází v momentu, kdy se z vajíček vylíhnou malí ptáčekové; propadá nervozitě a uvědomuje si svou nezkušenost, jako by tím podtrhovala své zodpovědné zhoštění se mateřské role. „Bože, co to? Cos podobného se jí ještě nestalo, vždyť poprvé je maminkou. Krev zavířila mozkiem, srdéčko zabušilo, mrkla na starého.“<sup>182</sup> V tuto radostnou

178 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 18.

179 Tamtéž. Str. 20.

180 Tamtéž. Str. 20.

181 Tamtéž. Str. 20.

182 Tamtéž. Str. 21.

chvíli zmiňuje vypravěč mimoděk tři kolemjdoucí, kteří se díky Špačičkovu radostnému zpěvu zastaví a zaposlouchají: každý reaguje jinak, přesto tentokrát nedochází k ohrožení spokojeného ptačího páru. Oba rodiče se začnou naplno ukázkově věnovat svým povinnostem, prioritními se pro ně stávají jejich děti a těm také všechno podřizují. „Nejdelší žízaly mrskají se v jejich žlutých zobanech a nejžlutší, nejučňejší ponravy stěhují se na jabloň, kdež vylíhl se Špačičkům celý svět.“<sup>183</sup>

Ve svém následujícím popisu se Šlejhar zaměřil na Špačičkovu proměnu – výstižně popisuje přechod mezi jednotlivými fázemi počáteční zamilovanosti až k zmoudření, díky kterému se stává fungující „hlavou rodiny“. Špačiček je v mnoha ohledech autorem předkládán jako ukázkový otec i manžel, jenž si je navíc vědom důležitosti své role, a proto vše ostatní odsouvá stranou. „To není ten zamilovaný Špaček, který se nemohl podívat na svou žínku, aby rázem neodlehčil tajné tísní klokotavou písní, který vydržel celé noci žvástati o sladkých nesmyslech. [...] Špačiček zvažněl a zmoudřel. Špačiček stal se otcem rodiny. Špačička neláká poezie jeho druhdy a k tónům pohne ho spíše ona sádelnatá housenka.“<sup>184</sup> I zmínka samotné zamilovanosti mezi Špačičkem a Špačicí je prvkem, se kterým není možné setkat se v jiných textech. Pokud vůbec Šlejhar poukazuje na lásku uvnitř rodiny, tak mezi rodičem a dítětem, nikoliv rodiči navzájem.

Další ukázky opět dokládají nadstandardní přístup špaččího páru – rodičovské role přijímají se vším všudy, ačkoliv se autor často zmiňuje o jejich nesnadném údělu a nutné změně způsobu života. Oba rodiče se mění, jsou méně bezstarostní a na svět nahlíží jinak, přesto se snaží nelehkému poslání dostat co nejlépe. „Jídlo sháněti, vychovávat, učiti lítati... to vše jest opravdové dření. – Jen se dří, pane Špačku, když dovedl jsi tak milovati!“<sup>185</sup> Poslední větou se autor dotýká zajímavé tematiky: člověk či zvíře se nestane rodičem jen tak, ale díky vlastnímu přičinění, po kterém musí počítat s novými povinnostmi a větší zodpovědností. I následná citace se staví k postu rodiče nesmlouvavě – nemá na výběr, o děti je potřeba postarat se i přes vlastní nepohodlí či únavu. „Táto, mámo! Táto, mámo! Máme hlad... hlad!“ zavřísknou každou chvíli nezbedové jedním hrdlem. A staří chtějí nechtíce musí se vydati na lov žízal. –“<sup>186</sup> S takto nekompromisním postojem vůči rodičům a zároveň nekompromisním plnění veškerých povinností jsem se v rámci své práce ještě nesetkala.

V jednu chvíli Špačička přepadá zlá předtucha, neví, z čeho pramení, a nedokáže si ji odůvodnit. Záhy se prostřednictvím varovných výkřiků dozví o jaké nebezpečí se jedná.

---

183 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 22.

184 Tamtéž. Str. 23.

185 Tamtéž. Str. 23.

186 Tamtéž. Str. 24.

„Špačkovi se ulevilo, když s planoucím jitem zahlaholil život ve všech prostorách. Jen mdloba a ochablost ho neopustila. [...] Jedné chvíle, když přiletěli ze žita, kde bylo plno chrp, jež přeskakovaly i do jetelů, poskočily jim v ústery děti a radostně zabřebentily: ‚Tatínku, podívej se, co tady dole jest...‘ Starý se podíval a polekaně vykřikl: ‚Varujte se, varujte!‘ [...] Včerejší nálada bleskem se odůvodnila. Tuší, že tento host přinese cosi neblahého. Co vlastně dole jest, co se přihodilo, Špačička polekalo?“<sup>187</sup> Ve chvíli potenciálního ohrožení špaččí rodinky, ačkoliv jsem ještě nedošla k samotnému představení hrozby, se lidé chovají výjimečně ohleduplně – snaží se zlo odvrátit tím, že na něj upozorní. „Mezi větvemi sedí hezounké zvířátko, trojbarevné, mourovatě žíhané, se čtyřmi bílými pacinkami a černým ocasem, jenž těsně přiléhá ku sněti. Má dlouhé průsvitavé vousy, kulatou hlavičku s koketní tlamou, již unyle zavírá, aby zakrylo řadu ostrých zubů, které zajisté nevyrostly k papání sladkého mléka. [...] Dovolte, abych vám toto zvířátko představil. Jest to domácích kočička, ušlechtilá, čistotná kočička, měkká, duchaplná a nevinná kočička, čítající teprve jedno jaro panenského života; jest tak právě buchtíčkou.“<sup>188</sup> Při vykreslování „kočičky“ jako číhajícího nepřítele používá autor diametrálně odlišné výrazové prostředky než ve chvíli, kdy nebezpečí představuje člověk. Šlejhar svým přístupem dokládá respekt vůči veškerým přírodním zákonům, zároveň však vylíčením situace a zejména pozastavením se nad ostrostí „zoubků“ předznamenává možnou hrozbu.

Během pár okamžiků je možné poznat kočku i její úmysly důvěrněji. Okamžitě se z ní stává dravá šelma a podle toho také uvažuje. Přesto z její strany nedochází k okamžitému napadení rodiny špačků, ale k promyšlenému vyčkávání. „Při zděšeném křiku špačka kočička ani nemrkla; jen ještě horlivěji zadřímala a pomyslíla si: Však vy si zvyknete, dra-houškové! A stříhá průsvitným ouškem; pomrkuje zřítelnicí. Vůně tisícerá dráždí jí nosíček a nám se zdá, že jest to vůně ne lip, ne růží, ne karafiátů, ale omamující vůně špaččího masa.“<sup>189</sup> Kočka získává velice zvláštní podobu – může za to Šlejharovo užívání zdobnělin, které z ní spíš než chladnokrevného vraha dělají domácího mazlíčka. Nemůže nejít o záměr, protože díky tomu vzniká zajímavý kontrast právě v momentu, kdy kočka získává dvě na sobě nezávislé podoby: jednu ztvárňuje ve světě lidí a druhou ve světě zvířat. Pro někoho tedy skutečně představuje roztomilé zvířátko, zatímco pro dalšího smrtelnou hrozbu. Autor zůstává v tomto případě výjimečně nestranným.

„Dlouho kolem poletují Špačiči celí ustrašeni a bojí se usednouti na truhlík, čijíce morovou ránu. Však divná věc! To něžné zvířátko ani sebou nehýbe, jest příkrčeno

187 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 25.

188 Tamtéž. Str. 25.

189 Tamtéž. Str. 26.

a chud'átko – spí.<sup>190</sup> I samotnou ptačí rodinku zmátla koččina zdánlivá nevinnost a díky nabytým dojmům začínají smýšlet jinak. Postupně sami sebe přesvědčují o tom, že se v tak klidném těle jistě žádná hrozba neskrývá. „To nejsou ty nožky s hroznými drápky, jež prý smrtelně dovedou se zapnouti v tělo ptačí; kde jsou ty drápky? To není ta krvelačná tlama, jež dovede rázem pozřítí ptáčka zpěvákka jako pokroutku; kde jsou ty trhavé špičáky! To není to tělo mrštné, důrazné a hadovitě pružné, jehož náhlý skok nese záhubu ušlechtilým tvorům: tělo toto jest měkké, mírné a klidně vyhřívá se na slunci. Nikoliv, toť zcela něco jiného.“<sup>191</sup> Zdá se, že klidné vzezření kočky je pro Špačičky překvapivé, až konejšivé. Ptáčci o možných hrozbách kočičího útoku zatím jen slyšeli, proto se chovají naivně, strach je u nich znatelný jen z počátku, následně se přerodí ve zvědavost. Příroda proti sobě v tomto momentu přirozeně staví dravce a potenciální oběť. Ovšem vzhledem k tomu, že ze strany dravce plánovitě nedojde k okamžitému útoku, jež Špačičci očekávají a jsou na něj připraveni, se celá situace dostává na zcela jinou úroveň, kdy o veškerém dění rozhoduje dravec, disponující kromě svých fyzických předpokladů i taktickým plánem.

Před samotným tragickým momentem je možné zaznamenat určité varovné signály, mezi něž lze řadit až příliš klidný spánek kočky a stejně tak až příliš naivní smýšlení Špačičků. „Tu se Špačičkovi zdálo, že kmitlo se na kulaté hlavě cosi jako blesk, jako dýmant hozený do záře sluneční. Lekl se, ale kočička již zase klidně dřímá. A když slunce již ze zenitu snížilo se po bezedné hladině blankytu, když po úsvitu dne zavřely se květy, vlahý větřík šelestil v topolech a křích, Špačičkové spřátelili se již skoro s panenskou kočičkou. Nastal podvečer měkký a líbezný.“<sup>192</sup>

Prostřednictvím idylicky navozené atmosféry působí následný vpád kruté reality mnohem sugestivněji. Špaček, spokojený s chodem rodiny, pyšný na vychované děti a milující manželku, se oddává po dlouhé době radostnému zpěvu, kterým stvrzuje svoji lásku vůči svým blízkým. A přesně v momentu, kdy to nejméně čeká – myšlenkami je někde jinde a oddává se veselí, ho napadne číhající kočka. „A proč by si nezazpíval? Dal se do zpěvu jako druhdy v dobách mladého blouznění. [...] Starý nemohl se udržeti a uprostřed zpěvu zadíval se na hnízdo a na svou manželku. Srdéčko mu zatlouklo, ňádro zakypělo a zase dal se do zpěvu. [...] Tu najednou se zpěvákovi v hlavě zatmělo; mohutné udeření a ostré zatnutí svezlo se na jeho tílko. Pádem se řítí, závrať zoufalá zachvěla žilami, prudká palčivá bolest vynutila mu z hrdélka výkřik – výkřik hrůzy smrtelné.“<sup>193</sup> Autor nezmiňuje okamžitě příčinu

190 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 26.

191 Tamtéž. Str. 26.

192 Tamtéž. Str. 27.

193 Tamtéž. Str. 27.

Špačičkova pádu a bolesti, ačkoliv lze tušit, že se jedná již o výše zmiňovanou kočku-dravce. Z nenadání vyhocená situace jako by měla předně šokovat svým načasováním a teprve posléze dochází k bližšímu odůvodnění. „Ta nasmělá, klidná kočička rázem se byla vymrštila nad střelu prudčeji. Ta bílá nožka ztopořila se a zježila pěti ostrými drápy, jež vězíce v tělíčku ubohého Špačička, zalévají je nachovými potůčky. Ta tlama vycenila se dvojí řadou jehel, jež krvelačně rvou tyl ptáčkův. Již mohutným skokem jako míč zmizela v trávě a ubíhá pod keře angreštu a bezu.“<sup>194</sup> Najednou nám je Šlejharem představena reálná tvář dravé kočky, v níž nelze hledat jen roztomilou spící „kočičku“. Celý výjev je o to dramatičtější, že se odehrává před zraky samičky a mlád'at, kteří jsou tím pádem nuceni sledovat tuto brutální scénu. „Samička se vyřítla z hnízda, podčšena známým výkřikem. [...] Zpozorovali ještě, jak táta tatíček nožkama křečovitě trhá a křídloma bije v tlamě ukrutné bestie. Hrůza! Hrůza! [...] Kvikají, až žalno poslechnouti. Pláčou ptačím pláčem. Chápou velikost svého neštěstí.“<sup>195</sup>

Pokládám za důležité pozastavit se nad jedním z motivů. V této povídce se totiž setkáváme se zcela nezvyklým jevem: nedochází tu ke smrti dítěte, jako tomu bylo prakticky ve všech předchozích textech, ale umírá rodič. Ke smrti postav rodičů sice došlo například i v *Matce a Ptáčeti*, v obou případech se ale jednalo o smrt zaviněnou žalem ze ztráty dítěte.

Osud Špačička ještě zdaleka nekončí, na finálním vyústění děje se podílejí lidé. Do vyhoceného momentu zasahuje shodou okolností dívka, která Špačičkovi už dříve pomohla – tenkrát ho – a spolu s ním i jeho rodinu uchránila před nenechavými vrabci. I nyní je její počáteční jednání ovlivněno soucitem vůči Špačičkovi. „Proti kočce vyběhla náhle ona dívčinka ve vybledlých kartounových šatečkách a prudce shýbla se po dravci. Rozkřikla se lítostí a zlostí, a mávši slabou rukou, vytrhla překvapené kočce její kořist. Kočka mňoukla, zahýbala ocasem, rozježila chlupy, zasvítla dravčím okem, zaprskala a s hanbou ubíhala po střeše na seník. Šřevíc z útlé nožky dívčiny letěl za ní a škoda, že jen po ocase se smekl.“<sup>196</sup> Ačkoliv není v dívčině moci zachránit Špačičkův život, jedná popuzena emocemi, které v ní výjev vyvolal, a na poslední chvíli ho alespoň vyrve kočce z tlamy. Místo toho tedy Špačiček umírá v lidské dlani; dívka svým činem bezesporu poukazuje na vlastní mravní hodnoty. „Již chová dívčina špačka hebce v dlani. Peří jeho je slitina krve, křídlo přeraženo, krček překousnut. [...] Ještě jednou ubožák očko otevřel. Nad sebou viděl podčšenou rodinu ve zmatku a mátohách. [...] Poslední rozloučení. Dívce se zalily oči slzami a jakýsi škytot vydral se jí z prsou. Těch mladých jí bylo líto a opuštěné samičky.“<sup>197</sup> Smrtí jsou v tomto

---

194 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 27.

195 Tamtéž. Str. 28.

196 Tamtéž. Str. 28.

197 Tamtéž. Str. 28.

případě zasažení všichni zúčastnění, jak dívka, tak pozůstalá špačkova rodina. V žádném z dosud rozebíraných textů není možné setkat se s více truchlícími, pokud nějací jsou, většinou se jedná o pouze o jednoho z rodičů – ostatní členové rodiny, případně okolí, to nijak nevnímají.

Po tragické smrti Špačíčka by mohla celá povídka skončit, ovšem Šlejhar své poselství skrývá právě do posledních odstavců textu. Dívka, jevící se jako bytost plná soucitu, diametrálně změní své stanovisko, a ačkoliv prvotně působí jako Špačíčkova zachránkyně, v závěru se stává stejně bezcitnou, jako jsou prezentováni ostatní lidé. „Co to držíš? Hlele, špačíka! Nu, má dosti... Víš co, upeč si ho, špačci se mohou také jísti.“ Dívčina setřela si slzu z oka, tázavě pohlédla na mluvčího s červeným šátkem kolem krku a lojovanými botami a vesele se zasmála. „Máš pravdu, Jakube... to udělám. Škoda, aby jen tak shnil.“<sup>198</sup> Náhlá změna chování dívky působí v porovnání s přirozeným, ač krutým napadením kočky mnohem brutálněji a není možné ji nijak ospravedlnit. Posledním, kdo se tedy na osudu Špačíčka podepíše, není kočka, jež ho vlastní tlamou zardousila, ale dívka, která s ním po jeho smrti jedná bez úcty, ovládaná sobeckými úmysly.

Pozůstalá rodina, už tak stížená těžkým osudem, je té samé noci postavena tváří v tvář další zkoušce – silné bouři. Opět se objevuje motiv bezvýchodnosti; ztráta otce, manžela a „hlavy rodiny“ v jednom naprosto naruší chod rodiny, která se ocitá v situaci, s níž se nedokáže smířit. Strasti nekončí, oslabená rodina je nucena čelit dalšímu útoku vnějších sil – přírodních živlů – a nad jejím přežitím visí otazník. „Na jabloni, jíž bouře listů rvala v celých chumáčích, v hrůze úpělo šestero ptáčků, jež právě stihl osud nejkrutější...“<sup>199</sup>

Po interpretaci stěžejního textu pro tuto kapitolu bych svou pozornost ráda zaměřila na povídku *Srna*, kterou jsem již rozebírala v části věnující se nevlastním rodičům a nevlastním dětem. Motiv rodičovské lásky mezi zvířaty je tu zastoupený v mnohem menším rozsahu (nikoliv však míře), než tomu je v případě Špačíčka a jeho rodiny, přesto je vybraná pasáž velmi zajímavá a je na ni znovu možné dokázat Šlejharovo zobrazení citů a pout vzniklých mezi zvířaty, jako čistších a více nezištných než u lidí. Srna a její mláďata jsou zobrazena reálně, postrádají tedy jakékoliv rysy lidského chování.

Mateřská láska tentokrát vstupuje na scénu ve chvíli, kdy srna–matka postrádá svá mláďata, která jí odnesl pytlák. „Skutečně, na kraj lesa vynořila se krásná srna, krčíc svůj hebký týl, jako stále přichystaná k útěku, nepokojně větrila ve vzduchu a všemi směry pátrala jasnými očima, jež právem tak rády se přirovnávají k nejčistší tůni jezerní. Poté váhavě

198 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 28 – 29.

199 Tamtéž. Str. 29.

přikročila k přední straně chlévku, plochým týlem přiložila se k dřevěným povlakům, zahrabala v trávě přední nožkou a vydala přitom takový zvuk, jež chlapec vzadu v trávě vlny se choulící ještě nikdy neslyšel, jako by volala, lákala a vyzývala, a zase žalostně úpěla nad svými miláčky, jež měla v chlévě zajaty.<sup>200</sup> Chování srny, jež se vypravila hledat své ztracené mladé, nemůže být motivováno ničím jiným než právě silným mateřským citěním. Opakovaně se pokouší překonat bariéru vzniklou díky chlévu, která ji dělí od jejích dětí. Chlév v tomto případě neznamena pouze vězení pro srnčí mláďata, ale předně překážku, s kterou si srna nedokáže poradit – je zvyklá překonávat pouze nástrahy přírody. Šlejhar opět staví přírodu a společnost do protikladu, navíc upozorňuje, že by lidé neměli do chodu přírody zasahovat, naruší tím její rovnováhu.

„Současně ozvala se mláďata, pobíhala po chlévku a nosíky hroužila v tvrdou půdu i mezi povalky, přičemž zase stará srna položila se na zemi a rozevřela svou tlamu, jako by oddávala se rezignaci nevědouc, co začít. A zase po chvilkách týž trhavý, výmluvný mekot. Bylo v tom mnoho lidského.“<sup>201</sup> Opětováním něžných citů autor podtrhuje oboustrannost lásky mezi rodičem a dětmi. Jejich nasazení a snaha znovu se setkat jsou obrovské, přesto je situace řešitelná až ve chvíli, kdy se do ní vloží chlapec a dveře chlévu otevře. Nehledě na jeho přítomnost a finální zásah je ale na této pasáži předně čitelná hloubka citů, jež pohání matku i mláďata k dalším pokusům o osvobození. Jako by autor poukázáním na podobnost v chování srny a lidí vyzdvihoval zvíře díky zodpovědnému ztvárnění role rodiče na lidskou úroveň. Ačkoliv lidé prodělali delší a složitější vývoj než zvířata a měli by je tedy svým chování předčít, realita je v podání Šlejhara často jiná.

---

200 ŠLEJHAR, J. K. *Dojmy z přírody a společnosti*. Praha, 2002. ISBN 80-7106-466-1. Str. 96.

201 Tamtéž. Str. 96 – 97.

## ZÁVĚR

V této práci jsem se zabývala dobovým i uměleckým ztvárněním českého dítěte, rodiče a rodiny 19. století. Úvodní kapitola, věnující se zejména dětství 19. století, mi pomohla k získání potřebných poznatků týkajících se dobového postavení dítěte a fungování rodiny. Díky tomu jsem se také inspirovala; stěžejní část své práce, v níž se pomocí interpretace vybraných Šlejharových textů s aspektem na vztah mezi rodiči a dětmi pokouším o analýzu uměleckého ztvárnění dítěte, jsem vystavěla na rozboru jednotlivých „znevýhodňujících“ faktorů.

Zatímco v úvodní části pracuji s pojmem „znevýhodněnost“, v následujícím oddílu, zaměřeném na mou vlastní analýzu Šlejharem ztvárněných vztahů mezi rodiči a dětmi, se uchyluji častěji k pojmu „bezbrannost“. Právě „bezbrannost“ pro mě totiž symbolizuje nejvýrazněji zastoupenou formu znevýhodněnosti ve Šlejharově díle. Postupně v rámci své interpretace docházím k zajímavému poznatku – znevýhodňující prvky získávají u Šlejhara množství podob. Princip zůstává stejný, pokaždé se jedná o utlačování slabšího silnějším, ovšem role nemusí být zastoupeny pouze rodiči a dětmi, potažmo lidmi.

Výraznou roli zastává ve Šlejharově díle příroda. Autorem samotným je předkládána jako určitý vzor pro lidskou společnost. Za hlavní důvod považuji absenci vědomě páchaného zla a fungování založené na přirozených principech.. Ovšem ani tematizaci přírody zde nelze chápat jednoznačně; stejně tak jako s ostatními motivy, ani s přírodou nezachází autor podle obecně platných pravidel. Dokáže z ní udělat utlačovanou i utlačující, vždy v závislosti na více různých faktorech, jež jsou pro něj zcela určující.

Ke stejnému výsledku jsem došla i v případě tematizace vztahu mezi rodiči a dětmi. Škála možností je opravdu široká – absolutně není možné určit obecně platný postup při Šlejharově ztvárnění jednotlivých postav. Právě výskyt charakterové pestrosti pokládám za výrazný rys Šlejharova díla a zároveň silný argument proti veškerým nařčením z vypočítavosti, jíž dle dobových kritik údajně manipuloval se čtenářem; blíže se Šlejharovou obhajobou vlastní tvorby zabývám v jedné z úvodních kapitol.

Šlejhar není typem autora, jehož by obdivovaly davy. Témata, jimž se věnuje, mají schopnost hluboce zasáhnout, ovšem nejen to, zároveň toho čtenáři mnoho nabízí. Nejde o pouhé cílené vrstvení zla, nýbrž pozorné vyzdvihování jednotlivých, zdánlivě vedlejších motivů, na nichž je následně vystavěn celý text. Příkladem může být i tematizace vztahu mezi rodičem a dítětem, které se Šlejhar dokáže zhodit mnoha způsoby, více či méně pobuřujícími,



vždy ale se stejným záměrem – snahou poukázat na „skutečné zlo“. Ne na špatné vzájemné chování mezi konkrétním rodičem a dítětem, ale na složité životní podmínky postav a „prohnilost“ společnosti.

## BIBLIOGRAFIE

### PRAMENY:

ŠLEJHAR, Josef Karel. *Dojmy z přírody a společnosti / Co život opomíjí*. Praha, 2002.  
ISBN 80-7106-466-1.

### LITERATURA:

HODROVÁ, Daniela a kol. *...na okraji chaosu...: poetika literárního díla 20. století*.  
Praha, 2001. ISBN 80-7215-140-1.

HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan a kol. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*.  
Praha, 1990. ISBN 80-7038-011-X.

HORSKÝ, Jan – SELIGOVÁ, Markéta. *Rodina našich předků*. Praha, 1997.  
ISBN 80-7106-195-6.

HRDLIČKA, Josef. *Obrazy světa v české literatuře: studie o způsobech celku*  
(*Komenský, Mácha, Šlejhar, Weiner*). Praha, 2008. ISBN 978-80-86702-41-4.

LEHÁR, Jan a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2. doplněné vydání. Praha, 2008.  
ISBN 978-80-7106-963-8.

LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého*  
*století*. Praha, 2006. ISBN 80-7185-647-9.

MARTÍNEK, Vojtěch. *J. K. Šlejhar*. Praha, 1910. ISBN není uvedeno.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha, 2004.  
ISBN 80-7021-397-3.

POHORSKÝ, Miloš (ed.) a kol. *Dějiny české literatury III: literatura druhé poloviny*  
*devatenáctého století*. Praha, 1961. ISBN není uvedeno.

ZOJA, Luigi. *Soumrak otců: archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha, 2005.  
ISBN 80-7260-145-8.

## RESUMÉ

In my essay I focused on the artistic depiction of the Czech child, parent and family in the 19<sup>th</sup> century. The opening chapter, which deals primarily with childhood in the 19<sup>th</sup> century, helped me acquire all the necessary information concerning the social status of children and the functioning of the family in the period. I based the fundamental part of my essay, in which I attempt to analyse the artistic depiction of a child by interpreting several chosen stories by Šlejhar, on analysing the specific factors influencing the existence of a “disadvantaged child”.

While I work with the term “disadvantage” in the opening part, I resort to using the term “defencelessness” in the following part, focused on my personal analysis of the parent–child relationships depicted by Šlejhar. To me, “defencelessness” symbolises best the predominant form of disadvantage in Šlejhar’s work. During my interpretation I gradually come to an interesting finding – the handicapping factors take on many forms in Šlejhar’s work. The principle stays the same, it is always the stronger oppressing the weaker; but the roles do not always have to be represented by parents and children, or people.

Nature plays an important part in Šlejhar’s work. The author sets it as an example for the human society. The main reason is the absence of deliberate evil and functioning on the basis of natural principles. Yet not even the thematization of nature cannot be perceived unambiguously here, as the author does not deal with nature and other motives according to general rules. He can make it both oppressed and oppressive, depending on various factors that are determining for him.

I have come to the same conclusion in the case of thematization of parent–child relationships. The range of possibilities is vast – it is absolutely not possible to determine any generally valid approach in Šlejhar’s depiction of individual characters. It is the character variety that I find to be the strongest argument against Šlejhar’s supposed manipulation with good and evil, and therefore also with the reader. Šlejhar is not the type of writer to be adored by the masses. The topics he focuses on have the ability to touch the reader deeply, which automatically makes him lose a big part of the audience. But he also offers a lot, emphasizing specific moments and building a whole story around them.

The thematization of the parent– child relationship can serve as an example. He deals with it in many different ways, more or less outrageous, but always with the same outcome – the effort to point out the “real evil”. Not the flaws in the specific parent–child relationship, but the difficult living conditions of the characters and rottenness of the whole society.